

METOD MIKUŽ
IZ DOLOMITOV
NA ROG

DOKUMENTI

IX

UREJUJE CENE VIPOTNIK

~~117/185~~

et. h.

METOD MIKUŽ

IZ DOLOMITOV
NA ROG

~~DIJAŠKA KNJIŽNICA~~

~~Štev. C. 116~~

~~VII. GIMNAZIJA LJUBLJANA~~

SLOVENSKI KNJIŽNI ZAVOD V LJUBLJANI

1 9 4 7

ILUSTRIRAL IN OPREMIL BOŽIDAR JAKAC
RISBE SO NASTALE MED NARODNOOSVOBODILNO BORBO

51/B

D 5. IX. 1980

367

94

MIK

2

J. št. 4731

NA POT

POMLAD V DOLOMITIH

V Dolomitih, to je od Šujce pri Dobrovi do Dvora in od Ključa do Toškega čela, je kazalo leta 1943, da bo pomlad zgodnja. Bila je res zgodnja, kajti prav na Svečnico in dan poprej se je zлил ves pozni zimski dež, pomešan s sodro, in umil nebo tako temeljito, da sta se temu čudila sonce in zemlja. Ljudje so — kot delajo po navadi, če pomladi količkaj lepše posije sonce — dejali, da tako lepe in zgodnje pomladi še ne pomnijo. Vse je kar vrelo iz zemlje, zgodnje rože, resje, marjetice, teloh, mravlje, čebele, hrošči in čmrlji vseh vrst. Na odsončnih straneh Ključa, Babne gore in Žerovnikovega grabna je sneg sicer še ostal, a kdo se je menil zanj, saj je oči kar samo zanašalo tja, kjer je že cvetela pomlad.

Kdo bi bil te zgodnje pomladi bolj vesel kot partizani? Posebno še Dolomitski odred, ki je sicer še dosti dobro prebil mrzlo zimo v hajkah in ofenzivah, neprestanih zasedah, patroljah in spopadih, včasih pred vrati same Ljubljane. Ker so jo Italijani in pozneje tudi beli večkrat skupili in ker je bil Dolomitski odred zelo gibčen in res partizanski v najboljšem pomenu besede — napadal je nenadoma kot jastreb, in sicer na več krajih ob istem času — je vedno bolj rasla odredova moč in z njo ugled pri sovražnikih. Tako visoko se je dvignila slava tega odreda, — v najboljšem primeru je štel okrog 300 partizanov in partizank — da je sovražnik začel verjeti, da je v Dolomitih partizanov kot listja in trave. Še več. Sovražnik je začel tudi verjeti, da je na obrobni krajih tega svobodnega ozemlja zaminirana sleherna pot in stezica, čeprav to ni bilo res. Partizani so le spretno nastavljali mine tam, kjer so količkaj sumili, da morejo priti Italijani, in večkrat si mogel videti na takih krajih kose italijanske obleke, ki so obviseli po drevju in grmovju. Beli so skraja minam manj verjeli.

Trdili so, da partizani lažejo, pa so kmalu prenehali s takim govorjenjem. Tik ob mogočnem dobrovškem župnišču so začeli graditi velik bunker. Partizani so jih podnevi pustili pri miru, ponoči pa so jim v započeto delo nastavili mine, in sicer tiste, ki so bile najbolj nevarne in ki so jih redno jemali na nemški meji pod Sv. Katarino. Te hude mine so bile še najbolj podobne karbidnim svetilkam, pri katerih se en valj vtakne v drugega. Tam, kjer je pri taki svetilki gorilec, je imela mina tri ali štiri žice in zato so jih partizani imenovali muštarice. Če si zadel ob enega teh brkov, je notranji val poskočil iz zunanega za dobrega pol metra in se nato razletel. Zato je bilo povsem razumljivo, da od tistih šestih belogardistov, ki so drugo jutro mislili nadaljevati z delom in so takoj spočetka zagazili na mino, ni bilo kdo ve kaj pokopavati. Odslej so se bali min tudi beli.

Daleč je hodil na svoje pohode Dolomitski odred. Doma je puščal za neogibno potrebno varnost le skromno četo s komandirjem Gašperjem. Ta četa — okrog 30 partizanov in partizank — bi na življenje in smrt branila Izvršni odbor, ki je takrat živel na Babni gori, Centralni komitet pod Toškim čelom in Glavni štab, ki se je naselil tik ob nemški meji na Osredku. Vrh tega so bile takrat zlasti na Hruševem še velike tehnike. A prav takrat, ko so se odredovi bataljoni tolkli kje okrog Žazarja ali še dalje pri Hotederšici, je Gašper redno pošiljal bojne patrolje v Podutik, Dravlje in proti Podsmreki. Za nekaj časa je bila takrat nemška meja varna, ker Nemci niso delali izpadov. Ker je bila ta široka in visoka žična meja močno zaminirana, je služila partizanom kot neizčrpna zaloga bomb in min. Kar so partizani ponoči pobrali, so Nemci podnevi nadomestili, partizani pa ponoči spet pobrali. Zgodilo se je, da mine nekoč niso eksplodirale. Partizani so Nemce na to opozorili. Obesili so na žico listek: Prosimo vašega firerja, da nas v bodoče oskrbuje z dobrimi minami.

Položaj je bil v Dolomitih takrat tak, da je ena izmed zapadnih zavezniških radijskih postaj ob neki priliki ves dan poročala kot izredno novico, da Italija v Sloveniji na meji proti Nemčiji ne opravlja obmejne službe, temveč jo v tem nadomeščajo partizani.

Na pomlad pa se je stvar zasukala. Neuspehe, ki jih je doživel general Robotti, naj bi popravil Gambaro. Velike ofen-

zive prejšnjega leta proti partizanom so sicer za nekaj časa uničile svobodno ozemlje, ne pa partizanske vojske. Tako so bili to pomlad partizani vnovič v neposredni bližini Ljubljane, v Dolomitih in v Podlipoglavu. Z Ljubljano so imeli svoje tako potrebne vsakodneвне zveze.

Spočetka je bila v Dolomitih stroga konspiracija, taka, da odred skraja ni vedel, da živi v njegovi sredini najvišje politično in vojaško vodstvo borečega se slovenskega naroda. Delavnost in življenje v Dolomitih pa sta se v treh mesecih tako razgibala, da je bilo že nemogoče ohraniti tako strogo konspiracijo. Smel si se gibati samo ponoči, podnevi pa si se moral zapreti v svoj bunker ali v hišo. Toda že nekako sredi januarja je civilno prebivalstvo dobro vedelo, kaj in kdo vse je v Dolomitih, in nobenega dvoma ni moglo biti, da bi tega ne vedel tudi sovražnik. Nič ni torej pomagalo, da si je Luka, ki se je takrat vrnil s Primorskega, obril svoje mogočne brke in se oblekel v civilno obleko, in da se je sleherni poskušal še tako dobro zakonspirirati. Prav nič ni bilo treba spraševati otrok na Hruševem: sami so ti povedali, da so šli malo pred teboj po poti na Babno goro Krištof, Peter in tisti, ki je prišel iz Srbije. Res, če si stopil hitreje, si jih došel. Luko v civilni obleki, Krištofa z avtomobilistovsko kapo na glavi, Petra z velikimi škornji in še vedno s tisto granato za pasom, ki je prejšnjo jesen malo pred Primskovim povzročila precej strahu. Za Arsa Jovanovića so se otroci motili samo toliko, da je bil Črnogorec.

Na Osredku so bili v Glavnem štabu dolgo časa prepričani, da v vasi nihče ne ve, kdo je na Osredku. Konspiracija je bila res popolna. Bili smo že skoraj dva meseca v vasi, pa nismo vedeli, kakšna je vas podnevi. Osredek sem videl podnevi šele po osvoboditvi. Samo ponoči smo odhajali h Kelnacu na sestanke in ponoči smo se vračali. Pa greva z Jakom Avšičem spet neki večer na sestanek. Kot običajno sva se med potjo umila pri studencu pod Sv. Katarino, nato pa stopi Jaka čisto k meni in, ne vem zakaj, skoraj šepetajoče vpraša:

»Ti, ali imam res tako farški obraz?«

»Zakaj to sprašuješ?« se začudim.

»Že ves mesec mislijo ljudje, da sem jaz ti,« pravi Jaka še skrivnostneje. Moral sem se smejati tako naši konspira-

tivnosti kakor zdravemu ljudskemu presojanju, kajti Jaku bi postavo res lahko zavidal vsak župnik. A Jaku to le ni bilo všeč in poslej je pustil, da so mu zrastle dolgi brki.

Sovražnik je torej precej dobro vedel, kako je z Dolomiti. Vendar je Gambara poprej očistil Podlipoglav, nato pa prav na pustni torek pričel poizkusno ofenzivo v Dolomite. Pokalo in grmelo je res vse do Hruševega, od koder je ofenzivo zavrnil eden izmed bataljonov odreda. Nemci so ostali mirni, okrepili pa so obmejne patrolje, da bi se ne zgodilo, kot se je že: Italijani v Dolomite, partizani pa preko žice na Gorenjsko.

Toda Gambara ni miroval, delal je ponovne sunke. Postalo je jasno, da so dnevi svobodnega ozemlja v Dolomitih šteti. Cvetela in zelenela je najlepša pomlad, postajalo je vedno topleje in človek se je nerad mudil v mrzlem in mokrotnem bunkerju. Od vsepovsod so prihajala poročila o koncentracijah, a zveze z Ljubljano, Primorsko in Gorenjsko so bile važnejše: zdržati je bilo treba čim dlje. V prvi vrsti se je preizkušala zakonspiriranost bunkerjev po hišah in gozdovih. Spričo natančnih poročil o veliki sovražni premoči na vojaški odpor ni bilo mogoče niti misliti.

V najlepših pomladanskih dnevih se je pričela velika ofenziva, v katero so posegli tudi Nemci in policijski psi. Težke izgube je imel nesrečni 1. bataljon v Bevški grapi in odkriti so bili tudi bunkerji.

Nekam divje je izgledalo tisti večer, ko smo se po končanem prvem razdobju te ofenzive spuščali iz gozdnega bunkerja v dolino. Da je padel bunker v Žerovnikovem grabnu, smo že vedeli in veseli smo bili, da nas niso dobili v njem. Bilo je sklenjeno: treba je iz Dolomitov. Kam? Na Rog. Iz Dolomitov sta tako odšli dve skupini. S prvo se je vračal k Vrhovnemu štabu tudi njegov načelnik Jovanović in organizator mladine Rato Dugonjić.

Slovo od Dolomitov je bilo pač tako kot vedno v partizanah. Posloviš se od znancev in prijateljev in greš. Pot naprej je vedno odprta, če ne gre zlepa, gre zgrda. Lepa noč je bila, jasna in svetla. Spredaj je šla izvidnica, za njo močna patrolja, nato glavnina in na koncu zaščitnica. To je bil eden tistih maršev, ko je bilo treba priti na določeno mesto čim mirneje in čim bolj neopaženo.

BABNA GORA — LJUBLJANSKI VRH

Spenjali smo se preko Hruševega. Vas je spala, niti psi se niso oglasili. Poprej vse noči razsvetljena okna naših tehnik in radijskih delavnic so bila temna, v cerkvi na griču je bilo enajst. Poprej, ko je bila vas polna partizanov in njihovih pesmi, ljudje ob tej uri še niso spali. Radi so poslušali petje. Zanimivi so bili ti ljudje v Dolomitih. Eni so imeli partizane vselej radi, drugi samo toliko časa, dokler so bili pri njih v vasi, in tretji — teh je bilo najmanj — so jih gledali po strani. To noč je bila tema povsod. Prvi so se bali, kajti prišli bodo hudi časi in verjetno tudi maščevanje, morda bodo gorele hiše, morda bodo odvlekli ljudstvo v internacijo. Drugi so premišljevali o tem, ali so bili kdaj s partizani le preveč prijazni in ali so o tem izvedeli tudi na Dobrovi. Tretji pa so bili odhoda partizanov veseli in so si mislili, vse bo spet po starem. Italijani in beli bodo v vasi, spet bodo karte, čeprav jih niso bili potrebni, in spet bodo lahko hodili na Dobrovo in v Ljubljano.

Večkrat sem pozneje spraševal, kako je v Dolomitih, in redno so mi odgovarjali, da slabo. To mnenje je bilo le pretirano. Dobri ljudje so ostali dobri, šibkejši so pač ubogali močnejše, a partizanov niso sovražili, in peščica slabih je ostala slaba. Nekaj teh zadnjih je ob veliki svobodi zbežalo, tisti pa, ki so ostali, so sprva gledali uporno in dajali potuho tolpicami skrivačev. Mislili so, da se bo kaj spremenilo, a danes že dobro vedo, da se stari časi ne bodo nikdar več vrnili.

Za nami se je svetil ljubljanski blok, v bukovju na Babni gori, ki je začelo zeleneti, se je oglašala sova. Šli smo v pravičnem partizanskem gosjem redu, še enkrat smo pogledali proti Ljubljani, nato pa zavili strmo ob Babni gori proti Ključu.

Kot pravljični grad se je svetila cerkev na Korenu, belogardistična postojanka. Če si pazljivo pogledal okrog sebe, si ugledal več takih svetlih gradov. Le koga in kaj bodo branile te postojanke, saj jih bodo prej ali slej napadli partizani in razbili. Res, zelo prijazno in lepo so gorele luči na Korenu, a partizani so jih gledali bolj z žalostjo kot s sovraštvom. Tam mimo je vodila važna pot in belogardistična posadka je ubila že več partizanov. Zato so partizani poskušali belogar-

diste razbiti, a se jim ni posrečilo in luči so svetile naprej. Danes ne svetijo več. Ugasnile so same od sebe, ker ni več nikogar od tistih, ki so mislili, da te luči morajo goreti.

Ni več kazalo hoditi dalje, ker bi ponoči ne prehodili dolge poti okrog Vrhnike. Zato smo na Ključu počakali nove noči. Legli smo med resje in praprot ter zaspali. Drugi dan smo preživel pri enem izmed odredovih bataljonov, ki je čakal na Ključu, da do zadnjega izpolni svojo nalogo. Proti poldnevu so začeli prodirati Italijani in beli iz Polhovega gradca proti Dvoru. En sam partizan jih je zadrževal z mitraljezom dosti dolgo. Ko pa so le hoteli priti na Babno goro,

fenosta

jih je bataljon napodil. Nekaterim se je tako mudilo, da se niso držali niti ceste, temveč so tekli kar po potoku. Lep sončen dan je bil. Vsepovsod so cveteli želohi, eni so bili že odprti, drugi so imeli cvetove še zvite in so zato povešali glave. Rad bi jih nekaj natrgal, a v resnici nisem mogel vedeti, kdaj in kje bi jih lahko del v kozarec in si te lepe znanilce pomladi postavil na mizo.

Ni bil še mrak, ko smo odšli s Ključa proti Brezju, s slavnega Ključa, ki je tako tesno povezan s prvim partizanstvom v Dolomitih. Zapiral je sovražniku vrata na osvobojeno ozemlje. Čeprav so se sovražniki večkrat zaganjali v njegove vrhove, je ostal vedno v partizanskih rokah in vrata v Dolomite so ostala zaprta. Spuščali smo se v rodovitno dolino. Pot so partizani močno shodili, po njej so prihajali in odhajali kurirji, zveze, patrolje in večje edinice iz vseh krajev. Stemnilo se je, pot skozi Brezje je bila prosta, iz rahlo močvirnatih tal je vstajala megla. Do Lesnega brda smo hodili brez večjih težav in skrbi, paziti pa je bilo treba, ko se je spet zasvetilo Koreno in Horjulj. S ceste smo zavili daleč na senožeti. Stopali smo v večji razdalji drug od drugega, preskakovali smo jarke in ni bilo veliko časa čakati na tovariša, ki je skočil ves, kar ga je bilo, v vodo namesto na nasprotni breg. To se je večkrat posrečilo Štrajzljju. Ker je velik in ker je nosil neverjetno težak nahrbtnik, dosti preko trideset kil, je bil vsak tak ponesrečen skok zelo podoben medvedjemu lomastenju. Štrajzelj je bil silen vojak. Nosil je dolgo suktnjo že zdavnaj nedoločljive barve, ki so jo na nešteti krajih prežgali taboriščni ognji. Saša jo je krstil za kaftan. Na glavi je imel Štrajzelj lep, svetlosiv žametast klobuk, na ramah ogromen nahrbtnik. Mavzerico je nosil vedno v roki.

Zavili smo visoko nad Žažar, od koder je bila še dolga pot preko doline, ki drži v Podlipo, mimo Stare Vrhnike in nato spet v strme bregove. Obiti smo morali Vrhniko, preiti logaško cesto in južno železnico med Verdōm in Logatcem. Vodniki in patrolje so odšli naprej, trkali so na okna partizanskih hiš in poizvedovali, ali so kje sovražne zasede. Dolgo jih ni bilo nazaj. Osumili smo jih žicanja, a bili so pravi tovariši, kajti ko so se vrnili, so nam prinesli mleka in kruha.

Zavili smo strmo v breg in pred nami se je zasvetila Cankarjeva Vrhnika s Sv. Trojico, okrog katere so gorele

močne luči. Nehote sem pomislil, kaj bi v naših dneh počel Cankar, če bi še živel. Kaj bi dejal aprila 1941, ob velikanskem polomu, ko je vdrl v deželo sovražnik in ko je začelo vstajati goloroko ljudstvo. Kaj bi dejal o teh ljudeh? Kaj o tistih, ki so začeli narod izdajati in ga izdali do konca? Zanimivo razmišljanje je bilo to in kakor nalašč za na tak partizanski marš. Počivali smo. Lepo je svetila luna, luči na Vrhniku so boječe migljale, na zemljo je legala mehka megla, in barje je vedno bolj postajalo podobno velikemu belemu morju brez dna in bregov. Sédel sem poleg Štrajzlja, kadila sva in molčala.

»Ti,« — pravi Štrajzelj — »ko takole gledam Vrhniko, mi prihaja na misel, kaj bi danes počel Cankar!« Nisem priznal, da sem dober del marša sam mislil na to. Tiho sva se menila dalje. S Cankarja sva prešla na slovensko umetnost. Res je bilo to, da je do tedaj, med najhujšimi boji in naporji pošteenega slovenskega ljudstva, prispevala slovenska umetnost vseh vrst in oblik še najmanj za svobodo. Častno se je takrat svetil samo Matej Bor. Njegove pesmi so prepevale in deklamirale

prve slovenske udarne brigade. Vsa druga, uradna in dotlej priznana umetnost je molčala. Rasla pa je nova umetnost, skromna sicer, a bila je. Partizanska umetnost! Takrat, ko so nekateri umetniki prirejali v Ljubljani razstavo, ko so eni služili okupatorju očito, drugi pa iz kakršnih koli vzrokov molčali, je partizan Luka s svojo težko tesarsko roko bolj risal kot pisal črke v prvi bataljonski list. To ni bilo kvalitetno, bi dejali umetnost ljubeči ljudje. Res, okorne so bile besede in črke, a edino te so takrat partizanom govorile velike in nove stvari. Drugih glasnikov ni bilo. Na pomoč nam je prihajal samo Prešeren, Cankar in še Gregorčič. Takrat, ko je slovenska uradna umetnost ali molčala ali služila samemu sebi ali celo sovražniku, je doživela tudi svoj prvi polom. Mesto nje in mimo nje so v gozdovih začele nastajati prve partizanske pesmi, partizani so se osamosvojili. In to ni bila majhna zmaga. Pred kapitulacijo Italije je prišel v partizane tudi Jakac. Ustvaril je slike, ki so danes pač edinstvene na svetu. Jakcu so sledili še nekateri, ki so — bolj ali manj — zrasli z borbo in doumeli popolnoma nove čase in nove ljudi.

Šli smo dalje. Tiho se je gibala in zibala kolona, le tu in tam je ob kamenje zaškrtal dobro okovani čevelj. Vsi smo bili nagnjeni globoko naprej. Nehote smo se te držbe navadili. Morda smo mislili, da se tako hitreje hodi. Mučila nas je žeja, ki je hujša od lakote, a ne hujša kot zaspanost, ki je združena z utrujenostjo; s tisto utrujenostjo, ko se skala že spreminja v hišo, da razločno vidiš okna s cvetočimi rožami, skozi katera se sklanjajo prijazni in vabeči obrazi, ko se ti drevo nenadoma spremeni v kozolec, na katerem diši najlepša planinska trava, polna sonca in rož. Zaspal si od utrujenosti in zbledlo se ti je. Sanjaš in bledeš dalje, da sediš na toplem, ješ, piješ in spiš. Žal vse te sanje ne trajajo dolgo, kajti kmalu začutiš ostro bolečino. Padel si v jarek, z glavo si zadel ob kozolec — smreko ali s kolenom ob hišo z rožami — skalo. Odpreš oči in v temi veš samo to, da se tvoja kolona, za katero si za trenutek zaostal, pomika dalje. Za nekaj časa ti je le pregnalo spanec, ker glava te boli, koleno zateka, ali pa celo čutiš, da ti polzi po nogi kri. Le še ena stopnja utrujenosti je hujša. Ta je brez prividov. Partizan pred teboj v koloni nenadoma pade in ne vstane. Stopiš k njemu, skloniš se nadenj in mu hočeš pomagati. Vsaka pomoč je odveč, in ker ti je bil zvest

tovariš, mu moreš izkazati samo še zadnjo ljubeznivost, da ga s svetim spoštovanjem zagrebeš. Umrli je zaradi prevelike utrujenosti in izčrpanosti.

Prišli smo do gostilne na velikem ovinku ob glavni cesti. Pozno je že bilo. Brez posvetovanja smo sedli na dolgo klop in po travi pred hišo. Počivali smo in kurirji so prinesli vina. Kadilo se je od nas kot od dobro prepotenih konj. Pili smo in počivali. Na brezoblačnem nebu je visel smešno zasukan zadnji krajec, utrnila se je zvezda, na Vrhniki pa je nekdo ustrelil s puško. Ker se je krogla svetila, se je potegnila po nočnem nebu kot malo prej zvezdni utrinek.

Zavili smo preko ceste po njivah in senožetih v gozd. Pod nami je bilo slišati ropot vlaka in med prelihami se je videla na široki poseki proga in pot preko nje. Prehodi preko prog so posebno poglavje partizanstva. Včasih so zahtevali veliko od človeka. Pri prehodu preko proge si moral velikokrat ra-

čunati tudi na zasedo ali vsaj na obstreljevanje iz bunkerjev, ki so jih zlasti Italijani gradili ponekod tako na gosto, da je bila pod nadzorstvom mitraljezov sleherna ped proge in njenih dohodov. Marsikdaj in marsikomu je pri teh prehodih srce močnejše bilo, pridrževal je dih in postajal nervozen. Včasih upravičeno, včasih tudi ne. Včasih se je vsulo iz močne zasede ali bunkerjev, da je imel človek vtis, kot da je dregnil v osir. Pelo in sikalo je vse naokrog: krogle, tračnice, kamenje, pesek in zemlja. Zato si je pač vsak partizan želel, da bi prišel preko proge čim hitreje in neopaženo. Kurirji in vodniki so si izmišljevali najbolj skrite in zvite prehode. Čakali so dolge ure in včasih jim je nakana uspela, včasih tudi ne. Pri prehajanju preko proge so doživeli partizani prav zanimive in zabavne stvari, toda tudi žalostne in hude. V temni noči te je pripeljal vodnik — fant iz vasi blizu proge — prav pred bunker. Ker se ti je zdelo vse to neverjetno, si bunker celo potipal. Kako si potem kar splaval preko proge in čakal, kdaj se bo vsulo za teboj, je prav za prav težko opisati. Skočil si kot jelen in šele daleč od proge si se spomnil, da bi bilo le treba vodnika ošteti. Toda ta jo je že zdavnaj odnesel. Ali se je zmotil ali te je pripeljal nalašč tako blizu bunkerja, to je poglavje zase.

Po načelu: daj odgovor za svoje belogardistično delovanje, je šel Šercerjev bataljon na Verd k znanemu izdajalcu. Ko so nazaj grede zganjali preko proge živino, se je že dobro danilo. Bataljonove zasede so že poprej poučile Italijane po bunkerjih, naj bodo kar lepo mirni, a ko so preko proge marširale krave, junci in teleta, je privozil vlak. Šercerjevci so vlak vljudno ustavili, živina je šla preko proge, vlak je odpeljal, vse se je pomaknilo že visoko v gozd, odstopile so tudi zasede, a počil ni niti en strel. Ko so bili partizani že daleč v gozdu, so šele Italijani odprli peklenski ogenj. Pokalo in grmelno je potem še vse dopoldne, oglašali so se celo topovi in proti poldnevu je priletelo pet avionov. Krožili so nad partizanskim preходом, zmetali bombe v gozd in za nameček še mitraljirali. Kje so že bili takrat partizani!

Prišli smo na rob gozda. Pred nami je bila široka poseka, nad nami proga, štiri sto metrov na levo bunker. Noč je bila jasna, ker luna ni hotela zaiti. Neslišno je odšla zaseda in kurirji. Čakali smo tiho kot miši. Za brigade ali bataljone je bila pot čez progo igrača. Ne samo da niso čakali, temveč so

spotoma rušili tudi progo, rezali žice in razbijali signale. Brigada ali bataljon sta šla preko proge kot plaz, in kdo more ustaviti plaz?

Prišlo je povelje: deset metrov drug od drugega, pazi na kamenje, ne ropotaj, hodi hitro in sklonjen, in ne vem kaj še vse. Te ljube partizanske komande, ki so se le prerade spreminjale v nekaj nemogočega. Na čelu kolone je bilo morda rečeno: tišina, pazi na zvezo! Zapoved je potem romala po koloni od ust do ust in kaj vse si izvedel, če si bil zadnji! Da ni zveze, čeprav je bila, drugače ne bi mogel tega zvedeti, ali da si ti zadnji, kar si res bil, da pojdi po zvezo, pa nisi vedel kam, in nazadnje tudi, da zadnjega, tebe, ni.

Po deset metrov torej drug od drugega smo se bližali progi. Globoko smo se sklanjali in pazili, da ne bi ropotali. Spretno in hitro smo zlezli na železniški nasip, tračnice so se srebrno svetile, še korak ali dva, pa bo vse v kraju. A človek ni nikoli dovolj pazljiv. Zapletel si se v žice, ki so nekdaj zapirale rampe. Žice so zapele kot strune na harfi, a tudi konspiracija je bila v kraju. Čakali smo, kdaj se bo oglasilo iz bunkerja, a v njem so verjetno spali.

LJUBLJANSKI VRH

Nekaj časa smo še rinili v breg, nato pa se je pot zravnila. Razvezali so se nam jeziki in kaj naravno je bilo, da smo se ustavili in počivali. Najlepša beseda na maršu je bila pač počitek, in najhujša: dalje. Ko počivaš, si deneš pod glavo nahrbtnik, če nimaš nahrbtnika, je pripraven tudi kamen ali štor. Ležeš in se zlekneš. Čutiš, da si legel na korenino ali odpadlo vejo, a ti ne pride na misel, da bi se premaknil ali potegnil vejo izpod sebe. Ležiš in počivaš. Spočetka gledaš nad seboj zvezde, ki se svetijo skozi veje mogočnih dreves, a oči se nenadoma zapro. Kolikokrat so ob takih prilikah partizani sklenili, da bodo po vojni samo še spali.

Mudilo se nam ni nikamor, ker ponoči ne bi več prišli do Zavrha nad Iško. Čakala nas je torej predanitev. Pomaknili smo se zato dalje v gozd, si zbrali daleč od poti lep prostor, majhno poseko z velikimi skalami, travo in nanesenim listjem.

Noč se je umikala dnevu in nebo je bilo vedno svetlejšje. Luna je zašla za drevjem, ugašale so zvezde in že dalj časa

je pel divji petelin. Enakomerno je tolkel, kot bi nekje padale debele kaplje v prazno kad. Nato se je začel razburjati, pa se je spet umiril. Ne daleč od nas je bevsknil srnjak. Enkrat, dvakrat, trikrat. Kaj ga je jezilo, ne vem. Morda je čutil samo nas. Oglašali so se ptiči. Vsak po svoje je pozdravljaj bližajoči se dan. Petje je z vstajajočim jutrom naraščalo in prav nad nami se je oglašala tudi kukavica. Sedela je na vršičku visoke smreke in se vselej, ko je zapela, globoko priklonila. Morda soncu, ki ga je z višine nemara že videla.

Delal se je dan. Vse je pobarvala mehka, siva barva, le tam, od koder se je naznanjalo sonce, je bilo svetleje. Ugasnile so zadnje zvezde, tovariši so spali, globoko, daleč pod nami se je oglašal vlak, nekje pri Borovnici je bilo slišati nekaj kratkih rafalov iz težke brede: tok-tok-tok-tok. Kot bi se oglašala počasna žolna.

Ko sem se zbudil, je sijalo na nas sonce. Čeprav sem trdno spal, sem spočetka nekaj časa le čutil, da me zebe. Potem je postajalo vedno topleje in zato tudi spanje spokojnejše. Sonce je svetilo tako močno, da nas je zbudilo. Prijetno se je človek pretegnil, noge so bile razbolene, telo je bilo spočetka trdo, a vendar spočito. Štrajzelj je že pisal v beležnico. Na široko je raztegnil svoj skrivnostni nahrbtnik in iskal nekaj po njem.

Kot bi zrasel iz zemlje, skal in gozda, je stal pred nami Luka. Ker je bil vajen notranjskih hribov, je pred dnevi dobil povelje, naj nas s svojim bataljonom spremlja skozi svoje kraljestvo. Čakal nas je že prejšnji dan. Nekoliko je uganil, nekoliko pa tudi pravilno sklepal, da se bomo čez dan mudili nekje na tem prostoru. Bataljon je pustil daleč nekje zadaj. Veseli smo stiskali roke staremu znancu, ki je imel veliko in lepo kraljestvo. Od Mokrcra do Logatca je segalo in od Vrhničke, njegovega rojstnega kraja, do Loške doline in še čez. Poprej je bil delavec in težak, danes je narodni heroj in visok Titov oficir. Kar je bilo včasih nemogoče, je postalo mogoče v novem svetu.

Miselnost starega časa je misel in volja novega človeka postavila na glavō. V vso veliko sovražnikovo silo, ki se je zdela ljudem nepremagljiva, so počile prve partizanske puške. Pok in odmev teh pušk je bil tako velik, tako močan, da ga je slišal ves slovenski narod, da ga je občutil okupator. Vsakdo

je lahko prav kmalu spoznal, da teh pušk ne drže v rokah neki zanesenjaški in prenapeti poedinci, temveč mirna in preudarna roka nekoga, ki je več kot poedinec, ki več ve, več zmore, ki je za te strele tudi pooblaščen, ki ima za to ne samo pravico, temveč tudi neodložljivo dolžnost. Ta nekdo je bilo — zdravje, moč in neuklonljivost slovenskega naroda.

Takrat so se začeli nekateri spraševati, kdo je prav za prav slovenski narod, kdo ga vodi, in nič čudnega ni bilo, da je bilo slišati tudi napačne odgovore, iz katerih so se poizkušala roditi tudi napačna dejanja. Osvobodilna fronta, velika nositeljica zdravja in moči slovenskega naroda, in Partija pa sta šli po svoji poti naprej. Učili sta, bodrili, vzgajali in določno kazali, da je pravilna samo ena pot, ki vodi tja, kjer pokajo partizanske puške.

Zdravi in resnični Slovenci so odhajali v gozdove, legalno ali ilegalno, s propustnicami Osvobodilne fronte, ki so bile

ponarejene, a na las podobne uradnim italijanskim. Okupator si takrat niti v sanjah ni mogel misliti, kako velika nevarnost so zanj mladi fantje in dekleta, ki se vozijo z njim v istem vlaku, se z njim pogovarjajo povsem nedolžne stvari in ki tako mimogrede vprašujejo tudi kaj o vojski. Nato izstopijo na različnih postajah in kmalu jih sprejmejo gozdovi. Partizani in partizanke so to. In kakor hitro stopijo v gozd, se jim navidezna prijaznost do okupatorja zbríše z obraza in odslej bo njihovo srečanje z okupatorjem močno drugačno.

Partizani so se kmalu spoznali z dobrimi in poštenimi ljudmi, posebno s tistimi, ki so živeli v območju mogočnih gozdnih kraljestev. Nihče izmed prvih partizanov ne bo nikdar pozabil mokrških in krimskih vasi, samotnih naselij na Pohorju, nad dolinama Sor, na Moravškem, Cerkljanskem, v Gorjancih in na belokranjskih roških pobočjih. Ljudje v teh krajih so živeli s partizani isto življenje. Bali so se za njihovo življenje, hranili so jih, s skrbjo in lepimi mislimi so jih spremljali na njihove prve vojaške pohode. Če si kjer koli po teh krajih vprašal staro ženico, ki se je grela na jesenskem soncu, varovala dom in vnuke, ali je videla kje partizane, je odgovorila tako nedolžno, da partizanov še nikdar ni videla, da si ji moral verjeti. Ko pa si sedel k njej in začel govoriti odkrito, od srca do srca, je ženica dolgo časa samo poslušala, toda stare ljubeznive oči so se ji svetile vedno bolj. Nazadnje te je prijela za roko z vso silo in je veselo vzkliknila: »O, saj si naš! Ti fant, ti!« In nato ti je povedala vse, kar je vedela, tudi to, da bodo partizani gotovo prišli mimo vasi. Peljala te je v hišo kot domačega človeka in ti postregla. Včasih pa si moral počakati, da je prišla snaha ali hči, in ta ti je skuhala, kar je pač hiša premogla. Sedel si v hiši za mizo, okrog nog pa so se ti kot mačke smukali majhni otroci. Prepričan si bil, da bodo deležni lepše mladosti, kot si jo užil ti. Pa je niso užili. Pomrli so v internaciji na Rabu, kakor je umrla tudi stara mama, snaha in tisoči drugih.

Mogočno in neustavljivo je bilo življenje prvih partizanov. Svobodni kot orli, katerim je pot prosta do samega sonca, so živeli v čudežnih slovenskih gozdovih. Kot orli so se spuščali v doline, kjer so brneli kamioni, žvižgali vlaki, se vozili tanki in se oglašale strojnice. Sovražnik je čutil partizansko nevarnost povsod. Že se je vkopaval, že se je odeval z bodečo žico

kot s strgano odejo, skozi katero mrzlo piha. Komaj se je zmračilo, se je njegov strah še povečal. Če je okrog postojanke zapihal veter in zamajal vrhove sadnega drevja, če je padel sad z drevesa, če je neprevidna mačka zašla v preveliko bližino žične ograje, že se je pričelo divje streljanje, ki je trajalo vso noč in se poleglo šele z dnem. Ob progah so ležale prevrnjene lokomotive in razbiti vagoni. Smešno je bilo gledati nenavadno lego teh lokomotiv z odprtimi trebui. Prevrnile so se na bok, kot da bi si hotele za trenutek odpočiti, prevrnjene so bile na glavo, da so se jim svetila lepo izglačena kolesa. Po progah je mrgolelo zelenih uniform in videti je bilo, kot da od bunkerja do bunkerja romajo zelene mravlje. A komaj so ti obhodniki izginili za bližnjim ovinkom, že je zagrmelo znova, v zrak je zletela škarpa, mostič ali dolgi metri proge. Večkrat se je zgodilo, da so ti mravljinici - ogledniki le zasledili pod tračnice položeno mino. Kdo jo bo izvlekel? Nevarna je bila, ker je bila partizanska. Vedno več se je nabiralo zelencev, vpili in mahali so z rokami, prišli so oficirji, prišla je komisija. In ko so bili najbolj zaverovani v gledanje in premišljevanje, je zagrmelo. Čelade, kape, noge so letele po zraku, čreva so obvisela po grmovju in nastala je strašna tišina. Dobrih trideset metrov v bregu pa so tačas partizani ugotovili, da je bila mina dobra in pravilno položena.

Bližal se je vlak, ki ga je partizanska zaseda pri Mirni peči že tako težko čakala. Dve težki lokomotivi, trideset bencinskih cistern; vendar enkrat bogat plen, ki bo povzročil zastoj v motorizaciji novomeške garnizije. Kot bi lokomotive slutili, da nekaj na strmi škarpni ni v redu, sta vozili previdno in počasi, a tudi to ju ni rešilo. Zleteli sta v globino, potegnili s seboj nekaj cistern, ostale pa so obvisle na škarpni kot smešno raztegnjena harmonika. Čeprav je sovražnik zagrizeno branil dragoceni tovor, so partizani bencin le zažgali. Zagorel je velik ogenj, ki je razsvetlil vse Novo mesto, del Trške gore, Hmeljnik in cerkvico pri Sv. Ani.

Če si se v tistih časih vozil z vlakom, se je pogosto primerilo, da je vlak nenadoma obstal. Slišal si lahko nekaj kratkih rafalov, nato pa je nastala zmeda. Okupator — bodisi da je oborožen spremljal vlak, bodisi da je potoval kot civilist —

je popadal po tleh. Toda kmalu se je znašel in začel divje streljati. Ne sicer v smer, od koder so počili strelji, temveč brez vsakega reda skozi stene in okna vagona, kakor mu je pač dopuščala njegova hrabrost ali naravnost čudežna lega pod klopni.

Vsi ti partizanski napadi so dali sovražniku misliti. Mislil je in mislil ter naposled domislil: ob progi in ob cestah je treba posekati gozdove več sto metrov v globino. Toda ta ukrep pomeni njegovo prvo kapitulacijo, prvi umik, prvo defenzivo. Partizani so pobijali in razoroževali manjše sovražne edinice, patrulje in izvidnice. Pa ne samo to. Spravili so se že na Lož in Begunje, še večje veselje pa so imeli nad dolgimi kolonami premikajočega se sovražnika. Za take napade so bile pripravne lepe doline in soteske, po katerih se vijejo in stegujejo v klance naše ceste. Še danes ogleduje partizan z veliko ljubeznijo te kraje, obuja spomine, in še danes premišljuje, kam bi postavil težko strojnico, kam bi se skrila zaseda in kam bi legel tudi on, da bi dosegel čim boljše uspehe. Torej ni bilo nič čudnega, če je v takih zasedah padlo mnogo sovražnikov, pa tudi nič čudnega, če je bila uničena vsa partizanska zaseda, svoje vrste čudež pa je bil vsekakor v tem, da so se partizani lotili vojskovanja z daleč močnejšim sovražnikom. Ta čudež je bil sila in moč Osvobodilne fronte, visoki razum in brezmejna požrtvovalnost Partije.

Prišla je čudovita jesen leta 1941, a kmalu za njo mrzla, dolga zima. Nenadoma se je pričel usipati sneg. Potem se je nebo zjasnilo in na večer so se vžigale mogočne zarje, ki so obetale hud mraz. Okupator je jokal in omedleval od mraza, gozdovi pa so globoko sklonili svoje bele glave, kot da bi hoteli varovati partizane pred mrazom. Partizani so ostali. Gazili so visok sneg in se kot beli, nevidni duhovi bližali progam in postojankam. V tem velikem času je leto za tem na Pohorju padel do zadnjega moža in žene slavni Pohorski bataljon. Tako menda vendar ne bodo otroci po šolah brali poslej samo o Leonidi in Termopilah. Ure in ure so partizani preležali v globokih, mrzlih zasedah in čakali na sovražnikove transporte. Marsikdo, ki je bil partizanom sicer naklonjen in jih je imel rad, je tisto veliko zimo zmajeval z glavo, češ da ne bodo vzdržali. Toda vzdržali so, pa čeprav so jim ozeble in otekle noge, čeprav so postajale roke iz dneva v dan bolj

neobčutiljive, prsti sumljivo beli in brez življenja, čeprav so oči otekale, se vнемale in solzile med še tako kratkim spanjem.

Na Mokrcu, v Gorjancih, ob robovih Roga, na Jelovici, na Pohorju, na Moravškem so goreli živi, veliki in krvavi stražni ognji. Okrog njih je bil krvavo ožarjen beli sneg, zasneženo drevje pa je mirno spalo kot otrok, ki ve, da je na varnem.

Vedno bolj je postajalo jasno, da partizani ne morejo živeti brez svojega velikega srca, Ljubljane. Na tisoče in desetisoče jih je v Ljubljani neprestano mislilo na partizane in jim na vse načine pomagalo. Iskreno so se veselili vsake partizanske zmage, saj so vedeli, da so to tudi njihove zmage. Matere so pripovedovale otrokom o skrivnostnih, junaških možeh nekje v Krimu ali na Mokrcu in da bo dobro, prav in lepo šele takrat, kadar bodo ti junaki zmagali. Pravljica v kralja Matjaža je umrla, zrasla je vera in zaupanje v lastno moč.

Zdavnaj je že sonce zapustilo našo jaso in nanjo je legla senca. Od Lukovega bataljona so nam prinesli hrane. Meso sveže zaklane živine je bilo rdeče, v juhi je plaval fižol in krompir. Povrhu si dobil v porcijo še veliko kepo žgancev. Bil je kraljevski ta obed, ki nam ga je pripravil Lukov bataljon. Jedli smo z veseljem. Vse, razen rdečkastih koruznih žgancev, je bilo dobro soljeno — in to je bilo veliko — po vrhu jedi so plavale smrekove igle in za nameček dva koščka dračja, eden že zoglenel, drugi pa samo na pol. Partizanska jed, težko te je opisati! Kako izvrstna je bila pravkar poginula mula, na hitro skuhana in neosoljena. Velikokrat pa ni bilo niti take jedi.

Luka je bil mnenja, da bi se premaknili, kajti pot po varnem gozdu je bila še dolga. Vstali smo spočiti, siti, naspani, a pri luži, ki jo bomo čez pol ure srečali na velikem križpotju, se bomo napili po mili volji.

Spet se je pomikala kolona, Luka je hodil spredaj. Previdno se je oziral na vse strani, nekoliko iz navade, nekoliko iz skrbi, da bi ne bilo presenečenj. Gozdov se je pričel prijemati mrak. Šli smo mimo požganega Pokojišča, mimo žag nad Peklom, tesno ob Vinjem vrhu, in zasvetil se je Sv. Vid, belogardistična postojanka. Povsod so lajali psi. Pot je držala preko senožeti, skozi speče vasi ali mimo njih. Luka nas je

varno vodil. Odpošiljal je zasede in oglednike, ukazoval tišino, popolno tišino, absolutno, popolno tišino. Ravnali smo se po teh poveljih, kolikor se je pač dalo. Pošteno smo bili utrujeni, kajti pot po Notranjskem je težavna. Spuščali smo se v neverjetne, pravljичne doline, polne voda, ki so vrele skoraj iz vsake skale. To spuščanje nam je šlo hitro od rok. Sedel si in se zapeljal v dolino in v vodo. Nič zato, če si se opraskal ob brinju ali če si obtičal na ostrem štoru. Veliko hujša je bila hoja v breg. Večkrat smo počivali, čeprav je bil Zavrh blizu. V mesečini smo že videli cerkvico sv. Urha, kjer je počival partizan, ki so ga beli ubili na novega leta dan 1943.

Še malo in še malo, še enkrat v grapo in še enkrat navkreber in bili smo na Zavrhu. Stisnili smo roke znanim ljudem in — kot na Ljubljanskem vrhu — smo počakali druge noči tudi tukaj. Pomaknili smo se globoko v sotesko Iške, ker na Zavrhu samem podnevi ni kazalo ostati. Od ribniške strani je bilo slišati močno topovsko streljanje in ugibali smo, kaj naj bi to pomenilo. Italijani so sicer včasih res tudi ponoči nažgali svoje topove, vendar je bilo streljanje to pot močnejše in ni kazalo, da bi streljali samo iz strahu. Daljni odmev velikih partizanskih bojov pri Ribnici je bil to. Tem je sledila velika zmaga v Jelenovem žlebu, ki je važna prelomnica v zgodovini slovenskega partizanstva.

ZAVRH IN BLOŠKE SENOŽETI

Večerno sonce se je že lovilo v visoke skale nad Iško, ki so bile rdeče, kot bi jih preraslo cvetoče resje. Ognji, ki smo jih kurili čez dan, so pričeli ugašati, odpravljali smo se na pot preko bloške planote. Patrulje, ki so pregledale bližnjo in daljno okolico, so povedale, da ni bilo sovražnih premikov. Tudi ljudje so trdili isto. Od Ribnice in malo desneje se je tudi ta dan slišalo močno streljanje.

Uvrstili smo se, zlezli iz globoke soteske in odšli proti Ravniku. Po vsej Notranjski so trpele vasi ob lanski ofenzivi. V Ravniku so Italijani požgali celo cerkev. To je bila ena od tistih italijanskih ofenziv, ki jo ljudje ne bodo nikdar pozabili, ker jo ne morejo. Ker so se partizani ves čas ofenzive spretno umikali, a navzlic temu vsepovsod napadali sovražnika, ki ga je bilo resnično kot listja in trave, so Italijani vso svojo jezo

in maščevalnost znesli nad ljudmi. Zato so gorele notranjske vasi in padali talci. Kot visoko dvignjene pesti so od nekdanjih lepih vasi in tihih domov ostali nepoškodovani samo dimniki, ki so klicali po maščevanju. Talce na pokopališčih je sicer pokrila zemlja, grobove so prerasle rože, toda žene in dekleta še niso spravile črnih rut v skrinje.

Veliko gorja, obupne groze, razumljivega sovraštva in uničene družinske sreče je pokopano v vseh teh pogoriščih. Včasih so cvetele na oknih rože, v kotu se je pri mizi zbirala družina, po dvorišču so se podili otroci in kokoši. A vse to je bilo tako strašno nevarno, da se je moralo uničiti. Kot ogromne plamenice so takrat gorele slovenske vasi, po dvajset, po trideset hkrati, strahotna zarja je vstajala večer za večerom, razsvetlila je polovico neba in ni ugasnila.

Le malo časa smo počivali na Ravniku. Obstopili so nas ljudje, ki jih sovražnik po srečnem naključju ni odvedel na Rab. Vztrajali so med razvalinami in s partizani nesebično delili neslan krompir in zadnji kos kruha. V teh vaseh nisem nikdar slišal, kar se je ponekod le prepogosto glasilo: če bi dali partizani mir, bi ne bilo tega. Ob vsaki priliki so nam dejali: »Da ste le živi in zdravi! Samo vi nam morete prinesiti svobodo.« Nekaj več so ti ljudje le vedeli o dogodkih pri Ribnici: da je vse rdeče partizanov in da so nagnali v beg vso ribniško garnizijo. Ljudem, ki so nam to pripovedovali, so se od veselja svetile oči in bili so ponosni na svoje partizane. Čeprav je bila že noč, otroci še niso spali. Ogledovali so nas in občudovali in za slovo smo morali vsakemu stisniti roko. Prevelika zamera bi bila, če bi tega ne storili.

Šli smo dalje. Previdno smo se spuščali k cestam, jih hitro prešli in spet zavili med grmovje, brinje, nizke smreke. Ponekod se je močvirnata zemlja nalahno vdiralala. Hodili smo brez počitka, neprijetno bi bilo, če bi nas zalotil dan. Šli smo mimo Nemške vasi. Najbrž so nas Italijani čutili, kajti začeli so divje streljati. Posebno so lepo donele mine in zdelo se je, da grmi k hudi uri. Ravnino smo domala prehodili, streljanje je bilo slišati že daleč za nami. Blizu požganega Runarskega je gorel pojemajoč ogenj. Kaj naj bi to pomenilo? Morda zasedo, sovražnika, partizanske kurirje? Ali pa so ga pustili ljudje, ki so čez dan čistili senožeti in izravnavali kratine. Previdno se je plazila proti ognju močna patrolja, a ob ognju ni bilo

nikogar. Prešli smo zadnjo bloško cesto, zavili nad Runarskim v hrib in v smrečje. Videli smo spet sneg. Ležal je v močnih lisah, ki so bile podobne velikim belim rjuham. V teh krajih je pomlad počasnejša. Sonce bi težko pregnalo sneg, če bi ne pomagal jug.

Malo pred Logom smo prešli cesto Vagovka—Loški potok. Tovarišica, ki so jo pozneje ujeli in ubili domobranci nad Poljanami, si je težko poškodovala nogo, a je junaško prenašala hude bolečine. Zavili smo v Travno goro. Povsod je ležal še sneg in pot je bila utrudljiva. Pred nami se je svetil Sv. Gregor, belogardistična postojanka. Sneg je bil ponekod močno shojen in naleteli smo vnovič na pojemajoč ogenj. Bilo je tiho, streljanje je prenehalo. Ali bi legli ali bi se pomaknili preko Travnne gore proti Jelenovemu žlebu? Luka je odločil: »Posedimo nekoliko, noči je še dovolj, potem pa bomo šli dalje.« Čudno se nam je zdelo, da tudi v teh krajih nismo naleteli na nobenega kurirja. Nekaj se je moralo zgoditi. Sedli smo in počivali. Sprva je bilo prijetno, kajti dobro smo se oznojili, polagoma pa nas je začelo zebsti. Dvignili smo se in kolona se je spet premaknila. Sklonjeni k tlom smo gazili sneg in držali zvezo s svojim prednikom. Nikomur se ni ljubilo govoriti.

Dolga je pot do Jelenovega žleba, utrujenemu se zdi še daljša. Na vzhodu se je svetilo, obetal se je lep dan in Luki se je posrečilo odkriti kurirsko stanico. Kurirji so že vstali in na vsa usta so nam začeli pripovedovati o veliki zmagi v Jelenovem žlebu. Slovenske brigade so potolkle celoten bataljon dobre italijanske divizije Macerata, zaplenile težko in lahko orožje in še sto drugih reči. — Vsak partizan — so nekako z zavistjo hiteli kurirji — ti danes že nosi zapestno uro. — Mrličev pa je baje toliko, da se jih ne da prešteti. Sicer je bilo v teh poročilih nekaj kurirskega — bila so vendarle nekoliko pretirana —, da pa gre vsekakor za veliko zmago, nam je bilo takoj jasno.

Popoldne bomo zvedeli podrobnosti in takoj smo se namenili k brigadam, ki niso bile daleč. Legli smo in izza Velike Gore je pogledalo sonce. Proti poldnevu nas je zbudilo močno streljanje. Italijani so prodirali proti Jelenovemu žlebu, šli so iskat svoje mrliče. Nikdar niso pobrali vseh.

JELENOV ŽLEB

Večkrat sem bil v tem kraju, a žal vselej ponoči. Enkrat je bilo sicer že proti jutru, a se nam je močno mudilo, ker so bili Nemci precej blizu. Na Jelenov žleb me veže še nek drug, zelo žalosten spomin, spomin na mrtvega partizana, ki je ležal tik ob poti in bil pokrit samo s smrečjem. Bil je stražar v taborišču obsojenih belih in plavih. Ko sta dva kaznjenca iz tega taborišča — eden izmed njiju je bil kaplan Jakob Mavec — šla po vodo v Jelenov žleb, ju je stražar spremljal. Fant je bil nepreviden in jima je preveč zaupal. Nenadoma sta planila nanj, ga zaklala in zbežala.

K nam je prisedel očitavec velikega italijanskega poraza v Jelenovem žlebu in nam pripovedoval zanimive podrobnosti. Italijani so pripravljali partizanom past, v katero so se potem sami ujeli. Po zmagoslavskih bojih v Suhi krajini so se partizani premikali na ribniško stran, kjer so bili večdnevne težke boje. Italijani so pravilno računali, da se bodo od Ribnice partizani pomikali nekam na Notranjsko, zato so jim postavili v glavnem dvoje zased. Eno — in sedaj razumemo tiste ognje — na Travni gori, drugo pa v Jelenovem žlebu. Sem so poslali iz Kočevja preko Grčaric cel bataljon divizije Macerata, ki naj bi pripravil partizanom tako zasedo, da bi jih v nevarni soteski lahko popolnoma uničil. Divizija Macerata je bila ena najboljših italijanskih divizij na Slovenskem, imela je dobre vojake, ki so se borili skrajno zagrizeno in drzno.

Brigade so končale borbe pri Ribnici, se pod noč uredile in začele svojo pot preko Velike gore. Dve brigadi sta šli po vojaških poti proti Jelenovemu žlebu. Partizanom se je bilo treba povsem odpočiti, za kar bi bili okrog Medvedjeka prav pripravnih prostorov. Vso noč so trajali premiki in da bi jim ne nagajal spanec, so v obeh brigadah veselo raztegovali harmoniko in prepevali. Že se je pričelo daniti, že si mogel razločiti predhodnico, ki je pazljivo opravljala svoje posle. Nenadoma je počil strel, nato še eden in nato več. Izvidnica se je takoj vrgla v zaklone, brigadi pa, ki sta s partizansko dojemljivostjo takoj razumeli, za kaj gre, sta se v hipu razvili v strelce in začeli Italijane obkoljevati. Tako sta prišli italijanski zasedi za hrbet in na višje položaje. Pričela se je borba, od skale do skale, od moža do moža. Italijani so imeli to pred-

nost, da so bili dobro zavarovani med skalami in tramovi, da so imeli dovolj municije, predvsem ročnih granat, in dobro razpostavljeno težko orožje; partizani pa višje položaje, točen pregled situacije in nepremagljivo vero, da bodo to pot veliki zmagovalci. Kot mačke so skakali od skale do skale, metali bombe v italijanska gnezda in kmalu si mogli videti, kako vleče partizan težko italijansko bredo, jo postavi pred komandanta brigade in ves vesel zakliče: »Naša je!« in spet odhiti v borbo. Italijani so se kmalu zavedeli, v kako težavnem položaju so, in borili so se še uporneje; partizani pa so bili nasprotno prepričani, da gotovo zmagajo. Uspešno so se približevali Italijanom in napadali. Že se je razneslo, da je ta ali ta brigada uplenila težki minomet — iskrena in vroča želja vsake brigade — in začeli so se še zagrizenejši boji za to dragoceno orožje, nič manj pa seveda za strojnice, puške, municijo, bombe. Ker partizani niso popustili, je bila zmaga popolna. Italijani so se začeli prebijati, a so zadevali na partizanske obroče. Dvigali so roke ali pa skakali v globoko kraško jamo. Kdor je poskušal preteči cesto, je padel.

Zmaga v Jelenovem žlebu je bila popolna. Obe brigadi sta dokazali, da morejo partizani v trenutku razumeti situacijo in da so sposobni za uspešno skupno bojevanje. Brigadi sta dokazali, da se znata uporno boriti in da sta zmožni največjega osebnega junaštva. Partizani so bili na mah preoblečeni v italijanske uniforme in oboroženi s težkim orožjem, ki so jim ga poslej vdano prenašale italijanske mule. Ni težko reči, kaj vse je prekalilo borce prvih slovenskih brigad v take zmagovalce. Ne samo ogenj iz pušk, temveč tudi neugasljivi ogenj resnične partizanske discipline, ki je v vsem svojem bistvu slonela na iskrenem tovarištvu in nepopustljivem popravljanju človeških napak. Disciplino je poznal tudi sovražnik. Težko poraženi italijanski bataljon se je boril in pokazal vso vojaško disciplino, a je vseeno podlegel. Podlegel je, ker je partizane gnala neustavljiva želja zmagati in pridobiti čast slovenskim brigadam, pridobiti jim dragoceno orožje. Ne da bi mislil na lastno varnost, je skakal partizan od skale do skale, vrgel bombo, se sklonil in počakal, povlekel nato iz italijanskega zaklona mitalraljez in ga takoj obrnil proti sovražniku. Partizanska disciplina je bila torej nekaj več kot navadna vojaška. Do te visoke vzgoje, iz katere se je potem nujno morala roditi prava

ljubezen do domovine, je bila pot trda in težka. Osebnostne koristi so se le polagoma umikale pred koristmi za skupnost, le polagoma je podlegel nekdanji Jaz novemu Vsi. Nobenega pomena bi ne imelo, če bi hoteli zamolčati, da vsak te visoke stopnje pravega partizanstva ni dosegel. Nekateri so omagali. Njihova notranjost je bila prešibka, da bi prenesli novi, partizanski svet.

Izvedeli smo, da so se brigade ustavile v Podpreski in Dragi. Odpravili smo se k njim. Luki je bilo močno žal, da ni bil v Jelenovem žlebu. Opoldansko sonce je močno pripekalo in Luka nas je vodil po neverjetno lepem svetu.

PODPRESKA IN DRAGA

S kurirske poti smo prišli na gozdno pot, ki je bila močno shojena. Po njej so šle zmagovite slovenske brigade. Še po poti so se partizani preoblačevali in barantali za kose dragocene nove obleke, staro pa so odmetavali. Želja vsakega partizana je bila, da bi bil čim lepše oblečen. Predvsem škornjev so si želeli, toda le s težavo si jih dobil. Italijanska vojska jih ni nosila, kvečjemu oficirji. Na Gorenjskem in Štajerskem je bilo v tem pogledu laže. Če pa je partizan le dobil škornje, seveda iz tretje ali četrte roke, je moral dati zanje res nekaj vrednega, pa čeprav so bili že brez podplatov. Po poti za armado smo mogli najti celo največjo partizansko dragocnost — cigarete.

Na hribu nad nami so se razpočile granate. Italijani so streljali iz Loškega potoka. Dobro so vedeli, kje se trenutno mudijo brigade, a tvegali niso nobenega napada. Mirovali so celo avioni. Gozdnati svet je bil za nami in pokazala se je Podpreska in Draga s cerkvijo. Obe ti nekdanji kočevarski vasi ležita v lepi dolini, obdani z velikimi travniki in gozdovi. Iz vseh dimnikov se je kadilo, partizani so prepevali, ležali pod kozolci ali hodili po vasi. Bili so popolnoma varni. Slovenske brigade so zasedle dolino in jo povsod dobro zavarovale z močnimi zasedami. Odšli smo v štab cone, kjer smo se pozdravili z znanimi in neznanimi tovariši.

Srečanje z neznanimi tovariši v partizanih se ne more primerjati s srečanjem neznanega človeka. Čeprav si videl partizana prvokrat, si mu takoj zaupal in ni bilo treba pre-

mišljevat, kaj in o čem bi se pogovarjala. Po navadi začinjajo ljudje z vremenom, nam takrat tega ni bilo treba. Pravo partizanstvo je bilo velika družina, in kamor si prišel, si čutil, da si doma. To seveda ni bilo odvisno od besedice »ti« — partizani smo se na Slovenskem od vsega začetka tikali — vse medsebojno družinsko razumevanje, prijateljstvo in tovarišтво je temeljilo globlje, na visokih in brezpogojno potrebnih moralnih kakovostih poedinega partizana — človeka in na skupnem, jasnem cilju — svoboda, novi svet, novi človek, boljša bodočnost za vsako ceno. Kamor koli si stopil: k ognju, kjer so se sukali bataljonski kuharji, v hišo, kjer so bolničarke skrbele za ranjence kot za svoje otroke, k mulovodcem, ki so napajali živino in si ogledovali dragoceni vojni plen, k partizanom, ki so ležali pod kozolci — nikdar in nikjer nisi slišal tistega vsakdanjega: kdo si, od kod, zakaj, kam in podobno. Vsak je vedel, da ima pred seboj partizana, in to je bilo dovolj. Koliokrat se moram smejati. Srečavam neprestano svoje partizanske znance, ki jim vem samo partizansko ime in nič drugega. Pa se izkaže, da so ti ljudje danes na visokih mestih; bral sem povsem neznana imena in priimke, a kje bi si človek mislil, da so to Rudi, Ris, Tiger, Sokol, Borut in sto in sto drugih. Gotovo je, da je bila krona vseh naših pogovorov na tedanji poti Jelenov žleb. Le zakaj se ni vse to takrat zapisalo, le zakaj ni bil takrat v partizanih nihče, ki je nosil visok in blesteč naziv priznanega slovenskega pisatelja. Čeprav je bila zmaga v Jelenovem žlebu velika, se je partizanom zdela nekaj samo po sebi razumljivega. Šli so pravilno z razvojem dalje in odgovarjali, da so pač morali dobiti težko orožje, ker čas to zahteva.

Iz Dolomitov je potoval z nami tudi Arsa Jovanović, načelnik Vrhovnega štaba. Vračal se je k Titu. V Slovenijo je pripeljal decembra 1942 skupino Titovih oficirjev, ki so, tako kot v hrvatskih brigadah, polagali tudi na naši zemlji v krvavih naporih temelje nove, Titove Jugoslavije, temelje neporušljivega bratstva in edinstva. Zelo napačno bi bilo misliti, da je zveza jugoslovanskih narodov rasla v času velike Domo vinske vojne počasi ali morda celo iz nekakšnih zunanjih političnih potreb. Združeni od vsega početka so jugoslovanski narodi pod vodstvom Partije začeli osvobodilno vojno, in to v Srbiji, kjer sta bila od Slovencev takrat tudi Kardelj in Maček.

V pomoč in da bi se laže dvignila moč in udarnost brigad, da bi začeli polagoma prehajati k oblikam rednega vojskovanja, je poslal Tito Slovencem svoje preizkušene oficirje. Tako so razvoj, napredek, borbe, uspehi in končna zmaga slovenskih partizanov v kar najtesnejši zvezi — v bratstvu in edinstvu jugoslovanskih narodov — z imeni Šaranović, Jeftić, Kilibarda, Tanasković, Popivoda, Brojević itd.

Zvečer nam je komandant Dolenjske operativne cone Milovan Šaranović podal podrobno analizo vseh bojov na odsekih svojega področja. Poprej je bil poročnik in nazadnje učitelj v oficirski šoli v Bilećah. Mirno in stvarno je podal svoj referat in nihče ni imel kaj pripomniti. Brigade so dosegle lepe uspehe, odslej se bodo za nekaj časa razšle in bodo samostojno operirale na svojih področjih. Šerčerjevci so se ponovno odločili za svoje staro kraljestvo, Notranjsko z Mokrcem, Tomšičevci za okolico Ljubljane, Cankarjevci za Čatež in Sv. Križ, Gubčevci pa za Trebelno in Šmarjeto. Šaranović je potem kot načelnik Glavnega štaba Slovenije skupno z namestnikom komisarja Glavnega štaba Nandetom in komandantom XV. divizije Jeftićem padel v bližini Sel pri Šumberku. Nobena italijanska granata ni zadela v vseh štirih letih tako v polno kot takrat.

Podrobna poročila o delu in zmagah slovenskih brigad je nesel v Vrhovni štab Jovanović, ki se je od nas poslovil že naslednjega dne. S seboj je nosil tudi iskrene pozdrave slehernega slovenskega partizana Titu, našemu Vrhovnemu komandantu.

Že na zimo dvainštiridesetega so začele med slovenski narod, posebno pa med partizane, prihajati natančna poročila o velikem razmahu in uspehih partizanov po vsej Jugoslaviji. Prihajale so tudi prve točne vesti o Titu in njegove slike. S prvo Titovo sliko sem se srečal na Silvestrovo 1942 na nam že znanem Zavrhu. Kurirji so prinesli pošto izza Kolpe, iz hrvaškega Glavnega štaba in iz Vrhovnega. V Naprijedu menda je bil odtis lesoreza, pod katerim je bilo zapisano: Tito. Dobro se spominjam mogočnih ličnic in dolgo smo ogledovali sliko. Vsi smo molčali in vsi smo čutili isto. Slika nam ni bila všeč, nihče pa tega ni hotel povedati. Nazadnje smo si le priznali, da je Tito prav gotovo lepši. To smo zadeli, a obenem tudi to, da je upodobiti Tita prav za prav težka stvar. Že v Jajcu sem

dejal Jakcu, da bo Tita težko slikati, in samo od sebe mi je prišlo na jezik, da ima Tito prav za prav več obrazov. To je tudi res. Kolikokrat sem ga še potem videl, a vsakokrat se mi je zdel drugačen. Kdor bo hotel Tita prav zadeti, se mi zdi, bo moral ujeti v podobo tisto njegovo velikansko misel, ki pomeni srečo in uspeh naše skupne domovine. Ta misel ima vsekakor neko določeno in nespremenljivo osnovo, v podrobnostih pa se neprestano spreminja.

Takrat, ko je Jovanović nosil Titu naše pozdrave, je Tito že poveljeval veliki vojski. Razbil je laž in legendo o Mihajloviću. Osvobajal je kraje, dežele, mesta in vasi. Slovenski partizani so takrat neprestano razmišljali vsaj o težkem minometu, Tito pa je imel že tanke in vseh vrst topove. Pravilno pa jim je Tito povedal že takrat, da bodo dobili tudi težko orožje in to o pravem času. Res, Jelenov žleb jim je prinesel prve minomete. Prihajale in nastajale so prve pesmi o Titu, brigade so jih prepevale, Tito je bil in ostal z nami eno, na položajih, na marših, v bolnišnicah, na mitingih.

Pozno v noč so trajali razgovori. Brigade so spale, nočno tišino je včasih presekala glasni stražarski: stoj! Lepo so se svetile zvezde in zdelo se je, da se Rimska cesta dotika Velike in Travnne gore. Nekje prav daleč se je oglašala sova. Tudi njo je zbudila zgodnja pomlad.

Prve slovenske brigade so počivale. Prehodile so do takrat velik kos poti, a čakalo jih je še marsikaj. Ljubeče so spravile, namazale, popravile in pripravile dragoceno orožje. Za jutri, za pojutrišnjem, za dolgo pot proti svobodi.

Dvojno delo so opravljale te prve slovenske brigade. Uničevale so okupatorja in domače izdajalce. Kjer so se prikazale, so že s svojo navzočnostjo ustvarile tudi slovensko svobodno ozemlje. Vselej je bilo osvobojeno ozemlje na Notranjskem tam, kjer sta se mudili Šercerjeva in Tomšičeva brigada, in na Dolenjskem tam, kjer sta bili Gubčeva in Cankarjeva. Okupator in izdajalci so imeli veliko postojank, na vsak način so hoteli obdržati v svojih rokah vsaj važne železnice in ceste, zato brigadam dela ni primanjkovalo. Padale so postojanke in z velikim naporom in žrtvami je držal sovražnik vsaj podnevi zanj tako važne prometne žile.

Prav tako važno kot bojevanje pa je bilo tudi politično delo brigad. Vsi kraji — in to je treba posebej poudariti —

so bili polni aktivistov, toda njihovo delo je bilo dostikrat ali popolnoma onemogočeno ali izredno težavno. Kako zelo so se razveselili aktivisti, kadar je v njihove kraje prišla brigada. Brez skrbi in v miru so mogli potekati sestanki in mitingi in šibkejši ljudje so spričo ognja in moči slovenskih brigad polagoma le začeli verjeti v neuničljivost partizanov. Skraja so taki ljudje iz kakršnega koli vzroka gledali brigado z nezaupanjem, polagoma pa se je led začel tajati. Na lastne oči so mogli videti velike napore in težave brigad in morali so se vprašati, zakaj partizani vse to delajo? Ne pritožujejo se nad smrtjo in ranami, vedno so veseli in celo prepevajo. Da tega ne delajo zaradi sebe in svojih koristi, je bilo ljudem kmalu jasno. Izmučeni, zgarani, polni ran so hodili iz kraja v kraj, a ne zaradi sebe. Tudi to je ljudem odpiralo oči, tudi to je bila partizanska zmaga.

Naslednji dan so priredile brigade v Dragi velik miting, nekakšno medbrigadno tekmovanje, in težko je reči, kdo je bil boljši. Če človek danes obiskuje mitinge, se mora nehote spomniti na miting v Dragi in resno se vprašuje, zakaj današnji mitingi tako daleč zaostajajo za nekdanjimi. Takrat so pevci in pevke prihajali nastopat naravnost iz borbe. Bili so nesposočiti — marsikdo je bil obvezan — a kako so znali prav iz srca zapeti partizansko ali narodno pesem. Že takrat, ko je pokalo vsepovsod, so partizani vedeli, kaj in kakšna je svoboda, razumeli so jo in zato so peli tako, kakor sta jim narekovala srce in duša. Razumeli so, da je za svobodo potreben povsem drugačen človek, ne človek starega sveta. Tega danes še marsikdo ne razume in zato tudi njegova pesem, njegova umetnost tako težko seže s koristnim odmevom v nove ljudi.

Drugo jutro so se brigade razšle. Tomšičeva in Šercerjeva proti Ljubljani, Gubčeva in Cankarjeva na Dolenjsko. Poslovil sem se od tovarišev, ki so odhajali na Rog, in ostal pri brigadah.

POT PO KOČEVSKEM

Popoldne smo se odpravili na pot. Mule so bile otovorjene in partizani so se dobre volje urejali v čete, bataljone in brigade. Poslabšalo pa se je vreme. Ni sicer deževalo, toda šumel je že jug in sonce je gledalo dokaj zaspano. Korakali

smo po cesti proti Dragi. Imeli smo namen obiti Grčarice, se spustiti v ribniško dolino, preiti progo in spraviti na Rog ranjence. Potem bi šli dalje po poti brigad. Nenadoma pa je začelo tako deževati, da je Šaranović zaradi ranjencev pohod odložil. Drugi dan je spet sijalo sonce in šli smo na pot o belem dnevu, čeprav je bila sovražna postojanka Trava čisto blizu. Ljudje so si želeli, da bi še ostali, čeprav so vedeli, da se brigade morajo premakniti. Voščili so nam vso srečo. Ti dobri partizanski ljudje so delili s partizani vse bridke in vesele čase. Veliko so trpeli pred sovražniki, veliko jih je pomrlo zaradi ran in vsega hudega. Z navdušenjem so pozdravili svobodo in ostali še naprej pravi partizanski ljudje. Večkrat se danes sliši beseda partizanščina. Marsikomu ni všeč in si jo tudi napačno razlaga. Predvsem so v zmoti tisti, ki mislijo, da partizanščina danes ni več potrebna. Prava partizanščina: delati hitro in se hitro znajti pri delu, prenašati napore z velikim zaupanjem v svoje vodstvo, delati nesebično in imeti pred očmi skupni blagor, nešetokrat odmisлити svojo lastno osebnost in njene koristi — taka partizanščina bo ostala za vselej, pa naj je komu všeč ali ne.

Mimo Grčaric bi ne prišli brez borbe. Italijani so postavili velike zasede. Nameravali so maščevati Jelenov žleb. Tudi s Tomšičevci in Šercerjevci so se že nekje zatakneli, kajti v smeri, kamor sta krenili brigadi, je bilo v južnem vremenu dobro slišati vse vrste orožja. Zaradi ranjencev je Šaranović izbral drugo, čeprav veliko daljšo pot. Ogromni gozdovi so tod, a dobro speljane ceste. Čudil sem se vodnikom, kako nezmotljivo so nas vodili.

Potovanje z brigado je znatno drugačno kot potovanje s patroljo. Še eno vrsto potovanja smo poznali: potovanje s kurirji po TV linijah, a to se je močno razlikovalo od ostalih dveh. Brigada je potovala svobodno, edini sovražnik, ki bi jo mogel ovirati, bi bila velika sovražnikova sila, a preden se je zbrala ta, je bila brigada že daleč. Če je brigado na svojem potu opazil sovražnik, kar ni bilo tako težko, ji je postavljial močne zasede, da bi jo razbil, še bolj pogosto pa je klical na pomoč topništvo in avione. Avioni nam to pot v mogočnih kočevskih gozdovih ne bi mogli do živega. Večkrat so nas sicer preleteli, a se nismo niti ustavili. Na brigadnih potovanjih je bilo včasih res treba paziti na tišino, kajti lahko je bila zelo

blizu sovražna postojanka, ki je imela sicer majhne topove, pa so nesli zelo natančno. Po navadi je ob takih prilikah zapopotal kotel, ker se je kuhar spotaknil, ali pa se je začela dreti mula. Verjetno je čutila sorodno kri in jo je morala pozdraviti. Mule, te tako dragocene živali, so imele svoje čudne muhe.

Nekoč smo bili prav blizu velike postojanke. Hoditi smo morali v veliki razdalji drug od drugega, tišina je bila seveda »stokratna«. Mulovodec je dremaje vlekel mulo, ki je težko natovorjena s kazani, nahrbtniki, porcijami in žlicami vdano stopala vso dolgo pot. Vsak ji je odrinil nekaj svoje prtljage, če se je le dalo. Vešče in dobro je bilo vse povito in povezano, da bi ne ropotalo. Močno so se svetile luči postojanke, tako da smo videli lastno senco. Nenadoma se mula zdrami, zažene svoj glas, ki se ga ne da popisati, in že poskoči. Mulovodec odleti kot kamen in mula jo ubere z glasnim krikom proti postojanki. V diru so se vezi njenega tovara zrahljale, skraja so bobneli samo kazani, nato pa so začele ropotati še porcije in žlice. Kot spodsekani smo se vrgli na tla, kajti upravičeno smo pričakovali, da se bo usula na nas cela ploha krogel. Nato smo stekli globoko sklonjeni naprej in za grebenom čakali, kaj bo. Nič ni bilo, samo mula je razgrajala in ropotala s svojim bremenom. Kaj si je takrat mislil sovražnik in kaj je počel, je težko reči.

»Prekleta mula!« se je jezil mulovodec, ki je bil odletel kot kamen, kajti mula je neverjetno močna.

»Te je, kaj?« so ga dražili kurirji.

»Škoda kazanov,« je dejal kuhar.

»Kaj kazanov, mule, mule,« so si bili skoraj vsi edini.

Šli smo dalje. Vso noč smo hodili in jutro nas je našlo v globokem gozdu. Nenadoma se je znašla med nami mula. Tovor ji je visel po strani, ovohavala je partizane in se delala na moč prijazno. Mulovodec jo je ves vesel objemal. Šele pozno popoldne so pričeli streljati iz postojanke na vse strani. Morda jim je tako dolgo tičal strah v kosteh.

Ob mogočnem goteniškem hrbtu smo se počasi spuščali v dolino do popolnoma požganega Borovca. Razposlane so bile močne pobočnice, ker le ni bilo izključeno, da bi nam iz Kočevske reke ne napravili nad Ravnami nevarne zasede. Nič ni bilo, toda zalotil nas je avion na najbolj odprtem kraju.

Legli smo po tleh, druge pomoči ni bilo. Dolgo je krožil in iskal, a ker ni našel ničesar, je odletel. Imeli smo srečo, a vselej ni bilo tako. Ob drugi priliki nas je zalotil, ko smo bili dosti bolje skriti. Bilo je na mestu šest mrtvih in osem ranjenih, od katerih sta dva kmalu umrla. Neprijetno je bilo vselej, kadar si zaslišal: Avion! Ne begaj! Ostani na mestu! Legel si pač in čakal, kaj bo. Avioni se velikokrat niso niti zmenili za nas. Nadaljevali so svojo pot. Velikokrat pa so nenadoma zakročili in začeli spuščati bombe. Najprej je zasikalo, nato zagrmelo, nate se je usula zemlja in kamenje. Skraja pri najboljši volji nisi vedel, kako je s teboj. Potem si polagoma premaknil roki, bili sta celi, zatem nogi, ti sta bili tudi zdravi in nazadnje si spoznal, da ti nič ni. Dobro so pazili na bombe minerci. Takoj po bombardiranju so šli iskat tiste, ki niso eksplodirale, in jih izvlekli iz zemlje. Nato so jih spravili ali odnesli s seboj. Marsikateri most ali kilometer proge so pognale v zrak.

Že se je nagibal dan. Strma in visoka Krempa je po dolini risala veliko senco, ki je pokrila že Inlauf in se počasi potegnila proti Brigam. Čakala nas je pot preko ceste Brod—Morava—Kočevje. Šlo je gladko, delali smo velik ropot, in čeprav je bila zelo blizu postojanka v Banjaloki in Moravi, se ni nič zgodilo. Pot je bila sicer slaba in težavna, vlekla se je strmo navzdol in prav tako strmo navzgor. Že se je delal dan, ko se je velika kolona valila preko Zdihovega v znane partizanske kraje Škrilj, Muho vas, Turkovo Drago in Verdreng. Lep razgled je z Zdihovega, eden najlepših na Kočevskem. Globoko v strmi soteski teče Kolpa, ki nas je takrat ločila od Paveličeve NDH, in mlado sonce je polagoma vstajalo izza Gorskega Kotarja. Bilo je točno 1. aprila 1943. Dve leti za tem, konec aprila, sem gledal v obratni smeri, iznad Skrada proti Zdihovem. Takrat se je že rušil stari svet, proti Zdihovemu in Kočevski so grmeli naši topovi, ki so gonili sovražnika z naše zemlje za vse čase. Takrat je bila vera v zmago nepotrebna, ker si zmago že videl in občutil. Takrat se je IV. armada že bila v Trstu, imeli smo tanke, topove, letala in štiri močne armade, ki so drle kot plazovi. Prvega aprila 1943 pa so brigade nosile preko Zdihovega le dva težka minometa, štiri lahke in nekaj težkih in lahkih bred. Vse drugo, kar smo imeli, je

bilo lahko orožje. Tanke, topove in avione pa je nadomeščala neuničljiva vera v zmago.

Razporedili smo se po vaseh in hišah. Štabi so pripravljali večjo akcijo na troje sovražnih postojank hkrati. Ker so bili podatki napačni, je niso izvedli. Sedeli smo v hiši in se živahno pogovarjali. Nenadoma je zagrmelo in na nas se je začel usipati omet, strop, trske, steklo. Sobo je zajela tema. Granata, izstreljena v Moravi, je dobro zadela svoj cilj. Sreča, da je bil kaliber majhen, če bi bil večji, bi danes ne bilo ne nas ne hiše. Planili smo v globoko klet v sosedni hiši. Znova je zagrmelo in popolnoma razbilo neko bataljonsko kuhinjo. Več ljudi je ranilo. Da, Italijani so imeli izvrstno topništvo. Hudo je bil ranjen ob tej priliki Črnogorec Mile Kilibarda, takrat načelnik štaba Šercerjeve brigade.

Znočilo se je, prižgali smo svečo in se pogovarjali. Nekateri so legli in poslušali. Zanimive življenjske zgodbe so to bile, zgodbe ljudi, ki jih je visoko dvignilo partizanstvo. Kaj bi postal na primer kurir Janez, če bi ne našel poti v partizane? Belogardist morda ne, lahko pa eden izmed tistih prisilnih mobilizirancev, poznejših domobrancev. No, morda tudi to ne, a kaj bi bil danes? Verjetno bi ostal živ in bi ne bil pokopan nekje v Suhi krajini. Torej le ni ravnal pametno, ko je postal partizan? Da, natančno tako je govorilo takrat več ljudi in še danes nekateri tako govore, namreč tisti, ki se jih ni oprijel novi čas. Pa vendar je ta kurir Janez, ko je umiral v Suhi krajini, dejal: »Tovariš, splačalo se je živeti.« Splačalo? Ali mar zaradi tistih desetih let, ki jih je preživel kot nezakonski otrok pri svoji materi-dekli, zasramovan od vsega sveta, ali zaradi tistih desetih let, ki jih je preživel kot pastir, ko je bil večkrat tepen kakor sit, ali zaradi poznejših let, ko je kot reven hlapec garal za bogatega gospodarja? Na vsa ta leta Janez ob smrti gotovo ni mislil. Pač pa na ona tri leta, ki jih je preživel v partizanih. Ta so bila zanj tako polna, v teh je Janez tako dozorel, da je našel pravi smisel življenja, ki je v koristnosti in delu za vse ljudi. In kar je Janez v teh kratkih letih naredil, je ob smrti spoznal za dobro.

Srečnejši kot Janez so seveda tisti, ki so v hribih preživeli partizanska leta in ki lahko danes nadaljujejo svojo življenjsko pot vedno više in više, v veliko korist skupnosti in s tem tudi sami sebi. Na teh in na takih sloni novi svet, samo

ti so izvrševalci velikih oporok svojih padlih tovarišev. Ni torej novi rod ne plemstvo krvi, ne po sorodstvu in ne po svetovnonazornem prepričanju, temveč samo po delu in po osebni poštenosti. Vse drugo bo odpadlo, kot odpade jesensko listje.

Neprestano bi človek poslušal partizane, kajti preprosto se pogovarjajo o velikih stvareh. Zelo radi so se spominjali svojih domov, svojih domačih, svojih krajev, in če se je le dalo, so jih obiskovali. Dovolj jim je bilo, če so le s hriba pogledali po domači dolini, in spet je bilo dobro in lepo. V tem so bili neprekosljivi Belokranjci. Razmeroma malo so se partizani pogovarjali o bojnih dogodkih, če pa so se, je bilo njihovo pripovedovanje zelo preprosto. Zavedali so se, da so njihova vojaška opravila samo dolžnost, ki jo narekuje čas, in ko bo to prešlo, jih bo čakalo novo delo. Bili so že novi ljudje. Preoblikoval se ni samo njihov značaj, v vsem so postali drugačni.

Pripovedovati je začel France, star partizan, ki je preživel najtežje čase štajerskih partizanov. S četo so se prebijali po planinah v visokem snegu leta enainštiridesetega. Iz zasede v zasedo, iz obroča v obroč. Vodil jih je Stane, poznejši komandant Glavnega štaba in narodni heroj. Zaradi izrednih težav je vladala v četi železna disciplina in partizani so se zavedali, da je vsaka, še tako majhna samovolja v teh časih popolnoma izključena. Četi je šla trda za hrano, kajti sneg ne rodi nič in v planinah ni bilo domačij. Razdelili so si torej konzerve, železno rezervo, in komandant je pripomnil, da jih bodo lahko jedli samo takrat, ko jim bo on ukazal. Stane je dobro vedel, kdaj nastopi popolna izčrpanost. Borili so se dalje, se prebili preko zadnjega obroča, se rešili na varno, se odpočili in nahranili pri dobrih ljudeh. Pretekla sta dva dneva in četa je imela zbor. Iz vrste je stopil eden najboljših, mlad mitraljezec, in dejal: »Tovariši, oprostite, med potjo me je premagala lakota in snedel sem na skrivaj konservo. Ker sem tako prekršil našo disciplino, ker sem se tako osramotil pred vami in ker sem omadeževal partizansko čast s slabostjo, ki bi je ne smel imeti, zahtevam zase smrtno kazn.« Vse je molčalo. Dolgo so se posvetovali, prigovarjali so partizanu, naj svojo samoobtožbo drugače pove, naj navede vsaj eno olajševalno okolnost. Partizan je vztrajal pri svoji obtožbi in lastni obsodbi. Četa je imela solzne oči, vse je nedopovedljivo grabilo pri srcu, pred očmi so se jim vrstila vsa sijajna dela mladega

partizana. A partizan je vztrajal. Želel si je samo, naj bi ga ustrelil njegov najboljši prijatelj. Kot je želel, se je moralo zgoditi. Četa je jokala, ko je pokopavala svojega dragega tovariša. Oprana je bila njegova partizanska čast, izguba za četo je bila velika, a partizani so ponosno in visoko dvignili glave, ko je minila človeška žalost. Nikakor ni šlo za konervo, šlo je za partizansko čast, šlo je za resnično partizansko samodisciplino in dosledno samokritiko, dvoje popolnoma novih, partizanskih kreposti.

Molčali smo, ko je France končal. Sveča je narahlo utripala, v kleti je dišalo po trohnobi in od zidu je tekla vlaga. Marsikdo se je tiho splazil iz kleti, na zrak, pod zvezde. Zvezde, čeprav so stare kot večnost, čeprav poznajo vse človeške rodove, njihove borbe, padce in rasti, lahko v svoji mrzli nepristranosti presodijo, ali raste nov svet in nov človek. Čez dolgo časa po tem pripovedovanju smo bili v družbi visokega angleškega oficirja priče neustavljivega partizanskega juriša. Zalet, svežost, gibčnost in pogum partizanov je bil tolikšen, da je premagalo celo mrzlega in kritičnega Angleža, »S temi ljudmi,« je dejal, »bi si upal povsod.« »Tudi mi,« smo mu odgovorili; »in zato tudi gremo. V novo, Titovo Jugoslavijo.« Dobro nas je razumel. Resnično, na svetu so močnejše stvari kot tanki in atomske bombe.

Drugi dan proti večeru smo odšli dalje. Z nameravano akcijo ni bilo nič, ker so terenci v svojih poročilih glede jakosti nekaterih postojank pretiravali, za nekatere pa povedali premajhno število sovražnikov. Ko so čez dan ta poročila prekontrolirali brigadni in bataljonski obveščevalci, se je izkazalo, da je zaradi napačnih podatkov ves načrt neizvedljiv. Podobne stvari so se večkrat primerile, zato je bil po navadi med brigadami in terenci rahel spor, prijateljski seveda in poln obojestranske hudomušnosti. Partizani iz brigad so zaradi svojih zmag nastopali samozavestno. Zbadali so terence s paničarji, čeprav so se brigade dobro zavedale, kako težko, tudi za brigado neprecenljivo službo opravljajo terenci. Brigade so dobro vedele, da bo potem, ko se bodo umaknile, za terence hudo. Takoj za brigadami bo prišel sovražnik. Terenci se bodo morali umakniti ali se skriti v bunkerje, toda vseeno obvladovati teren z neprestano propagando, z letaki, brošurami in ustnim dopovedovanjem. Še dolgo, nemara prav do konca, pa

je imela beseda terenec v brigadah le svoj posebni prizvok. Tudi beseda kulturnik je včasih pomenila v brigadah nekaj drugega, kot bi bila morala. Krivda zato je bila na obeh straneh.

Zvečerilo se je popolnoma, daleč od juga je prihajalo zamolklo grmenje in zemlja se je tresla. To grmenje smo zelo radi poslušali, kajti pod težo zavezniških bomb so se rušila italijanska mesta. Dan za dnem smo gledali naše porušene vasi in dobro nam je delo tako povračilo. Rajko Tanasković je dobrodušno pripomnil: »Nikad nisem voleo muziku, a ovakvu bi slušao čitavu noč.« Spomnil se je na požgana domača sela, na sto, na tisoče pobitih domačih ljudi.

Kolone so se razmajale in spet se je pričel pravi marš. Pazi na zvezo, tišina, odstojanje, hitreje, čelo stoj, počitek, pokret — vsa ta povelja komande so se vrstila vso noč. Iz koprivniških postojank so nas obmetavali z minami, a nihče se zato ni dosti zmenil. Vsem Belokranjcem so se v sivem jutru začele svetiti oči, zaslutili so, da se pomikamo proti njihovemu domu. In res smo šli proti Beli Krajini.

BELA KRAJINA

Belokranjski partizani so bili neverjetno navezani na svoje domove. Nekaterim se je zdelo, da bodo umrli, če ne bodo videli svoje zemlje. Obviseli so kje na Maverlenu in gledali po svoji lepi deželi, ki je ležala pred njimi kot na dlani. Povsod polja in vasi s cerkvami, pri Kanižarici in dalje proti Dragatušu pa čudovite belokranjske breze. Vitke in bele kot gospoške dekliške noge so te belokranjske breze, pokrite z žlahtnimi, bogatimi lasmi, da se šibe od zelene teže. Za gozdovi je Kolpa, nad Metliko in Suhorjem Žumberak, nad Semičem, na Maverlenu in na Dobliski gori pa toliko zidanic, kolikor se jih spodobi samo v Beli Krajini.

Neprestani in utrujeni smo se bolj opotekali kot hodili proti Sredgori. Vsak partizan pozna to vas. Le nekaj hiš ima. Z ljudmi smo bili stari znanci. Intendanti, med njimi tudi Tilen, se niso odpočili, temveč so se spustili takoj proti Beli Krajini, kot bi šli na semenj; Šaranović je pametno odredil, naj se vojska dobro nahrani. Poprej sem Belo Krajino poznal

kot revno in pasivno deželo, po belokranjskem kólu, pisanicah, črnini in po Jamóvih brezah ob Kolpi.

Odpočili smo se. Potem smo zlezli visoko v hrib. Sonce je grelo že tako močno, da se je zdelo, kot bi poganjale rože kar pred našimi očmi. Vrnili so se kurirji-domačini z dobrotami, ki jih že dolgo nismo videli in s cvetočimi češnjevimi vejicami na kapah. Ogledovali in duhali smo nežno cvetje in uživali lepo pomlad. Dobro je delo kurirjem naše veselje, razživel se je celo vedno resni in razmišljajoči Šaranovič. Kurirji — pristni Belokranjci — so hitro izrabili to priliko. Začeli so ga prositi, naj jih pusti vsaj za uro ali dve domov. Seveda jim je Šaranovič dovolil.

Dežela pod nami je bila močno okupirana, zaredila se je tudi bela garda, zlasti v Semiču. V Črnomlju in Metliki so imeli Italijani močne posadke in težko topništvo. Na Maverlen, zlasti pa na Sredgoro, so prihajali redko, a še to samo ob ofenzivah, drugače je bil ves ta svet svoboden in vedno si na njem srečal partizane. Tudi v krajih nad Metliko in pri Lokvicah pa tja do Suhorja in Žumberka, povsod si se počutil popolnoma varnega. Dva velika mitinga sta bila v Beli Krajini, poleti 1943 na Suhorju in 8. septembra na Maverlenu. Od vsepovsod so takrat prihajali ljudje, morda so podzavestno čutili, da jih čakajo še velike naloge. Niso se zmotili. Velik delež so prispevali za svobodo.

V glavnem je bilo o Belokranjcih slišati dvoje sodb: da so dobri ljudje, da pa niso povsem zanesljivi. Zdi se mi, da so zaradi lepe dežele bolj pesniški kot Dolenjci, a veliko manj zviti, ker jim gre prodaja dobrega vina gladko od rok, ne tako trdo kot Dolenjcem. Beli so bili res tudi v Semiču, a nikakor se ne morejo primerjati z onimi iz Suhe Krajine, temeniške doline ali iz Šmihela pri Novem mestu. Odporni so Belokranjinci manj kot Dolenjci, ker se jim dežela sama smehlja, ker jih celo sonce uboga. Italijane so res marsikje prijazno sprejeli, a so se jim tudi skoraj istočasno uprli. Tako je bil Hrast pri Suhorju ena prvih slovenskih vasi, ki jo je požgal okupator.

V katero koli hišo si stopil pred kapitulacijo Italije, povsod so te sprejeli, kot da si domač. Veseli so bili, da te vidijo. Ne vem, kaj so govorili, ko si odšel, a ko si se vrnil, so bili spet veseli.

Po okupaciji Italije je bila vsa Bela Krajina osvobojena, če izvzamemo čas velike nemške ofenzive oktobra 1943 in enodnevni nemško-domobranski sunek preko Dobljč in Kanižarice do Črnomlja, kjer so požgali meščansko šolo. Bela Krajina je prevzela veliko in važno nalogo. Prva je morala dokazati svojo zrelost v pojmovanju prave demokracije. Šlo je težko, kot otrokom pisanje v prvem razredu, a šlo je. Nobena slovenska pokrajina ni bila deležna tako številnih zborovanj, konferenc in velikih mitingov kakor Bela Krajina. V njej so bile prve svobodne volitve v okupirani Evropi, Črnomelj je bil prvo svobodno glavno mesto slovenskega naroda, vanj se je stekalo in iz njega je vrelo novo življenje. Bela Krajina je zibel novega slovenskega življenja.

Ni torej mogoče, da bi ves ta veliki razvoj ne dvignil tudi Belokranjcev. A ker so pesniki, se le preradi vdajajo starim navadam. Ko je v svobodi ostal Črnomelj spet samo Črnomelj, je marsikdo mislil, da so se povrnili stari časi ter z njimi zaljubljenost v zidanice in v samega sebe.

Ne bi se toliko mudil pri tem, ko bi se o Beli Krajini toliko ne pisalo in se še bo. V tem pisanju pa je mnogo pretiranega. Belokranjce včasih povišujejo, včasih jim delajo krivico. Rekli smo že, da je Bela Krajina zibel novega slovenskega življenja. Izbral pa si jo je celotni slovenski narod po svojih partizanih. Nikakor je niso ustvarili Belokranjci sami. Zaradi tega ne gredo Belokranjcem nobene posebne pravice in ne pripisujemo jim posebnih zaslug. Kar so dali partizanom, so dali samim sebi, in so s tem izpolnili le svojo dolžnost. Ali bo Bela Krajina danes in v bodoče še vedno za vzgled ostalim slovenskim krajem, to je odvisno od njenih ljudi.

Na Sredgori smo ostali dva dni. Partizani so preizkušali novo orožje in se vežbali. Tudi odpočili so se in se dobro nahranili. Dopoldne tretjega dne smo odšli po lepi gozdni poti v roško kraljestvo, obiskali nekaj bolniških postojank, spravili v bolnice naše ranjence in se spustili v dolino Starih žag.

PRED VRATI LJUBLJANE JUNIJA 1943

Pomlad je kazala, da bo letina obilna. Po travnikih je pogrnala visoka trava, drevje se je šibilo pod cvetjem. Lepo je bilo pogledati žitna polja, ki so valovila kot modrozeleni je-

zera. Z ljubeznijo smo božali že zoreči ječmen, in kadar smo bili lačni, so nam stopale pred oči vsemogoče dobrote, ki so jih znali ustvariti partizanski kuharji iz tega zgodnjega žita. Ljudje so nam sicer dajali hrano, a se tudi mnogokrat izgovarjali, da so kašče prazne. Ponekod je bilo to res. Nesoljena juha s kosi sveže zaklane živine je bila smrt za marsikateri želodec. Kruha že dolgo nismo videli. Z zavistjo smo poslušali starega štajerskega partizana Tomaža, ki nam je pravil, da je na Štajerskem vsega na pretek.

Prišel je ukaz: Šercerjeva in Cankarjeva brigada naj gresta preko žice in Save na Štajersko, Gubčeva in Tomšičeva pa naj istočasno napadata nemško mejo na več krajih, da tako pritegneta nemško pozornost. Cankarjeva in Šercerjeva brigada naj bi hitro in neopaženo prišli čim globlje v Hitlerjev rajh. Zamisel je bila dobra. Komaj bi Nemci navozili svoje čete ob žično ograjo od Stične do Bučke in komaj bi odbili Tomšičevo in Gubčevo brigado, bi se že nekje na Štajerskem oglasilo 92 partizanskih mitraljezov. Akcija pa se ni posrečila. Po načrtu smo srečno prišli preko žice do Save, a ne preko nje. Nemci so zaprli obsavsko cesto in zasedli grebene nad Savo. Torej nazaj! Jezni nad neuspehom smo pri belem dnevu prešli žico pri Javorju, polovili v vasi nekaj belogardistov in drugi dan podnevi odšli na Lipoglav. S te poti smo lepo videli Ljubljano. Zvečer smo se pomaknili iz Lipoglava na Slivnico, preko glavne ceste in proge pri Grosupljem na odsek Smrjene-Sv. Peter nad Želimljem-Pijava gorica-Blato. Cankarjevci so že naslednji dan šli dražiti Italijane in bele v Šentjurje, Šercerjevci pa so se spuščali proti Škofljici in Igu.

To so bili lepi dnevi. Polja so hitela roditi, travniki so cveteli, gozdovi so narahlo šumeli. Podnevi so jih obiskovale čebele in muhe vseh vrst, ponoči pa jim ni pustil spati mehak jug, ki je vlekel od Krima. Zato je bilo podnevi vse tako lepo in vedro, Krim in Mokrc sta bila čisto blizu, da bi ju lahko prijel z roko. Šercerjevci so neprestano in zaljubljeno pogledovali proti Mokrcu, svojemu kraljestvu. Če si jih našel v zasedi kje pri Sv. Petru, so vsi gledali proti Mokrcu. Dosti spominov jih je vezalo na ta hrib.

Partizani so na tem odseku počenjali take stvari, da se je sovražniku zdelo, da grozi Ljubljani velika nevarnost. Prenehaj je z ofenzivo na Dolenjskem in začel dovažati vojsko na

odsek okrog nas. Partizanom še na misel ni prišlo, da bi se umaknili. Hoteli so preizkusiti ogenj svojih 92 mitraljezov. Začelo se je kot običajno z aviacijo, ki ni povzročila nobene škode. Oglasilo se je tudi težko topništvo iz Grosupljega. Nato so se začele manjše praske naših patrolj na robovih našega sektorja, zatem pa odločnejši napadi in naši protinapadi.

Na binško nedeljo je vse kazalo, da se bo bitka odločila. Italijani in beli so močno pritisnili od vseh strani. Lepo, toplo dopoldne je bilo. Na odseku enega izmed Šercerjevih bataljonov je bilo najbolj živahno. Šlo je za majhno vzpetino pod Sv. Petrom. Sovražnik jo je poizkusil zasesti že tretjič, dvakrat so ga naši v jurišu pregnali. Nazadnje se mu je namera le posrečila, ker se je ves bataljon previdno umaknil. To je bila znana zvijača Šercerjeve brigade: delaj se, kot da si utrujen, a nenadoma udari čisto drugje. Partizani, ki so ostali na starih položajih, so se dobro držali. Streljali so nedoločno, raztreseno, in redki so bili kratki rafali iz mitraljezov. Večina bataljona je višino, na kateri se je sovražnik že začel utrjevati, obšla v velikem loku in se splazila po grmovju sovražniku za hrbet. Niso udarili takoj, ker ni bil še čas. Na vsej obširni fronti je treskalo in grmelo, a partizanov niso mogli uspešno zaustaviti niti tanki. Šele ko so Italijani od Grosupljega privlekli mnogo lahkih topov in jih postavili od Šentjurja do Vrbičja, so partizani fronto skrajšali. Juriš se je vrstil za jurišem. Partizani so se podili daleč za sovražnikom, ki je na nekaterih mestih popustil. Val za valom so prihajali avioni.

Že dolgo časa je Vasja, takrat komandant Šercerjeve brigade, sodil, da je na vzpetini, za katero so se Italijani toliko časa potegovali, verjetno njihov operacijski štab, prav gotovo pa oficirji, ki kažejo pota avionom. Splazil se je k bataljonu, ki je čakal skrit v grmovju, in bataljon se je kot strela pognal v juriš. Italijani so se hitro znašli, Vasja ni prišel z bataljonom na vrh. Pač pa je vrh obkolil in neprestano vznemirjal sovražnika, dokler niso prišli tanki in rešili obkoljene. Kakor hitro so bili Italijani na vzpetini obkoljeni, so avioni izgubili orientacijo; in ker so bili partizani prav tako oblečeni kot Italijani, so bombardirali avioni tudi italijanske položaje.

Izgube so bile na obeh straneh. Ves dan je bil položaj tak, da ni bilo ne zmagovalca ne premaganca. Še več. Komaj je

začelo zahajati sonce, so pričeli Italijani odstopati in se umikati. Zakaj, ni znano. Ljudje v teh krajih, ki so redko videli partizane, pa so prisodili ta dan zmago partizanom. In to je bilo važno. Ko sem se tisti večer poslavljal od zelo črnogledga možakarja v vasi pod Sv. Ahacom, mi je stisnil v roke 20 cigaret Drava.

Po dolгих marših sem se spet vrnil na Rog.

ROG

ROŠKE GORE

Nikoli si nisem mislil, da bom kdaj zapisal eno samo črko o Rogu, čeprav moram priznati, da so me te skrivnostne gore s tako različnimi oblikami večkrat zelo zanimale. Še iz ljudske šole v Šmarju se spomnim, kako nam je učiteljica večkrat kot primer pragozda omenjala prav kočevski Rog. Nič čudnega ni, če je njenemu pripovedovanju priskočila na pomoč še naša mlada domišljija, in ustvarili smo si prve podobe o Rogu: vsepovsod so temni in nepregledni gozdovi, drugačni kot šmarski, ki smo jih prav dobro poznali; vse križem leži podрто drevje, ki trohni, gnije in se ponoči sveti. Po vsem tem čudnem svetu pa se sprehajajo medvedi in tulijo volkovi.

Nekoliko je imela mlada domišljija prav. Lahko bi srečal na Rogu medveda, kajti dolgo je medvedja družina stanovala prav blizu naše baze, in videl sem mnogo podrtih debel, podobnih mrtvim ljudem. Po njih so rasle velike gobe, vanja so se naselile mravlje in tudi ose. Tudi svetila so se ponoči. Volkov pa na Rogu nisem srečal.

Nikdar se kočevskemu firštu Auerspergu ali njegovemu žlahtniku v Soteski ni sanjalo, da bo roška hosta, ponos in bogastvo teh zadnjih fevdalnih ostankov na Slovenskem, vzredila v sebi tiste ljudi, ki bodo slovenski narod dvignili na stopnjo, da bo sposoben pomesti z zadnjimi ostanki fevdalnega nemštva in uničiti stari svet.

Rog si lahko ogleduje človek od več strani, a tudi z Rogom je tako kot s Krimom. Od vsake strani ima drugačno podobo. Če ga gledamo kje od Novega mesta, je Rog valovita vrsta gorskih vrhov, ki se prijateljsko dotikajo drug drugega. Če ga gledamo od Kočevja, vidimo predvsem njegov glavni vrh, ostali vrhovi pa padajo proti Topli rebri in Smuki; na

desno se spuščajo k Željnam, se vlečejo do Sv. Ane, nad Koprivnik in še naprej. Geograf bi seveda vse to opisal drugače. Partizanski Rog pa je ves veliki prostor, ki ga od ostalega sveta ločijo ceste Dvor pri Žužemberku—Kočevje—Koprivnik—Maverlen in Dobliška gora—Otovec—Kot nad Semičem—Črmošnjice—Stare žage—Soteska.

Vse, kar objemajo te ceste, je partizanski Rog, s svojimi znamenitimi vrhovi in danes popolnoma porušenimi in požganimi vasmí. Vsak partizan pozna Pogorelca, ve, kje je Sv. Peter, šel je mimo Faberjevega križa, počival na Topli rebri nad Smuko, živel nad Komolcem, padel v zasedo nekje pri Rdečem kamnu. Vsak partizan pozna Kunč, Grintovec, Novi breg, Trnovec, Rajhenau, Podstene, Golobinjek, Sredgoró, Maverlen z vsemi naselji, vasi v črmošnjiški dolini od Srednje vasi do Soteske in naselja osrednjega, najvažnejšega dela Roga: Rampoho, Podstenice, Topli vrh, Komarno vas, Štále, Ribnik, Reso, Travnik, Ponikve in prelepe Gače, od koder si lahko pozdravljal Triglav, partizanski simbol. Vsakega partizana veže na katerega izmed teh krajev določen spomin. Lahko je lep spomin, lahko tudi žalosten, različni časi so šli preko Roga in njegovih ljudi.

Rog in njegovo življenje je lepo v vseh letnih časih. V dolinah je že visoka pomlad, ko šele v Rogu, a samo na pri-sojnih krajih, začno cveteti volčin, teloh in resje. V odsončnih krajih in v kotanjah leži sneg še do velike noči, ako ga ne pobere močan jug. Ko zapihajo južni vetrovi, zašume roški gozdovi kot mogočne orgle, po nebu pa, ki se sklóni takrat čisto k zemlji, se pode beli oblaki. Če med njihovimi presledki posije sonce, je že toplo in Rog oživi v tisoč in tisoč barvah. Bukve postanejo modrikaste, gosposke hoje in smreke pa poženo rumenkaste izrastke. Bukve in gabri ozelene najprej, najbolj lena sta hrast in javor, katerih pozna pomlad se v popolni zelenini že komaj opazi. Takrat vsakdo ve, da zime ne bo več.

Vsem partizanom se je vsako pomlad s soncem in belimi velikonočnimi oblaki vžgala v srcu nova nada: letos bo konec. Čeprav potem ni bilo pričakovanega konca, nas je dvigalo upanje, rasla je vera, ki je bila več vredna kot druga fronta, ki so jo vsak dan obljubljali na zapadu. Spomladi so se zbu-

dile čebele in čmrlji z debelimi zadki. Ni ti bilo treba imeti posebne sreče, da si videl, kako neusmiljeno goni srnjak samico. Čudna ljubeznivost je to. Začel je gnezditi tudi kraljiček, droban in neznaten, manjši kot borov storž, a priden in ne-utrudljiv kričač.

Vsako pomlad je vsako roško drevo povedalo partizanom: prebiti se in živeti more le tisti, ki hoče, kajti življenje je trda in neizprosna borba. Ure in ure, dneve in dneve bi človek ogledoval to veliko in resnično šolo, to tiho, a neizprosno borbo drevja za svetlobo in sonce. Veja je segala v vejo, deblo tiščalo v deblo, a vedno je zmagalo samo močnejše drevo. Šibkejše je začelo veje povešati, ker je spoznalo, da ne bo doseglo sonca. Le še hrepenelo bo nekaj časa za njegovimi žarki, če se bodo kako prikradli skozi mogočne krone močnejših sosedov, ozelenelo bo še nekaj pomladi, a že se ga bodo lotile bolezni, rak, gobavost in črvivost, nanj bo splezal bršljan, srebot in mah, in nazadnje bo umrlo. Prijazni veter

ali južni sneg ga bo podrl, sosedje se ga bodo usmili in usuli nanj svoje listje.

Poleti zajame tudi Rog huda vročina. Drevje takrat onemi in sveta tišina zavlada. Rog spi. Le če medi hoja, ožive spokojni gozdovi od nešteti obiskovalcev. Takrat ne prilete samo čebele, temveč tudi čmrlji, ose, sršeni, muhe, mušice in komarji. Celo pajek pleza po deblu in mravlje vseh vrst in plemen opuste staro razredno sovraštvo in složno romajo po dobrotnem in sladkem drevju. Komaj pa mine Veliki Šmaren, se gozdovi spremenijo. Iz brezbriznega poletnega spanja zbudi drevje rahla sapa od zahoda, da zatrepečejo listi. Kot bi drevje čutilo bližnjo jesen in za njo zimo, se začne barvati z vsemi mogočimi barvami. Veliko ženitovanje je to in s pravimi poročnimi orgijami barv. Lepi, dragoceni javor prvi opeša. Komaj pride sveti Lovrenc, že se njegovi listi krčijo, kot bi človek počasi zapiral dlan, in ponoči začno odpadati. Tako razločno slišiš, kdaj se list odtrga, kako se zadeva ob veje in deblo, kako se prizibljuje na tla in kako se na tleh še enkrat obrne. Hruške drobnice čez noč orumene, potem se pobarvajo rdeče, bukve, gabri in hrasti pa svatujejo s svojimi barvami dalje, da je človek ves zavzet spričo tolike lepote. Marsikateri partizan je jeseni dejal: »Saj sem videl hosto že poprej, a da more biti tako lepa, vem šele danes.«

V začetku septembra šele se razcvetejo tudi ciklamni, začne zoreti visoka trava in pobarva se praprotno. Roške senožeti, ki jih med vojno nihče ni kosil, začno rjaveti. Če je sončno, dobi nebo živomodro barvo in dolge, bele oblake, če pa dežuje, je težko uganiti, od kod se vleče megla, z neba ali z zemlje. Oprijema se tal, oblizuje skale in drevje. Noči se daljšajo, ker je sončna pot vedno krajša. Prav s težavo se sonce izkoplje izza Gač, se mudi nekaj časa nad njihovim južnim robom, a kmalu ga bližajoča se noč prisili, da se spusti nekam za Borovško goro in Čabranko.

Jeseni je redko deževalo v nalivih, po navadi je rosilo iz megle in prav to pršenje je premočilo vse. Kot mogočne zaveso so se trgale megle in le nekaj časa si mogel videti sosednje vrhove ali bližnje kotanje. Včasih pa je megla popolnoma mirovala. Oprijela se je drevja, skal, zemlje, ljudi in jih ni spustila. Takrat se je zdelo, da živi človek v povsem drugem svetu, in če si srečal še tako znanega tovariša, se ti

je zdelo, da prihaja iz nepoznanega sveta. Kakor da bi stopal na gledališki oder, se ti je izluščil iz megle. Ko sta se poslovila, ga je pri priči spet vzela megla. Ostal si sam in si pozorno ogledoval pot. Gorje, če je človek zašel v tej megli ali ponoči. Vsaka pot, ki si jo videl samo nekaj metrov pred seboj, se ti je zdela neverjetno znana in shojena. Šele ura ti je povedala, da si zašel, in nisi vedel ne nazaj ne naprej. Če si le poskušal priti dalje, se ti je pot končala kje pri nekdanjih ogljenicah. Najbolje je bilo, počakati jutra. Pri dnevu šele se je pokazalo, kako daleč si zašel.

Kmalu po Vseh svetih se je obletelo zadnje listje. Hrast se je sicer dolgo upiral, a burja, ki se je z uspehom prebijala preko Kolpe in Gač, se ga je lotila z vso silo. Zemljo, praprot, suhljad in skale je pokrila debela plast mrtvega listja, skozi gole veje pa so se začeli odpirati lepi razgledi. Novo mesto je ležalo čisto drugje, kot si je človek mislil, Gorjanci so imeli dokaj čudne oblike, videlo se je tja proti Trebelnem in Kumu, nad Primskovim so se bleščale Kamniške planine. Ponoči si gledal goste zvezde, in če je bila noč mesečna, so ležale na tleh srebrne lise najrazličnejših oblik, senožeti pa so se belile, kakor bi padla slana.

Vsako jesen smo dejali vsi brez razlike: če ni bilo letos, bo gotovo drugo leto. Baze, ki so bile stalno na Rogu, so se pričele pripravljati na zimo. Zapele so žage in sekire, ki so pripravljale drva, mule so prinašale iz doline, kar je bilo potrebno za dolgo zimsko življenje. Baze so se pripravljale na sneg. Kmalu jih bo zametel in jih tako še bolj skrtil pred svetom.

Začel je padati sneg, ki ga je nosila hrvaška burja. Sprva se je lovil med smrekami in hojami, a ker ga je bilo le preveč, ga veje niso mogle več zadržati in začel je legati tudi na tla. Kmalu je sneg vse zasul, čeprav je padal nevsiljivo, nalahko in brez šuma. Debelina snežne odeje je rasla in zasule so se kotanje in pota. Na Rogu je zavladal mir.

Šele ko je posijalo sonce in ko se je drevje začelo zibati in stresati sneg s svojih ramen, se je spet pričelo oglašati življenje. Na dan so si upale tudi sinice, ki so sedale na drevesne vrhove, se kopale v soncu in si ogledovale novi, nepoznani beli čudež. Baze so si previdno utrle le določeno gaz, pot v taborišče je bila mogoča le preko bistrih iznajdb in patentirane partizanske konspiracije. Srne so se pomaknile niže, sneg je bil zanje previsok. Medvedi so spali, spal pa ni čas. Počasi, a z vso gotovostjo je oznanjal svobodo.

Svoboda je prišla in Rog jo je pričakal zelo slovesno. Sovražnik je sicer prav tiste dni od vseh strani pritiskal na Rog, a to Roga ni motilo. Velel je ozeleneti bukvam prav na svojem vrhu že na cvetni teden. Razcvetele so se tudi češnje, poganjalo je hrastje, pordečila se je resa, sonce je sijalo tako toplo, da je vse to prebujenje moralo res nekaj pomeniti. Titova četrta armada je takrat prešla v veliko, zmagovito ofenzivo in očistila našo zemljo sovražnika. Takrat, se mi zdi, je tudi vedno ponosni in dostojanstveni Rog le začel izgublјati glavo. Kdo bi mu zameril. Vajen je bil sicer partizanov in njihovih rdečih zvezd kot samega sebe. A ko je tisto veliko pomlad zagledal toliko mlade vojske in toliko neustavljive sile, je velikan vzcvetel in ozelenel tako kot še nikoli, veje njegovih dreves pa so se nagnile globoko k cestam in stezam. Ukazal je skalam, naj se svetijo kot sneg, ukazal senožetim, naj poženejo hkrati vse cvetice, in travnikom, naj stko take preproge, kot jih premore samo roško bogastvo. Po njih bodo stopale noge zmagovitih partizanov.

Pojoč in vriskajoč so hiteli partizani preko Roga v dolino in naprej proti Ljubljani. Marsikdo se je takrat le ozrl nazaj, a Rog, vesela in cvetoča starina, se mu je prizanesljivo smejal, češ le pojdi, čakajo te ljubeče človeške roke, smejoče se oči in veseli obrazi. Globoko pa je bil Rog prepričan, da bo vsak njegovih ljubljencev spet prišel na obisk. Ni se zmotil.

Danes, jutri in do smrti se bomo vračali. Rog se je umiril, močno je zadovoljen s svojo slavo in razkazuje jo vsakemu. Vse na njem se sveti, vse na njem je slavno, vse na njem je lepo.

ROŠKI LJUDJE

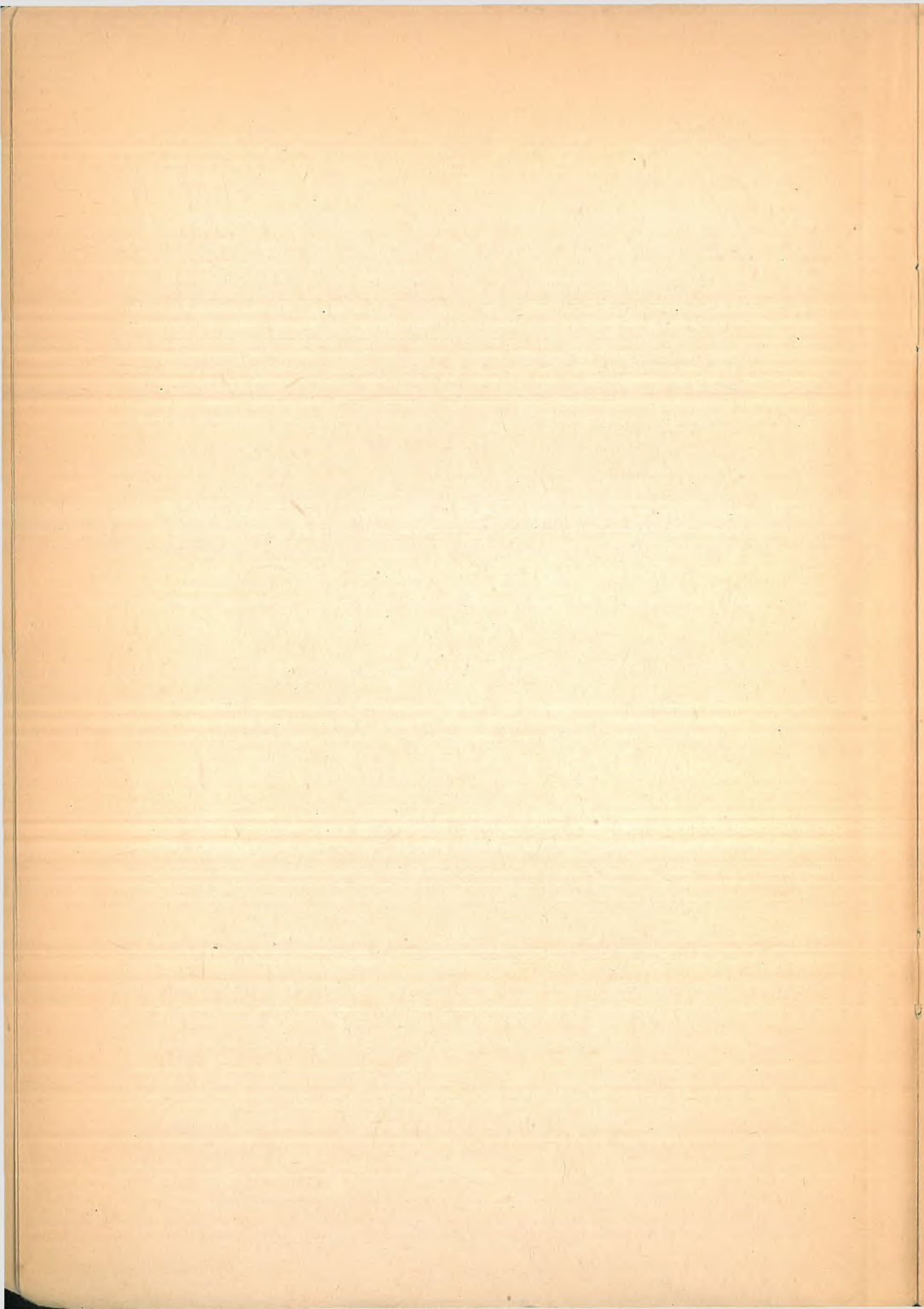
Kdor koli je živel v letih velike Domovinske vojne na Rogu, je živel z določeno edinico, skupino ali družino. Čeprav so bile tudi prve štiri slovenske brigade prave družine, se je njihovo življenje vendarle razlikovalo od roškega. Na Rogu velikega gibanja utrudljivih pohodov, brigadnega vojaškega življenja ni bilo. Če pogledamo površno, je teklo roško življenje na videz dokaj enolično, zlasti še, ker je večino roških baz vezala stroga konspiracija.

Šolski primer stroge konspiracije so bile partizanske bolnišnice, pa čeprav so sprejemale najrazličnejše ljudi, celo belogardistične ranjence. Brigade, katerih stroga in neodložljiva dolžnost je bila, prenašati ranjence s položajev, so spravile ranjene tovariše samo do določenih mest v dolini ali na Rogu. Tu so jih prevzemali zanesljivi bolničarji — stari partizani, jim zavezali oči in jih nosili potem še ure in ure v bolniške postojanke. Le malokateri bolnik je vedel, kje prav za prav je. Morebiti mu je bilo znano, da je na Rogu, a kaj mu je to pomagalo, če bi le hotel izdati bolnišnico. Tudi sovražnik je vedel prav dobro, da so na Rogu bolnišnice. S kakšno besno ihto jih je iskal in kaj je počel z njimi, če jih je kje le iztaknil. A to se je redkokdaj zgodilo. Ko je bolnik okrevал, se je smel gibati le v določenem prostoru okrog postojanke, in ko je bil spet sposoben za brigado, so mu spet zavezali oči in ga odvedli. Konspiracija drugih baz je bila zopet drugačna; ali je za vhod v taborišče vedelo samo nekaj ljudi, ali so poznali bazo samo njeni prebivalci, ali si prišel v postojanko, ki je imela več stražnih mest, samo s posebnim dovoljenjem

itd. Spočetka je veljalo na Rogu načelo, da ena baza ni smela vedeti za drugo, čeprav sta bili včasih v neposredni bližini. Različne ljudi je človek srečaval po Rogu, se ustavljal, se porazgovoril z njimi, a še na misel mu ni prišlo, da bi jih vprašal, kdo so, s katere baze in kje je ta baza.

Kakor življenje v brigadah, je bilo tudi roško življenje skupno. Tako življenje ima svoje posebnosti in prednosti, a tudi svoje posebne zahteve, ki včasih veliko terjajo od človeka. Napačno bi bilo misliti, da so egoisti samo otroci, ki brez vsakih pomislekov in na glas zahtevajo od matere, da jim natanko razdeli, kar je dobrega prinesla domov. Isto navado so v privzgojenih oblikah ohranili tudi odrasli. Veliko volje, prevzgoje in jasnega razumevanja skupnega cilja — svobode in boljšega življenja — je bilo potrebno, da je polagoma minevala stara miselnost, da so razpadale stare oblike. Težko je bilo sožitje različnih značajev in navad poedincev. Nekatero navade se niso mogle niti skladati z nameni in cilji družine, v kateri so ljudje živeli. Izgrajenih, to se pravi, resničnih in povsem nesebičnih ljudi je prav za prav zelo malo na svetu. Treba pa jih je bilo vzgojiti tako, da bi to, kar sicer spoznavajo z razumom in voljo, vidno in z uspehom odmevalo tudi v še tako drobnem vsakdanjem življenju. Kož voda izgleda kamenje, tako je skupno in nesebično življenje na Rogu izgledilo tudi različke, ostrino in posebnost značajev. Zato ni nič čudnega, da veže nekdanje prebivalce Roga nekaj več kot običajno prijateljstvo v starem meščanskem pomenu besede.

Rog je sprejemal različne prebivalce v svoje mogočno kraljestvo. Dvomim, da je med starimi partizani kdo, ki ni bil na Rogu. Morda je bil ranjen in so ga roške bolnišnice ozdravile, morda je bil aktivist in je moral priti na sestanek s člani Izvršnega odbora, morda se je kje izgubil od brigade, pa je vedel, da bo na Maverlenu prav gotovo našel partizane in zvezo. Zgodilo se je tudi, da je bilo treba Rog braniti, in kraji kot Sv. Peter, Pugled, Kunč, Rdeči kamen so znani tudi mlajšim partizanom. Stalni prebivalci Roga so bili zdravniki, bolničarji, tiskarji, razni mehanični delavci, politični delavci, aktivisti in voditelji. Na Rogu je vodstvo slovenskega naroda preživelo vsaj polovico Domovinske vojne.

Na Rog je prišel tudi sovražnik. Prvič, ko je hotel in tudi že začel izsekavati dragocene gozdove, v večjem številu pa še dvakrat pozneje, v dveh velikih ofenzivah poleti 1942 in jeseni 1943. V prvi ofenzivi je Rog dobesedno prečesal, ni pa dobil zakonspirirane bolnišnice dr. Igorja, čeprav se je ustavil in počival v neposredni bližini postojanke, in sicer na hlohlih, ki so služili kot konspirativni vhod v bolnišnico. Druga nemška ofenziva v oktobru in v začetku novembra 1943 je divjala s svojimi oklopnjaki sicer bolj po cestah, prevozila pa je domala tudi sleherno pot in stezico. Odkrita je bila zasilna bolnišnica, razna skladišča municije, živil in zdravil. Še več ofenzivnih sunkov je doživel Rog, manjših in kratkotrajnejših, a neverjetno predrznih. Dokaj nepričakovano in neopazno so prišli nekoč Italijani v neposredno bližino Glavnega štaba in Izvršnega odbora in se nato vračali tik ob bolnišnici dr. Ivana, tako da so jih ranjenci lahko gledali skozi okna. Vse te baze je takrat obvarovala samo konspiracija. Izkazalo se je, da ni bilo nič pretirano, če si moral paziti na sleherno bilko, da je nisi pohodil ali odlomil.

KURIRJI IN POT NA ROG

V tesni zvezi z Rogom in življenjem na njem so bili tudi kurirji, ki predstavljajo vrsto hrabrih, požrtvovalnih partizanov. Vzdrževali so zvezo med svetom in Rogom, in to vsak dan, uro za uro.

Zadnja partizanska pošta in prometna postaja za Rog je bila v Starih žagah. Od tod so tekle slayne TV (Terenski vod) linije na vse strani Slovenije, na Hrvaško in v Vrhovni štab, v Stare žage se je stekala pošta in prihajali so aktivisti iz vseh krajev. TV 15, izhodiščna in končna postaja. Nepopravljiva škoda bi bila, ako so se izgubile samo pisemske kuverte te partizanske pošte. Bili so časi, ko si dobil na Rog pošto z daljnega Cerkljanskega ali Tolminskega — v treh dneh. Na kuverti si bral svoje ime, nato TV 15, tvojo zadnjo pošto, nato T 20-22, skupno bazo Izvršnega odbora in Centralnega komiteta. Na kuverti ni bilo znamk, pač pa je bila zabeležena vsa dolga pot tvojega pisma. Če mi je pisal Bevk, je oddal pismo morda na P 1. Pismo je potem romalo preko P 2, P 3 in tako dalje na TV stanice raznih števil, dokler ni prišlo na

TV 14 blizu Urške na Rogu in od tod na končno postajo v Stare žage. Po vsej kuverti je mrgolelo podpisov komandantov kurirskih stanic in datumov prejema in oddaje. Kaj vse si lahko razbral samo s kuverte.

Zelo živahno je na TV 15. Od povsod prihajajo kurirji, oddajajo pošto, odhajajo spet z novo na pot. Med njimi srečaš znance iz brigad. Mladi in drzni partizani so to, vedno dobre volje, skoraj vedno na nogah, vse vedo, vse poznajo, vedno imajo poln koš novic, tudi kurirskih, takih, ki jih ne smeš vseh verjeti. Kurirji se tudi nosijo drugače kot drugi partizani, operativci ali terenci. Po navadi so lepše napravljeni, vsi imajo torbe in — oj, vroča želja in ponos slehernega kurirja — rdeč šal ali ruto okrog vratu. Puške ne nosijo kot vojaki, temveč po lovsko. Star kurirski privilegij je to in če te je doletela bridka usoda, da si moral potovati z ekspressnimi kurirji, si se kaj kmalu potil pri dvajsetih stopinjah mraza. Šli so kot ure in gamsi. Morda se ti je le posrečilo, da si jih pregovoril za kratek oddih, a da bi jih prepričal, naj hodijo po človeško, se ti ni nikdar posrečilo. Gorje ti, če je bila stanica oddaljena šest, sedem ur! Nazadnje si se samo še opotekal, a kurirjem ni bilo nič. Ko si se na stanici zavalil kot ubit na pograd, so kurirji veselo planili po jedi, nato pa so jo mahnilo nazaj ali bog ve kam. Oprtali so si spet torbe ali nahrbtnnike, polne pošte, časopisov, brošur, knjig in letakov, pozdravili so svoj »smrt fašizmu« in že jih ni bilo.

Kod vse so vodila kurirska pota. Preko prog, cest in vodá so imeli kurirji svoje posebne prehode, ki so jih po pravici ljubosumno čuvali, in človek je moral imeti že posebna dovoljenja, da so ga vodili kurirji po svojih skritih prehodih. Operativci in kurirji so si bili stalno v laseh. Brigadniki so dolžili kurirje paničarstva, kurirji pa so očitali brigadnikom, da jim kvarijo zakonspirirana pota. Priti čez progo je bilo brigadi malenkost, če ni šlo drugače, je napadla cel vlak, zasedo pa razbila in uničila. Dva ali trije kurirji, ki so morali skoraj točno ob uri preko nevarnih mest, tega niso mogli storiti, in marsikateri kurir je padel na takih poteh. Razumljivo je, da se je brigada smejala, ko so ji kurirji povedali, da je v bližini večja sovražna edinica. Brigada se je zagnala nad sovražnika, kurirska stanica z največ desetimi kurirji pa tega

ni mogla. Zato si je vedno želela, da je bil sovražnik čim dlje od njenih poti.

Kurir in operativec sta se rada dražila. Veselo sta se pozdravila, ko sta se srečala, skoraj bi se objela, saj že dolgo nista nič vedela drug o drugem. Kurir je tovarišu velikodušno podaril velik čik, operativec pa kurirju pet patron za mavzerico. Ko sta se poslavljal in si drug drugemu želela vso srečo in da bi bilo že konec vojne, je nazadnje le prilezla na dan stara navada.

»Ti,« pravi operativec, »slišal sem, da ste zadnjič precej tekli?«

»Seveda,« odvrne kurir, »padli smo v zasedo, kaj smo pa hoteli.«

»O, ti paničarji kurirski!« nadaljuje brigadnik.

»Kako pa zadnjič, ko je bežala vsa vaša brigada?« mu vrne kurir. »Kaj, brigada da je bežala,« raste operativec. »Samo umaknili smo se, nič drugega! No, imaš še kakšen čik?« Kurir ga je res izvlekel iz torbe in šla sta vsak svojo pot.

Včasih so si bili kurirji in operativci v laseh tudi zaradi brzostrelk, kajti tudi kurirji so puške krvavo potrebovali, a operativci so jim svetovali, naj si gredo pač sami ponje k Italijanom in Nemcem. Posebno v časti so bili ves čas nemški šmajserji.

Iz skromnih začetkov se je razvila velika in močna kurirska služba, ki je bila sovražniku trn v peti. Zato se je velikokrat spravil na lov nad kurirje, jim nastavljal zasede, zlasti pa iskal njihove stanice. Marsikdo je padel, a to kurirjev ni strlo. Na mesto padlih so stopili novi, izbrali so si še boljše, bolj skrite poti in spet so šli svojo neutrudljivo pot, od svoje stanice do dveh sosednjih, prenašali so važna poročila in dragoceno pisano in tiskano besedo, spremljali so hitro potujoče posameznike ali dolge kolone aktivistov in ljudi, ki so hiteli na zborovanja in zasedanja raznih skupščin. Kakor noben partizan, tudi ti niso iskali za svoje veliko delo nobenega plačila.

Ko sem šel prvikrat na bazo na Rog, sem prosil Ivota, tedanjega komandirja TV 15, naj mi da kurirja, ki ve za bazo in pozna do nje pot. Prošnja je bila nepotrebna, ker me je prišel iskat Stane, ki sem ga poznal že z Babne gore. Lep junijski večer je bil takrat. Na Zarigeljce je še svetilo sonce,

roška stran pa je ležala v vijoličasti senci, ki se je nalahko dotikala drevja. Vsa dolina je bila v cvetju, iz hiš in hišic se je kadilo, nad vsem je dihal mir, čeprav je od Novega mesta divje grmelo. Kot da bi ne bilo vojne, so se oglašali ptiči. Morali so pred spanjem zapeti v slovo lepemu dnevu.

Drobna steza se je močno zravnala v srobotniški breg. Tekla je med leščevjem, po skromni senožeti in preko majhnega vinograda, kjer je cvetela vinska šmarnica kot najplemenitejša trta, se zlila z vozno potjo, ki je zavila v strmem ovinku v gozd. Slaba pot je to, posejana z velikimi kamni. Boljša je steza, ki seka navkreber ovinke. Nekajkrat so se roški ljudje preznojili v tem bregu. Nenadoma se je pot zravnala, postalo je bolj svetlo, bila sva na Rampohi. Majhna, danes popolnoma porušena kočevarska vas s tremi hišami je ležala na lepi gozdni senožeti. Rampoha je bila na pol požgana že takrat, prazna, brez žive duše. Ni pa umrla zemlja okrog nje: drevje, grmovje, senožet. Na zapuščenih vrtovih so cvetele celo rože, vsajene v grede pred leti. Vrsta rumenih in podivjanih dalij in divje vrtnice. Pred na pol podrtimi in nagnjenimi hišicami so po drevju sedeli škorci. Molčali so, kakor da nekaj premišlujejo.

Pot z Rampohe do baze ni več tako strma. Zajeda se v nekakšno gorsko sedlo in leze poševno v breg. Izenada se gozd nekoliko razmakne in odpre se pogled proti Novemu mestu. Potem se vije pot še nekaj časa, se proti koncu precej zravnava in teče mimo dveh lepo raščenih bukev. Nato se začne spet močno vzpenjati in doseže vsakemu partizanu dobro znano Červanovo cesto. S Stanetom sva zavila na komaj zaznavno stezo — današnji vhod na bazo je drugje — in kmalu sva bila na cilju. To se pravi pri baraki, ki je bila takrat delovna soba, spalnica, jedilnica, konferenčna soba, skratka baza 20-22. Stala je, kot stoji še danes, v globoki kotanji, pod varstvom mogočne starodavne bukve in jelke. Ko me je zagledal Luka, je glasno dejal svoj: »Hooo!« in nadaljeval nekoliko glasnejšo debato s Henrikom, zakaj ni prinesel iz doline tega in onega. Vsa stara dolomitska družina je bila pri večerji, po nekaj mesecih smo se spet videli. Večerjal sem s tekom. Saša se je od hudega vnetja čeljusti že dobro opomogel, vendar je še vedno nezaupljivo pogledoval Cedrika, ki mu je bil tako nesrečno izdrl zob. Cedrik pa je tisti večer ležal shujšan in bo-

lan na pogradu. Krištof je bil zdrav in dobre volje zaradi lepih uspehov brigad, Miha B. se je pogovarjal s Henrikom, kako bo s prehrano, Pavle je pri brleči sveči nekaj pisal, Andrej je neizprosno, kratko in neodjenljivo debatiral z Drejčetom. Petra ni bilo, ležal je bolan nekje na Rampohi in izkazalo se je, da sem šel tam mimo. Matija je bil velik konspirator. Ob ognjišču zunaj barake se je široko smejal Metod, star partizan, ki smo ga zaradi moči imenovali »Telesni Metod«.

POGOVORI S TOVARIŠI IN PRIJATELJI

Vsi so srečno prišli iz Dolomitov. Imeli so po poti nekaj nezgod, zadeli so na kratkotrajni italijanski obroč nad Iško, sicer pa je šlo vse po sreči. Ubrali so krajšo pot na Rog kot naša skupina. Šli so mimo Dobrove, pri Podsmreki čez cesto in južno železnico, nato po barju do Ljubljance, kjer so se prepeljali preko reke v majhnem in čez dan dobro skritem čolnu. Od tod so krenili do Podkrajja pri Tomišlju, nato preko krimskega pobočja v Iško in na že znani Zavrh. S Travnne gore so se spustili v ribniško dolino, prekoračili med Staro cerkvijo in Lipovcem progo in prišli preko Male gore na Rog, ki so ga bili zapustili po veliki italijanski ofenzivi.

Sedemnajstega aprila 1943 so se naselili točno pod vrhom 717. V domala dveh letih se je na tem kraju razvila prava gozdna vas. Kraj, ki sta ga izbrala dr. Igor in Miha B., je ustrezal vsem pravilom tiste konspirativnosti, ki jo je moral imeti tak kraj, če je hotel biti stalno naseljen. Seveda moramo to stalnost razumeti v partizanskem merilu, to se pravi, prebivalci bodo ostali na bazi, če jih ne bo nihče resno preganjal in ogražal in če bodo ugodni pogoji za uspešno delo. Samo v treh primerih je šlo v dobi partizanstva za take vrste konspiracijo, pri bazi Izvršnega odbora in Centralnega komiteta, pri bolnišnicah in tehnikah. V tem času se je na Rogu naselil tudi Glavni štab, a je ostal tam le do italijanske kapitulacije, potem pa se je zaradi potreb in razmer selil v različne kraje po dolini. Ker je bila konspiracija važna le zaradi morebitnih napadov iz zraka, se je večkrat premikal. Da je bilo to pravilno, je pokazal Dragatuš, ki ga je nemška in ustaška aviacija bombardirala dober teden kasneje, ko se je štab izselil.

Oglejmo si bazo 20-22 najprej od zunaj. Z novomeške strani ima Rog podobo dolgega gorskega hrbta. Na skrajni levici proti Beli Krajini ni težko opaziti nekoliko višjih Gač z lepimi in strmimi senožetmi, na desni nad Podturnom se dviga stari Pogorelec z značilnimi in ostrimi robovi. Od Pogorelca proti levi vidimo vrhove raznih oblik in višin. Vrh, ki je podoben širokemu, kratkemu stožcu, je vrh 717. Takoj na njegovi levi strmini — videti je kot nekakšno sedlo — je naša baza. Če bi Italijani in Nemci vedeli zanjo bi jo lahko zasuli s topovskim ognjem ali jo uničili iz zraka.

Na bazo so smeli prihajati samo njeni stalni prebivalci. Izjemoma so smeli priti tudi tisti, katerim je vodstvo popolnoma zaupalo in je bilo to iz katerih koli ozirov neobhodno potrebno. Sicer pa: kdo, ki je bil na bazi samo enkrat in še to ponoči, bi mogel z vso natančnostjo povedati, kje baza leži. Tako so bili pri Izvršnem odboru sprejete razne angleške in ameriške vojaške misije, tuji časnikarji itd. Člani Izvršnega odbora so šli na stike v Stare žage ali so kot partizani-aktivisti

hodili po Sloveniji in še globlje na Hrvaško k Vrhovnemu štabu. Pošta je prihajala redno, baza je imela tudi radijske zveze. Če bi sovražnik ubil kurirja, ki je nosil pošto Izvršnega odbora, je sicer lahko videl Vidmarjev in Kidričev podpis, a kaj in kje je T 20-22, TV 15, tega ni mogel nikdar ugotoviti.

Spočetka, ko je bila baza še zelo majhna in ko je vedelo zanjo zelo malo ljudi, ni imela niti stalne straže. Menjavali so se večkrat samo vhodi, že shojeno stezo je bilo treba posuti z listjem, posaditi mlade smreke, in sled je bila zabrisana. Kdor količkaj razume partizanstvo in pozna nemški in italijanski način iskanja in zasledovanja partizanov, bo priznal, da je bila baza spretno izbrana. Vzemimo karto: sekcija Novo mesto 1:100.000. Srobotnik in Stare žage v črmošnjiški dolini ni težko najti. Nad Srobotnikom je Rampoha, od koder drži važna pot, ki seka Červanovo cesto (Podturn - Ribnik) in veže črmošnjiško dolino s Podstenicami, nekdanj večjim središčem kočevarske lesne industrije. Po tej poti so šli Nemci in Italijani večkrat. Če gremo po njej še mi do mesta, kjer prečka Červanovo cesto, smo od baze oddaljeni le 800 metrov zračne črte, a če pot nadaljujemo proti Podstenicam, se ji približamo še bolj. In prav v tem je zvičajnost in duhovitost konspiracije. Tudi Italijani in Nemci so imeli karte in ko so šli po tej poti, so dobro vedeli, da je na desno zelo blizu kota 717, obenem pa tudi, da se partizani ne mude na vrhovih in krajih, ki so preblizu prometnih cest in poti, zaznamenovanih na vsaki vojaški karti. Zato se jim nikdar ni zdelo vredno stopiti v te kraje, temveč jih je dobro zglajena pot potegnila proti Podstenicam ali proti Červanovi cesti.

Ko se je baza z leti in potrebami širila, je bilo treba konspiracijo povečati, predvsem pa je bilo treba paziti na pot in vhod v bazo. Za bazo ne le da ni smel vedeti sovražnik, zanjo ni smel vedeti nihče od ostalih roških prebivalcev. Kaj vse pa je šlo mimo baze! Številni vozovi različnega blaga, transporti ranjencev, brigade, aktivisti. Pozimi je bil sneg lahko dober zaveznik, pa tudi velik nasprotnik. Patrulje, ki so morale vsak dan na oglede, so zgazile cesto do vedno prometnih Podstenic, proti Starim žagam in Ribniku. V taborišče si prišel samo preko lestve, ki jo je straža spuščala na shojeno pot, pri tem pa skrbno pazila, da je ostala snežna odeja,

ki je ločila vhod v taborišče od shojene poti, nedotaknjena. Sneg je bil torej naš zaveznik, in sovražnika je morala potegniti za seboj shojena steza.

Tudi v stavbarstvu je doživela baza nek razvoj. Prvo, najstarejšo barako so veliko popravljali in polepševali. Skromna baraka, ki je imela ob obeh straneh pograda in po sredi dolgo mizo, se je v dveh letih razvila v skupno obednico, reprezentančno in sprejemno dvorano, kraj velikih mitingov, debat, literarnih večerov in družabnega življenja. V tej dvorani so se vršile važne recepcije in celo gledališke predstave, ki niso bile slabe. Žal jih danes ni mogoče več ponoviti, kot bi se tudi vsaj približno ne dalo več ponoviti praznovanje tretje obletnice Osvobodilne fronte. Za ta veliki praznik smo spričo znanja angleščine Marije Vilfanove odprli veliko angleško konservo v nadi, da bo v njej meso. Pa je bil le neslan krompir in voda. Zapadno zavezništvo in napačno ali pravilno prebrani napis na konservi sta danes že zgodovina. Nekoliko kasneje, to se po slogu dobro vidi, sta bili zgrajeni še dve baraki, današnja stara iojevska in stara cekajevska. S potrebami so zrasle v dveh letih še nove barake, druga lepša od druge, kajti partizanski stavbarji so začeli gledati tudi na lepoto.

Veliko so za bazo in njene ljudi pomenile lepe in sončne jase. Zaradi konspiracije pred avioni je bila baza v gozdu. Da pa bi se avionom le kaj ne posvetilo, so bile strehe barak prekrite s smrečjem. Zato je razumljivo, da si je vsak želel sonca, ki je sijalo na jase. Najlepša jasa je bila pač na vrhu 717, ki je, ne vem zakaj, nosil dokaj romantično ime Sokolski vrh. Od tam se je odpiral lep pogled proti sredini Roga in proti Gačam. Ob lepem vremenu so bile vse jase prav dobro zasedene, kajti dolgo bivanje v gozdu v človeku le vname željo, da bi videl nekoliko dalj kot do bližnjega drevesa in skale.

Še težje kot s prehrano je bilo na bazi z vodo. Za prvotno bazo je zadostovala luža pod Červanovo cesto in deževnica, ki se je natekala v posode. Pozneje pa je bilo treba vodo nositi ali voziti iz doline. Pozimi je nadomestil vodo sneg; to sicer mrzlo darilo so spomladi skušali čim dlje ohraniti. Skrbno so ga zakrivali po kraških vrtačah in ga ljubosumno čuvali. Razsvetljava so sprva oskrbovale vseh vrst svetilke, pa tudi

ogenj pred barako je gorel marsikateri večer. A kakor je rasla baza, tako je stopalo v ospredje vprašanje razsvetljave. In kot se je spodobilo, je baza v poletju 1944 dobila električno razsvetljavo iz lastne elektrarne.

Življenje prvotne baze je bilo dokaj preprosto. Teklo je po nekem določenem dnevnem redu, zvečer pa smo zelo radi posedali pred staro iojevsko barako, zakurili ogenj in govorili pozno v noč. Poslušajmo nekaj takih pogovorov.

Pogovor prvi večer

Sedeli smo okrog ognja in obujali spomine. Segli smo daleč nazaj, prav na začetek. V Ljubljani in povsod po slovenski deželi so se leta 1941 pripravljali otroci na svoj veliki pomladni praznik. Cvetna nedelja je bila zelo lepa. Čeprav se je zjutraj ponekod vlekla megla, se je resje višje v skalah že prav kmalu znašlo v soncu in čebele so že zgodaj sedale na njegove cvetove. Otroci so ta dan zgodaj vstali. Vsak se je hotel prepričati, ali je njegova butarica še tako lepa kot prejšnji večer.

Čeprav ni bil ves cvetni teden prav nič podoben prihajajoči pomladi, kajti njive so bile neizorane in neobdelane, ker je bila večina moških pod orožjem, je prav na cvetno nedeljo nenadoma zasijala lepa, zgodnja pomlad s tako lepoto, da je ljudem le nekako pregnala moreče in težke misli. Slehernega je namreč tiščala velika skrb: vojna.

Ko so bili ljudje pri jutranjih mašah, vojaki pa bog ve kje, ko so meščani komaj dobro odpirali zaspane oči, je že gorel in se rušil Beograd. Kmalu zatem so prileteli nemški avioni tudi nad Ljubljano. Ljudje so z obupom in brez moči gledali v jeklene ptiče, ki se niso menili ne za sonce, ne za lepo jutro, ne za družine, ne za otroke. Ugasnila je pomlad, pozabljene so bile butarice, oljčne vejice so samevale po kotih.

Po cvetni nedelji je šlo naglo navzdol. Nekdanja Jugoslavija je propadla, vojaki in prostovoljci so prihajali domov ali pa so morali v ujetništvo. Na velikonočne počitnice ni nihče pomislil, čeprav je bil ves veliki teden zelo lep. Sonce je že zgodaj premagalo meglo in je potem že kar vroče sijalo, da se mu zemlja ni mogla več upirati. Začela je zeleneti in kjer njive niso bile obdelane, je rasel in cvetel na njih plevel.

Nemci in Italijani, ki so na veliki petek zasedli Ljubljano, so si razdelili slovensko zemljo. Ni bilo več mogoče iti ne na Šmarno goro ne v Maribor. Skraja vsega tega ljudje sploh niso mogli verjeti. Veliko italijanskega vina se je takrat spilo po Ljubljani. Tretjega maja so Italijani del Slovenije, ki so ga bili zasedli, proglasili za sestavni del rimskega imperija, po triindvajsetih letih smo tako zopet dobili cesarja. V tem črnem času pa je bila 27. aprila ustanovljena Osvobodilna fronta. Pošteni Slovenci so začeli vstajati.

Čudno se je takrat prelomil svet in marsikdo je celo mislil, da bo pri tem tudi ostalo. Nekateri so si na rokave nadeli kljukasti križ, drugi so se z vso naglico učili italijanskega jezika, mnogo častitljivih glav uradno priznanih slovenskih možganskih trustov se je priklonilo pred liktorsko sekiro, v katalogu ene izmed umetniških razstav si lahko bral, da so se umetniki šolali v Italiji, pa čeprav so morda videli deželo samo mimogrede in, sodeč po njihovih umetnijah, še to zelo bežno.

Takrat je Rog molčal. Utihnili so v njegovih vaseh kočevarska govornica, ki jo je bil vaje nekaj nad šest sto let. Za njo mu ni bilo žal. Vasi so osamele, drevje pa je cvetelo kljub temu in obletavali so ga škorci, ki jih je v roških vaseh čuda veliko. Zmotili so Rog kvečjemu Suhokrajinčani, ki so po njegovih vaseh hodili pobirati, kar so Kočeverji pustili. Snemali so okna in vrata, razkrivali tudi strehe z novejšo opeko.

Ves ta čas, ko so po Ljubljani bobnali italijanski vojaki, ki so skraja zalezovali le žene in dekleta, in ko so Nemci začeli in nadaljevali svoje rabeljske posle na Štajerskem in Gorenjskem, je del Slovencev pazljivo poslušal radio London, Kuharjeve, Gabrovškove in Krekove govore, drugi pa so že dobro poznali jasne in odločne besede Osvobodilne fronte. Osvobodilna fronta in Partija sta jim pokazali neko dotlej še nesluteno pot. Kratko ime je nosila ta pot, a bila je polna globoke in težke vsebine: upor. Borba na življenje in smrt.

Taki so bili naši pogovori. Ogenj nas je prijazno grel in nam svetil. Spanje je bežalo od nas, kajti ob takih pomenkih si je prav vsak lahko mislil, da je pot do svobode še dolga in da je treba opraviti še velikansko delo.

Polagoma je začel ogenj umirati. Nismo več nalagali drv, ostala je samo še žerjavica, a tudi ta se je že začela spremi-

njati v pepel. Razšli smo se, zlezli na svoje pograde v baraki in zaspali. Kje prav blizu je zalajal srnjak ali se je oglasila sova. Drugače je vladal mir in vse je spalo.

Pogovor drugi večer

Pogovor je nanesele na prvo slovensko osvobodeno ozemlje. Na spomlad 1942 je dolgo ležal sneg, zato je bila želja po pomladi še večja. Tja, kjer se je sneg že toliko umaknil, da se je začela kazati zemlja, so partizani najrajši hodili. Ker so se odvadili hoje po kopnem, so stopali dokaj smešno. Po dolgem času je postala stopinja spet trdna, nič več ni drselo in noge se niso več vdirale. Počasi so pogledale iz tal prve rože. Roža in partizan, nov čudež in nov svet. Prav tiste dni se je ljubljansko časopisje začelo zaganjati v partizane, očitalo jim je vse pregrehe, kar se jih je moglo izmisliti. Partizani pa so si zatikali rože za kape, božali so pomladansko cvetje, občudovali sonce in njegove slikarije po snegu in prvi kopnini. Šli so s pogumom nasproti velikim in slavnim časom. Počasi so korakali v svojem značilnem gosjem redu, preudarno in oprezno, po nepisanih partizanskih zakonih, izkušnjah in običajih.

Nazadnje je zapihal jug in gnal po nebu bele oblake. Sneg je kopnel in izginil. Povsod so pognale rože, vzcvetelo je resje in napelo se je popje po drevju. V jugu je zašumel veliki Rog, Mokrc, Krim in Gorjanci. Partizani, ki jih je združene vodila močna roka, so prešli v prvo veliko ofenzivo.

Že aprila je kazalo, da bo maj lep. Nebo se skoraj ni hotelo pooblačiti. Še preden je vzšlo sonce, se je na vzhodu močno svetilo, kot bi se nalahko odpirala vrata lepo razsvetljene palače. Ko pa se je prikazalo sonce, so partizani vriskali in peli. Mraz se je umaknil pomladanskim vetrovom, ki nesiljivo sežejo prav do človeškega srca.

Že so zelenele bukve, poskušale so cveteti češnje, hruške in jablane. Velika noč je prešla, misel na vstajenje in želja po svobodi pa ne. Z vseh krajev so se zgrinjali partizani, nekateri so bili prebili zimo, nekateri so prihajali iz mest in vasi, delavci, študentje in kmetje. Rasle so čete, bataljoni, odredi, grupe odredov.

Prišel je maj in z njim svobodno ozemlje. Svoboda. Nezaslišana beseda. Če pogledamo na karto, vidimo, da je svobodno ozemlje segalo na nekaterih mestih od Mokarja na Ižanski cesti do Kolpe, od tako imenovane italijansko-nemške meje v litijskih hribih do Snežnika in južne železnice. Na vsem tem svetu je imel sovražnik v svojih rokah kolikor toliko samo železnico, nekatere ceste in večje kraje, kjer je bilo mnogo vojaštva s sedeži polkov in divizij. Prosta je bila Loška dolina, svet ob Kolpi, Sodraška dolina, svet z Žužemberkom med Krko in dolenjsko železnico, Suha krajina in svet med dolenjsko progo in nemško mejo.

Veliko je bilo to svobodno ozemlje in ljudje so kmalu spredvideli, da beseda svobodno sonce ni prazna. Spoznali so, da so partizani pošteni ljudje, da govore pravilno in da tudi pošteno delajo. Le malo je bilo takih, ki so gledali partizane po strani.

Zahteve, potrebe in svobodna zemlja sama je priklicala v javnost tudi dotlej nevidno, pošteno in krepko roko, ki je vse to vodila. Na osvobojeno ozemlje je prišel Izvršni odbor, stari in neodnehljivi borci za svobodo, komunisti in nekomunisti. Ljudje, ki so prvi pokazali svojemu narodu pot do prave svobode.

Začeli so se novi in veliki dnevi v slovenski zgodovini. Še dolgo se bodo ljudje spraševali, kako je bilo vse to mogoče? Prav na stičišču obeh okupatorskih sil, ki so bile prizadete takrat samo še pred Moskvo, ti zraste svoboden in skrbno urejen otoček. To je prinesel mesec maj, to so prinesli slovenski ljudje sami, to je prinesla Osvobodilna fronta. Okupator je bežal pred partizansko silo. Ni bežal pred tanki in topovi, ki jih takrat slovenski narod ni imel, bežal je pred narodovo odločnostjo, pred nezaslišanim preziranjem smrti, ob katerem se je sovražniku zvrtilo v glavi, bežal je pred ljubeznijo, ki so jo izpričali naši ljudje do domače zemlje.

Prva postojanka Izvršnega odbora, ki je prihajal postopoma, skrito, v globoki ilegali iz okupirane Ljubljane, je bil Tisovec z vrhom 626, hribovita vasica z nekaj hišami in cerkvijo. Kraj leži med Ambrusom, Žvirčami, Kompoljami, Zagorico in Korinjem v Suhi krajini. Vas in svet sta kraška, suhokrajinska. Tam je doma revščina, plodne zemlje ni toliko, da bi dostojno preživela človeka. Vas je obdana s kraškimi

senožetmi, pokritimi z leščevjem in skalami. S kraških njiv mole bele skale. Okrog vasi so lepi in bogati listnati gozdovi.

Takrat, ko je prihajal Izvršni odbor v Suho krajino, je bila že prava pomlad, in Suha krajina pozna kaj lepe pomladi. Po senožetih poženo rože, ki jih pozna samo suhokrajinski Kras, polne, zrele v barvah in zato nevsiljive. Vsaka je kot kraški svet lepota zase. Gozdovi ne ozelene vsi hkrati, temveč zaporedoma, kot bi se jih dotikali hudomušni škratje. Medtem pa se razcveto češnje drobnice, divje hruške, lesnike in rumeni dren. Z vso silo se poganja za soncem po deblih vedno zeleni bršljan. Kraška polja, ki jih je dolgoležeči globoki sneg napojil, ozelene in vzcveto. Tisto leto se je o svetem Juriju vrana prav lahko skrila v ozimino. Ta stara, vesela modrost je poroštvo dobre in obilne letine. Letina je bila tisto leto v resnici dobra. Polja so rodila več kot navadno in sadno drevje vseh vrst se je šibilo, že ko je cvetelo.

O ljudeh, ki žive v teh krajih, se je že večkrat pisalo. Eni so jih hvalili, drugi grajali. Včasih so se časopisi vsako leto razpisali, koliko ljudje v teh krajih trpe zaradi pomanjkanja vode, ki jo morajo voziti iz več ur oddaljene Krke.

Suhokrajinci so bili zadovoljni s svojim skromnim življenjem. Lepota in udobnost njihovih hiš je po eni strani nerazdružljivo zvezana s kupom gnoja in drobnimi potočki gnojnice tik pred vežnimi vrati, po drugi strani pa s fuksijami in močno rdečimi nageljni, ki cveto na oknih vsake hiše v loncih, ki so se prežgali od dolgoletne kuhe in ki bi ne vzdržali več ne močnika ne fižola. V hiši stoji po navadi edini špampet z edino družinsko odejo, ki ji že dolgo ni mogoče določiti prvotne barve. Vendar je na ležišču lepo videti kopicco otrok. Kot pšenični jurčki imajo belkaste glavice, umazane obraze, obtolčene noge in vrešče kot mlade postovke.

Borno je bilo to suhokrajinsko življenje. V nedeljo zjutraj so starejši odhajali k fari. Ženske so se kmalu vrnile, moški pa kakor je že nanoslo. Čez teden jih je čakalo trdo in nenehno delo. Če pa je nad moža prišlo kaj hudega — dovolj je bilo, da sta se sprla z ženo — se je možak odmajal iskat tolažbo. Iskal jo je daleč kje nad Ratjem, Lopato ali Korinjem, na majhnem kraju, o katerem je šla iz roda v rod vera, da je del izgubljenega raja. Tam je na pol podrta zidanica, ki jo sneg

ali veter ne podereta samo zaradi tega, ker se jima ne zdi vredno. Okrog zidanice je zasajenega nekaj trsja, prave in čiste šmarnice ali direktorja, z debelimi listi, ki se jih ne prime ne rja ne kaka druga bolezen. Jagode na tem trsju so trde, kot bi bile iz voska. Tod je iskal naš Suhokrajinčan tolažbo.

Pobožno je odbil veho skromnemu sodu, se poprej celo prekrizal, potegnil v bučo in zlil zanj tako dragoceno tekočino v posodo, ki bi ji bilo težko dati ime. Pobožno in premišljeno je začel piti, usedel se je pred zidanico in gledal po svetu. Kaj je mislil, je skrivnost. Nazadnje se je nasekal tolažbe. Vračal se je manj pobožno, ne več s klobukom na oči. Skraja je klel na ves glas, potem je nekaj časa molčal, se ustavil in si od-dahnil. Nato je nenadoma zavriskal in si popeval vso pot do doma. Prepир z ženo je bil pozabljen. Doma je bil ves mehak, zgovoren. Žena je regljala, možak pa se je spravljal spat in se vseodpuščajoče smehljajal.

Ta Suha krajina in njeni ljudje so bili prvi deležni velikih in zanje težko umljivih dobrot svobodnega ozemlja. Razumeli so jih skraja pač po svoje. Čas se je v teh krajih počasi premikal naprej in z njim vred tudi ljudje. Z veseljem so sprejeli, kar so jim nanosili partizani iz italijanskih in Prevodovih skladišč, in ko so imeli v hiši nekaj sladkorja, riža in makaronov, je bil za marsikaterega »revolucjon« končan.

Izvršni odbor je torej na Tisovcu čakalo veliko delo. Dopovedati in dokazati je bilo treba ne samo Suhokrajinčanom, temveč vsem slovenskim ljudem, da prihajajo novi časi z novimi ljudmi. Dopovedati je bilo treba, da novi svet ni samo v nekaj kilogramih sladkorja, temveč najprej v težki in brezobzirni borbi z okupatorjem. Treba je bilo tudi ljudi vzgajati in jih učiti kot otroke. In kot se med otroki najdejo dobri učenci, so se našli tudi v Suhi krajini razumni ljudje. Po vaseh so takrat mnogo govorili, mnogo razmišljali in mnogo ugibali. Že to je bil lep napredek. Gotovo, da so marsikaj še dolgo potem napačno razumeli. Ko so razmišljali o ljudski oblasti, jim marsikaj ni šlo v glavo. Da bi možki vzeli oblast v svoje roke, in sicer oblast, ki so jo predstavljali nekdanji žandarji, sodni sluge in davčni eksekutorji, to bi še nekako razumeli, a da bi imele oblast tudi ženske, tega pa ne. Babe, ki za silo perejo in kuhajo, tako so modrovali, šivajo in rodijo otroke, ali punce, ki še Ljubljane niso videle, te da bi imele oblast?

Počasi, počasi je šlo Suhokrajincem to v glavo. Uvedeni so bili neke vrste narodnoosvobodilni odbori, počasi so ljudje le začeli nekoliko razumevati novi čas.

Izvršni odbor je bil na Tisovcu od konca maja do 7. junija. Ne bi se še selil, ko bi ne bila vas bombardirana. Ugodnejše bivališče je našel na Rogu. Novi breg, takrat zapuščena in že močno razpadajoča vas, leži pod širokim gorskim hrbtom Kamenjaka. Zaradi izkušnje na Tisovcu se Izvršni odbor ni naselil v vasi. Jaka Avšič je zgradil zunaj vasi na Kamenjaku nekaj, kar je bilo še najbolj podobno čebelnjaku brez oken in vrat. Ta baraka Izvršnega odbora je bila torej svetla, zračna in vhod je bil kar slovesen. Po dolgem je stal velik pograd, postlan s smrečjem. To pa je bilo tudi vse.

Više od Izvršnega odbora se je naselil Glavni štab s komandantom Luko in komisarjem Matijo, ki je do kraja izvedel zgodovinsko važno organizacijo partizanske vojske. Spričo velikega svobodnega ozemlja se je mogla partizanska vojska med seboj tesno povezati in, kar je bilo še posebno važno, tudi povečati. Takrat so nastale tri grupe odredov, za Došenjsko, Notranjsko in Štajersko. Vsaka grupa je imela določeno število odredov, ki so se takrat imenovali Dolomitski, Krimski, Notranjski, Kočevski, Belokranjski, Vzhodno in Zapadno Došenjski odred. Odred je imel po tri ali štiri bataljone, bataljon po tri čete. Nekoliko prej je nastal prvi udarni bataljon, Tomšičev, ki se je pozneje spremenil v prvo udarno brigado. Pozneje, ko so nastale še tri slovenske brigade, so odredi še vedno ostali, spremenili pa so svoj značaj in bili vezani na določeno področje. Na Primorskem so se osnovali večji in močnejši odredi kmalu po ofenzivi na Kranjskem, torej še pred jesenjo 1942.

Napačno bi bilo misliti, da je okupator za časa osvobodjenega ozemlja miroval. Bežal in umaknil se je res, a osvobodjeno ozemlje je obstajalo tako dolgo le po zaslugi partizanske vojske, ki je ves čas na njegovih mejah bila ostre in krvave borbe in hkrati povečevala tudi ozemlje. Hude in neprestane borbe v dolini Krke so bile konec julija kronane z lepim uspehom. Padlo je močno, veliko okupatorjevo središče Žužemberk z važnim cestnim križiščem. Enako ostre borbe so bile pri Grosupljem; na robovih Dobrepoljske doline, v Loški dolini in pri Kočevju.

Nad Starim bregom se je osnoval Narodnoosvobodilni svet, ki pa ga ne smemo zamenjavati s poznejšim SNOS-om. Velikost osvobojenega ozemlja, novi uspehi, ugodno rastoča razgibanost ljudskih množic, uvedba ljudskih osvobodilnih odborov, skrb za enotno, trdno, varno in uspešno vodstvo tedanje in bodoče zgodovine slovenskega naroda v skupnosti z ostalimi borečimi se jugoslovanskimi narodi, vse to je zahtevalo, da se je Svet izoblikoval takole: notranjo upravo je prevzel Kidrič, zvezo z ostalimi jugoslovanskimi narodi Kardelj, vojsko Leskošek, propagando Kocbek, finance Polič, šolstvo in prosveto Lubej, sodstvo Rus, kmetijstvo Nemeč in prehrano Fajfar. Svetu so bili neposredno podrejeni okrožni odbori Osvobodilne fronte in tem krajevni, ki so bili takrat ponekod že voljeni.

Red in varnost na osvobojenem ozemlju je prevzela Narodna zaščita, gibanje prebivalstva je bilo pod nadzorstvom. Uvedene so bile stroge mere glede izvoza in odnašanja življenjskih potrebščin. Časopisi so takrat večkrat pisali, da partizani pobijajo duhovnike zato, ker so duhovniki. Ljudje so se lahko prepričali, da to ni res in da so bili nekateri kaznovani kot hujskači in ustanovitelji bele garde. Veliko prilike je imela duhovščina na osvobojenem ozemlju, da bi se mogla prepričati in mirno porazgovoriti z vodilnimi člani Osvobodilne fronte o ciljih in namenih Domovinske vojne.

Ljudstvu osvobojenega ozemlja je bila izročena skrb za preživljanje vojske. To nalogo so ljudje radi izpolnjevali, marsikje so že pravilno gledali v partizanih svojo edino pravo vojsko, ki jim je zmožna prinesti svobodo. Narodni svet je navajal ljudi tudi k praktičnemu gospodarstvu. Gradile so se velike sadne sušilnice, na Kočevskem se je pričela obdelovati neposejana zemlja.

Nobeno človeško delo ni popolno, vedno se razvija in raste v danih okoliščinah. Tako je raslo in se razvijalo tudi delo na osvobojenem ozemlju. Govoriti moremo tudi o napakah, ki so se ponekod godile. Tako se je kakšnemu komandantu, komisarju ali aktivistu, ki je žel sicer lepe uspehe, včasih le zavrtelo v glavi. Ponekod se je razpasla samovolja in paševanje poedinih štabov in aktivistov. Svèt je pri priči nastopil dosledno in strogo proti vsaki taki nepravilnosti. A zveze s terenom so bile več ali manj le počasne, in preden so zvedeli

na Rogu stvari, ki so se zgodile kje na Krimu, na Notranjskem, Gorenjskem ali Štajerskem, je minilo precej časa. Na tako razdaljo je bilo težko popravljati napake, ki so same po sebi zahtevale takojšnjega, strogega in najodločnejšega posega. Pojavilo se je tudi tako imenovano sektašenje. V tem so delali napake partizani komunisti, krščanski socialisti in Sokoli. Vsi so imeli, to je bilo jasno, najboljšo voljo, osvoboditi domovino, jo očistiti okupatorja in tudi vseh izdajalskih poizkusov domačih ljudi, vsi so bili popolnoma predani Osvobodilni fronti in njenemu vodstvu, a včasih nekateri le niso imeli pregleda in pravičnega pojmovanja takratne aktualnosti, zato so čas prehitevali ali pa niso prav razumeli smisla in pomena globoke demokratičnosti Osvobodilne fronte.

Konec julija je prišel iz Ljubljane na Rog nedvomno največji Slovenec sedanje dobe, Edvard Kardelj, ki je s svojo veliko osebnostjo in moralno avtoriteto, s silno močjo svojega duha kmalu napravil red. Napisal je v Delu enega svojih zgodovinskih člankov, katerega odmev je bil dober in zdrav. Še tako težke poznejše preizkušnje niso omajale teh zdravih temeljev.

Pogovor tretji večer

Ves dan je deževalo, vleklo so se megle in prav kmalu se je znočilo. Polegli smo po pogradih in se po stari navadi pogovarjali. Nikomur se še ni dremalo, čeprav so na streho barake kapale prijetne kaplje in čeprav je sveča zaspano svečila. Ležali smo vznemirjeni, gledali v strop in vsak, kdor je spregovoril, se je nekoliko dvignil in se naslonil na komolec. Veliko zanimivega je povedal Gašper, čeprav je sicer molčeč in bolj razmišljajoč človek. Prebredli smo v pogovorih veliko roško ofenzivo avgusta 1942.

Pred slovenskimi partizani se je resnično stresel sam Rim. Skrajna so Italijani poskušali prodreti na osvobojeno ozemlje z manjšimi silami, a to se jim ni posrečilo. Nato so začeli s topništvom in avioni uničevati vasi, kar ni bilo nič manj zločinsko kot streljanje talcev. A Italijanom vse to poti v svobodno ozemlje ni odprlo.

Nato so skoraj tri tedne vozili nove edinice v naše kraje in niso niti dosti prikrivali, da vozijo vojsko, ki je bila sicer pripravljena za Afriko. Prepričani so bili, da druge fronte še

ne bo in ne prodora na afriškem bojišču. Pred partizani se je torej res stresel sam Rim in italijanski generalni štab je sklenil očistiti partizansko ozemlje, pobiti partizane in spraviti Slovence k pameti. Za tako delo pa so Italijani potrebovali veliko množino vojske, letal in topov.

Petnajstega julija so udarili. Zaprli so popolnoma Ljubljano in sklenili prvi obroč okrog dela svobodnega ozemlja, okrog Notranjske. Kljub premoči so se partizani dobro držali, toda naposled so se morali umakniti. Kako so potem Italijani čistili Notranjsko, je znano.

Prišel je na vrsto tudi Rog. Kot bomo slišali kasneje, so se za Rog Italijani še prav posebno pripravili. Sicer pa je Rog, na katerem je živelo in delalo srce slovenskega naroda, tako pozornost tudi zaslužil. Takrat je bilo še visoko poletje, zelen je bil prav vsak grmiček, po medu dišeče seči in gmajne mogočno razraščene in vreme kot naročeno.

Italijani so najprej okrog Roga napravili velik, močan obroč, z ostalimi enotami pa so v Rog zabijali kline, ki so se potem v obliki zank raztegnili preko posameznih gozdnih predelov. Te predele so nato temeljito prečesali. Italijane je vodila v vseh teh velikih vojaških operacijah pač napačna misel, da je v Rogu partizanov kot listja in trave, kar pa seveda ni bilo res. V glavnem je bil tam in je tudi ostal ves čas le Izvršni odbor, Glavni štab, bolnišnice, tehnika in nekaj aktivistov. Partizani v vojaškem pomenu besede so tvorili le zaščito Izvršnega odbora in Glavnega štaba. Italijani so udarili trinajstega avgusta najprej iz Soteske proti Dvoru, ki je po hudih borbah tudi padel. Še isti dan so poizkušali zavzeti tudi Lašče, kar pa se jim ni posrečilo, čeprav je branila kraj ena sama četa. Lašče so padle šele naslednjega dne. Manj odločen je bil drugi sunek iz Kočevja, Italijani so napredovali počasneje, previdno. Z veliko predpripravo zapornega ognja so zavzeli Malo goro in se nato ustavili nad Starim logom. Kako so prodirali na drugih odsekih, bomo slišali kasneje.

Položaj prvega dne je bil za naše sicer jasen, pri najboljši volji pa se ni dalo sklepati, kako se bodo Italijani lotili Roga. Tudi naslednjega dne, ko so padle Lašče, je bilo še vedno očitno samo to, da se ofenziva pač nadaljuje, in nič drugega. Ko pa so Italijani udarili iz Soteske tudi preko Sv. Petra in Tople rebri na Smuko, ko so zabili klin do žage Rog in od

tam do Podstenic in Podturna, je bil položaj kmalu zelo jasen. Ne samo da so Italijani Rog razpolovili, Izvršni odbor, Glavni štab in vse, kar je bilo z njim, se je znašlo vrh tega tudi v velikih in dobro zategnjenih zankah. Vse je zanimalo samo še vprašanje, kdaj in kako bodo Italijani te zanke popolnoma zategnili.

Umakniti se je bilo torej treba tudi s Kamenjaka. Spočetka so se premikali partizani više v Rog in razposlali patrolje. Ko so se patrolje vrnile, so prinesle resna poročila. Srečale so se z Italijani že pri Faberjevem križu, na Vinski poti in Roški cesti. Naši so bili torej resnično obkoljeni in sovražnik je bil zelo blizu.

Težak čas je bil to za skupino okrog dve sto ljudi, s kramami, konji, živežem in važnim tehničnim materialom. Bil pa je lep, sončen dan, nebo neverjetno jasno in modro, kot more biti 15. avgusta samo na Rogu. Že v mraku so sklenili: na vsak način preko Krke na Frato. Postajalo je vedno temneje in pokalo je na vseh straneh. Italijani, ki so bili v neposredni bližini, so kurili ognje, streljali in metali bombe. Če se je gozd le nekoliko zredčil, je bilo videti plapolanje velikih ognjev. Italijani so požigali roške vasi.

S težavo se je precej velika kolona ljudi prebijala skozi trdo noč, se spotikala, drsela in padala na kamnitnem svetu. Na Kunču, kjer se ji je pridružilo še nekaj partizanov, je pustila živino. Nemogoče in preutrudljivo jo je bilo vleči s seboj, ker je bila že utrujena in je zaradi žeje postajala uporna. Bližali so se Faberjevemu križu, pri katerem so patrolje čez dan naletele na Italijane. Faberjev križ je vsakemu partizanu dobro znano križišče roških cest in steza. Marsikdo je tu počival ali čakal na zveze. Koliko ljudi bo še šlo tam mimo, težko pa da bodo pomislili, kako bi prav ta Faberjev križ in njegova najbližja okolica lahko postala usodna za ves slovenski narod.

Tema, neprestano prisluškovanje in razpošiljanje izvidnic je pot zelo oviralo in dolga kolona je morala večkrat čakati. Tako čakanje je bilo vselej zelo mučno. Večina ljudi v koloni ni vedela, čemu ti neprestani zastoji in čakanje. V neposredni bližini Faberjevega križa so odposlali oglednike, ki naj bi ugotovili, ali je na križišču zaseda. Dolgo ni bilo oglednikov nazaj, nazadnje so le prišli in javili, da na križišču ni ničesar. Kolona se je začela premikati, celo hitreje je stopala, kajti že

se je svitalo. Bližala se je torej nova nevarnost, dan. Že so prvi — previdno sicer, a hitro korakali mimo križa, že so zavijali na levo in zapuščali cesto, ki drži na Podstenice, že je šla mimo zaščitnica. Tedaj je nenadoma počilo, zaropotale so strojnice, oglasile so se bombe — vsa kolona je padla v globoko, podkvi podobno zasedo, zadela je na strnjeni italijanski obroč.

Zgodil se je prav za prav dvojni čudež. Prvi je bil ta, da so se Italijani tako dobro brzdali, da niso vžgali že po oglednikih in potem po predhodnici, da so pustili — kar se pri njih po navadi ni dogajalo — vso kolono do zadnjega partizana v zasedo, drugi čudež pa je bil, da ni bil nihče izmed naših mrtev, niti ranjen. Razumljivo je bilo, da se je kolona razbežala, in ni si težko predstavljati, kako je vse to teklo, drvelo, skakalo in hitelo preko skal, podrtega drevja, skozi grmovje, pod niskimi vejami, ki so te brez usmiljenja teple po obrazu. Vsak je bežal, izbiral vsako sekundo tisto pot, ki se mu je zdela najvarnejša, nihče se ni vprašal kam, samo stran od tam, kjer je pokala in grmela gotova smrt.

Ta nenadna in zato tako močna živčna napetost je začela le polagoma popuščati in partizani so se začeli zbirati. Zaseda je prenehala z ognjem, ni jih zasledovala, saj se je lahko zanesla na to, da je Rog popolnoma obkoljen in da nobeno umikanje ne bo obvarovalo partizanov pred neizbežno usodo. Kolona se je zbrala v dva oddelka, ki nista vedela drug za drugega. En oddelek se je pomaknil ne daleč od Faberjevega križa v strm breg in zavzel položaje med skoraj neprehodnimi skalami. Hotel se je boriti, če bo napaden, vsekakor pa je bilo treba počakati noči, čeprav se je šele zdanilo. Drugi oddelek je obšel nevarno mesto v širokem loku, hodil skoraj do enajstih dopoldne in se nazadnje ustavil popolnoma izčrpan v bližini Komolca na Pečki. Zelo kratek je bil ta počitek. Partizani so bili utrujeni, zato niso dosti gledali, ali so zadosti varni. Ustavili so se komaj sto metrov od Italijanov, ki so seveda takoj, ko so jih zagledali, vžgali po njih z vsem ognjem, kar so ga premogli. In spet se je vse razletelo. Urnost je partizane rešila, kajti Italijani so pokazali dokaj resno namero, da bi jih obkolili, ali boljše rečeno, da bi stisnili obroč, ki je bil že skoraj sklenjen. Ko so tako ušli in se za silo spet zbrali, so partizani videli, da jih je ostalo malo in da so zelo revno

oboroženi. Imeli so dve pištoli in dve bombi. Previdno so se pomikali v bližino Kunča in na robu gozda opazili planoto okrog vasi, na kateri se je mirno pasla živina, ki so jo pustili tam prejšnji večer. Pomikali so se niže in so hoteli na vsak način prebiti mimo Smuke proti Suhi krajini. Ko so tako počivali nekje v mladem gostem smrekovem gozdu, so zaslišali korake in govorjenje. Italijani? Ne, bila je patrolja, ki jo je poslal Peter. Zbrala naj bi kolono, ki se je raztepla zjutraj pri Faberjevem križu. Partizani so povedali, da je Peter s svojo skupino le dobrih dve sto metrov nad njimi. Tako so se zopet sešli. Veliko jih je manjkalo. Kje so ostali? V Rogu vsekakor.

Vsi so se dobro zavedali resnosti položaja. Peter je zbral člane Izvršnega odbora. Ti so zbrali po skupinah partizane in aktiviste in jim razložili, da gre sedaj za rešitev vseh, za rešitev vodstva, in da je zato treba poizkusiti in storiti vse, da se v redu in brez izgub prebijejo skozi obroč.

Prebijati so se nameravali nekje pri Smuki na Malo goro in od tam v ribniško dolino in v Jelenov žleb. V teh krajih je ofenziva že ponehala. Šestnajstega avgusta zvečer sta torej odšla na pot Izvršni odbor in Glavni štab. Že je bila tema, ko so se spuščali proti Kunču. Pretresljivo je bilo poslušati žejno živino, a niso ji mogli pomagati, ker so bili vodnjaki prazni. Na Cinku so dognali, da je prehod pri Smuki nemogoč, Italijani so cesto tako zaprli, da bi ne ušla niti miš. Kaj sedaj? Nazaj na Rog vsekakor, toda kam?

Še en izhod so imeli v skrajni sili. Bunker. Na razpolago sta bila dva bunkerja. Prvi je bil kraška jama z ozkim, skritim vhodom, drugi pa narejen: z debli, mahom in listjem prekrita manjša kraška vrtača. Ta je bila pod Kraljevim kamnom, pod vrhom 777.

Začel se je razgovor, da ti je še danes mučno, če se ga spomniš: v kateri bunker naj bi šli. Večina se je odločila za kraško jamo, kajti vhod je bil dobro skrit in bi ga Italijani težko našli. Že so se ljudje pripravljali, da zlezejo v jamo, a so se premislili in se odločili za kraško vrtačo. Tako so se drugič rešili. Italijani so namreč kraško jamo odkrili in zmetali vanjo toliko granat, da bi nihče ne ostal živ.

V bunkerju so ostali šest dni. Nad njimi pa se je prava ofenziva šele pričela. Vsa prejšnja srečanja z Italijani so bila

le srečanja z različnimi klini, s katerimi je bil Rog prepleten. Pravo česanje Roga se je šele pričelo. Več noči so topovi in minometi bruhalo težki zaporni ogenj, podnevi pa so jurišni oddelki čistili gozdove skoraj meter za metrom. Partizani, ki so se odtrgali od svoje skupine in se niso mogli več prebiti iz obroča, so plezali na visoke smreke. Marsikdo se je tako rešil, nekatere pa je pogubila prav ta zvijača. Skrivali so se v skladovnice drv, se »zabijali« med skale, se pokrivali z mahom in listjem in se tako rešili.

Najhujše v bunkerju je bila stalna negotovost in zavest, da si prav za prav v pasti, v kateri se ne moreš več z uspehom braniti, če bi te po naključju odkrili. Prav lahko bi stopil v to kraško vrtačo kak italijanski vojak, tla, ki bi se mu zamajala, bi se mu zdela močno sumljiva in začel bi iskati. In tako bi odkrili zbrano na enem mestu prav tisto, kar so tako divje iskali, prav tisto, ki je povzročilo, da se je stresel sam Rim. Slovenski narod bi tako zadela ena največjih nesreč.

Ofenziva je rohnela dalje. Bobnelo je noč in dan in Italijani so Rog dobesedno zasuli z ognjem in železom. Topovi, ki so bili razpostavljeni vzdolž ceste Stari log—Kočevje, se kar niso mogli unesti, padale in lomile so se smreke in bukve, krušilo se je kamenje, smrdelo je po eksplozijah. Toda Rog je zdržal.

V bunkerju je morala vladati popolna tišina. Kdor je ž bil v bunkerju in slišal nad svojo glavo ali v neposredni bližini sovražne korake, ta ve, kako čudno postane takrat v bunkerju. Najbolje so jo odnesli vselej tisti, ki se jih je ob takih prilikah prijela nenadna in neverjetna zaspanost, da so lahko zaspali, kadar so hoteli. V bunkerju je bila noč podnevi in ponoči. Velike muke so trpeli ljudje, če so imeli to ali ono bolezen, skoraj najhujši pa je bil kašelj. Strašna je bila zavest, da bi človek z enim samim kašljem lahko izdal vse tovariše. Tudi hrana je v bunkerjih kočljiva zadeva, prav tako voda in še marsikaj drugega. Najbolj mučna pa je bila misel, kaj če kdo morda le ve za bunker in bi ga izdal, če bi padel sovražniku v roke.

Tudi nad roškim bunkerjem je visela ta negotovost. Zanj je vedelo več ljudi, a nihče ni vedel, kje so sedaj in kakšna je njihova usoda. Vsi v bunkerju so to hudo misel dušili, kolikor so le mogli, toda spet in spet jih je obletavala kot nad-

ležna muha. In bolj ko se vsiljuje človeku kakšna neprijazna misel, rajši se primeri, da se ali uresniči ali pa kaže, da se bo uresničila.

Tako je zavladata tudi v tem roškem bunkerju strašna negotovost in napetost, ko so se proti bunkerju zaslišali koraki. Teh so med ofenzivo sicer slišali veliko, saj so Italijani hodili v neposredni bližini. Toda koraki, ki so jih zaslišali sedaj, so prihajali vedno bliže, trdno, brez vsakršnega omahovanja, in nič ni kazalo, da se bodo oddaljili. Bilo je jasno, koraki so namenjeni k bunkerju. Prav pred vhomom, ki je bil spretno zakrit s klaftrskimi poleni, se je nekdo ustavil. Neznanec je začel odstranjevati polena, postalo je jasno, da ve tudi za vhod. Kdo je? Izdaja, Italijani, kdo od njihovih? Bunker se je odločil braniti in cevi pušk in mitraljezov so se obrnile proti vходу. Res je, kaj malo bi to zaleglo, a branili bi se vendarle. Padel bi prvi, drugi, morda tudi tretji sovražnik, in v bunker bi začele padati granate, bruhati ogenj težkih strojnic, in nič bi ne moglo zgrešiti cilja. Spomnimo se samo na že omenjeno kraško jamo. Vhod je bil očiščen in pokazala se je najprej noga s tistimi značilnimi italijanskimi platnenimi in menda povoščenimi golenicami. Torej resnično Italijan, predrzen sicer, a kdo drugi neki bi bil? Sklopke na orožju so zaškrtale in bil je zadnji čas, da se je neznanec oglasil, sicer bi se zgodila huda nesreča. Bil je Miha B.

Takrat, ko je kolona padla v zasedo pri Faberjevem križu, se je izgubil. Tudi on je doživel lepe stvari. Ko je sprevidel, da ne more skozi obroč in sploh nikamor, se je zavlekel v strm breg med skale in ko so Italijani česali tudi to strmino, se je pokrnil z mahom in dračjem in Italijani so dobesedno hodili po njem.

Vse v bunkerju sta mučila glad in žeja. Bilo je hudo zlasti prve dni, pozneje pa človek nekako otopi in hoče samo še spati. To spanje je bilo globoko, nenadno, brez sanj in podobno bolj nekakšni omedlevici, iz katere se je človek zbudal spet nenadoma in z nekakšnimi krči.

Ofenziva je začela ponehavati. Vedno manj se je oglašal mogočni zaporni ogenj in kmalu so ponehali tudi urni in brezštevilni koraki Italijanov. Rim se je torej nehal bati. Mislil je, da je partizanska nevarnost odpravljena enkrat za vselej. Preden so zapustili bunker, je odšel Miha B. v patrolji na

Pugled. Spremljal ga je partizan. Vrnila sta se z novico, da Italijanov skoraj ni več na Rogu, prinesla pa sta tudi polno vrečo hrušk, ki sta jih otresla z bogatega drevja. Prebili so torej ofenzivo. Zadnjo noč je slavni partizanski intendant Polh že kuhal v bunkerju, in ko so drugi zapuščali svoje šestdnevno zatočišče, je sijalo najlepše sonce. Bilo je konec avgusta in drevje je začelo spreminjati barve.

V glavnem se je pripovedovanje tovarišev že takrat skladalo z danes povsem znanimi italijanskimi podatki bivšega 11. armadnega zbora. Oglejmo si na kratko potek roške ofenzive po italijanskem arhivu.

Ofenziva na Rog je v glavnem trajala od 13. do 30. avgusta. Pred 13. avgustom so Italijani razpostavili svojo vojsko okrog Roga na sledeči način: med Kočevjem in Ložinami pri Stari cerkvi eno divizijo (Divisione Granatieri), med Mozljem in Rajndolom leteče enote divizije Macerata, na sedlu, ki se prevesi nad Knežjo lipo proti dolini pri Predgradu, leteče enote divizije Isonzo, med Semičem in Črnomljem divizijo Cacciatori delle Alpi, pri Birčni vasi samostojni bataljon divizije Isonzo, med Toplicami proti Dvoru in po vrhovih nad Sotesko, na levi strani Krke, pa Raggrupamento di Manovra in bataljone »M«.

Roška ofenziva od 13. do 30. avgusta je imela tri razvojne stopnje. Prvo od 13. do 17. avgusta, drugo od 18. do 23. avgusta in tretjo od 24. do 30. avgusta.

Prva doba. Divizija grenadirjev je prodirala proti Rogu v treh glavnih kolonah. Glavnina prve skupine: Ložine—vrh 511 na Mali gori—studenec Luža—vrh 382 na cesti med Starim logom in Smuko—Rdeči kamen. Druga skupina: Mlaka—vrh 565-476—Kren 613, od katere se je leva pobočnica na vrhu 476 pomaknila na Pugled. Tretja skupina: kolodvor v Kočevju—Šalka vas—pobočje ceste med Kočevjem in Onekom—vrh 637, od koder je leva pobočnica zasedla vrh 801. Enote divizije Macerata se razvijejo najprej v fronto med Onekom—Starim Brezjem, od koder ena skupina doseže vrh 801, kjer se spoji s 3. skupino divizije grenadirjev, druga skupina pa zasede Križno goro (769). Enote divizije Isonzo prodirajo skraja kot ena skupina, nato pa se razdele v dve. Prva zasede grebene južno od Koprivnika, druga pa Sredgoro, in tako držita spočetka ravno fronto. Od tod se prva skupina premakne na Križno goro, kjer se spoji z drugo skupino divizije Macerata, druga

pa zasede Golobinjek (892). Divizija alpskih lovcev je prodirala iz Bele Krajine v treh smereh. Prva skupina: Mihelja vas—vrhovi nad Belo Krajino—Golobinjek, kjer se spoji z drugo skupino divizije Isonzo. Druga skupina: Kot pri Semiču—vrh 955 nad Škriljem—Ponikve. Tretja skupina: Semič—vrh 738 (nad Srednjo vasjo)—dolina pri Črmošnjicah—Topli vrh—Pogorišče (730)—vrh 656. Samostojni bataljon divizije Isonzo: Birčna vas—Ljuben, kjer se deli v dve skupini. Prva: Sušice—Podturn—Pogorelec (822), druga: Rigelj—Srobotnik—Rampoha. Manevrska skupina in bataljoni »M«, prva skupina: Soteska—vrh 811 (nad Komolcem), druga: Dolenji kot ob Krki—vrh 844 nad Toplo rebrijo. Obe skupini sta se nato pomaknili na Vinsko pot do Podstenic.

V prvih dneh ofenzive je bil torej pregledan velik del Roga in je bil tako 17. avgusta poprejšnji veliki osnovni obroč zožen na meje: Rdeči kamen—Vinska pot—Podstence—Bukova gorica—Ponikve—Golobinjek—Križna gora—Kren—Pugled—Vinska pot. Italijani so tako stisnili obroč okrog glavnega roškega vrha.

Druga in tretja doba, od 18. do 23. in od 24. do 30. je veljala čiščenju glavnega roškega hrbta in zatem čiščenju ostalega Roga v smeri proti Suhi krajini in čiščenju Suhe krajine.

Položaj 24. VIII. je bil naslednji: Bataljoni »M«, manevrska skupina in enote divizije Isonzo zapro z drugimi pomožnimi in motoriziranimi edinicami veliko ozemlje med mejami: Poljane—Soteska—Dvor—Žužemberk—Zagradec—Krška vas—Videm—Dobrepolje—Velike Lašče—Ortnek—Ribnica—Kočevje. Oddelki divizije Macerata, grenadirji in alpski lovci pa začno s čiščenjem od črte Poljane—Žaga—Rog—Kren—Kočevje. Divizija alpskih lovcev se pomika od črte Poljane—Žaga—Rog v dveh skupinah. Prva skupina prodira po pobočju nad Poljanami—Sv. Peter—Lašče—Sveta Katarina nad Žužemberkom—Šmihel pri Žužemberku. Druga skupina: vrh 754 pri Žagi—Rog—Kunč—Topla reber—Smuka—Lopata—Brezov dol—Zagradec. Divizija grenadirjev prodira skraja v celoti na črti Trnovec—Novi breg—Stari log—Volčja gorica. Tu se razdeli v tri skupine. Prva: Hinje—Ratje—Ambrus—Kužljevec—Globoko—Zagradec. Druga: Šahen pri Polomu—Žvirče—Tisovec—Korinj—Videm—Zagradec. Tretja:

Polom—Rapljevo—Pri cerkvi (Struge)—gorski grebeni desno nad cesto Struge—Kompolje—Zdenska vas. Oddelki divizije Macerata pa: Željne—črta Otavice—Polom. Tu se deli v dve skupini. Prva gre po grebenih Male gore, druga od Otavic po južnih obrankih Male gore do črte Ortnek—vrh 926 in njegovo severno pobočje. Od tu prodirajo skupaj preko vrhov Grmade v dobrepoljsko dolino.

Tako so Italijani temeljito očistili Rog. Mislili so, da tudi z uspehom, kar pa še zdaleč ni bilo res.

Izvršnemu odboru je postalo jasno, da se mora ali premakniti, če pa ostane na Rogu, čimprej vpostaviti zveze s tereonom in zlasti z Ljubljano. Pomisliti moramo namreč na to, da Izvršni odbor ni vedel prav za prav ničesar o načrtu ofenzive. Moglo pa se je pravilno sklepati, da je sovražnik obenem z ofenzivo razvil tudi svojo propagando: da je konec partizanstva, da je pobit Izvršni odbor. Zato se je Izvršni odbor odločil, da gre na Podlipoglav.

Počasi in previdno so se bližali Topli rebri in skušali doseči izhod z Roga preko Krke. Že naslednji dan so zvedeli, da je prišla močna italijanska kolona na Sv. Peter, zato so se premaknili niže, a ker so se Italijani pri Svetem Petru razdelili na dve skupini, od katerih je ena šla na Lašče, druga pa na Smuko, je pobočnica ene od teh skupin točno zadela na naše. Posledica tega nepričakovanega srečanja na obeh straneh je bila, da se je skupina razbila. Eni, med njimi Kidrič, Polič, Fajfar, Lubej, Kocbek in Maček, so se umaknili nazaj na Rog, drugi pa, Kardelj, Vidmar, Leskošek, Breclj in Avšič, so se pomaknili nižje in se tako ločili za nekaj časa.

Skupina s Kardeljem je prišla srečno mimo Smuke na Seč v Suhi krajini. Hodila je za ofenzivo in zopet je prav malo manjkalo, da niso trčili ob Italijane. Tiho kot miši so preždeli ves dan v neposredni bližini Italijanov. Ponoči so se previdno pomaknili na Žvirče, od tod mimo Tisovca na Hočevje in od tod preko Ilove gore, Stehana in blizu Police na Podlipoglav. Hodili so srečno in kmalu se je slovenski narod prepričal, da je sovražna propaganda gola laž. Prav malo časa je preteklo in ustanovljene so bile slavne prve brigade, tiste udarne pesti, ki jih sovražnik ni mogel nikdar streti.

Manj stalno bivališče pa si je mogla zbrati skupina s Kidričem, ki se je ob nenadnem napadu umaknila više v Rog. Nekaj časa se je mudila okrog Rdečega kamna, pozneje pa največ okrog Podstenic, Pogorelca in Komolca. Da bi si uredila stalno bivališče, je bila glavna ovira v tem, ker so Italijani neprestano delali na Rog večje in manjše sunke in so se na obrobnih krajih proti Suhi krajini zadrževali več časa. Zato je skupina bivališče stalno menjavala in vselej je morala paziti, da jih sovražnik ni presenetil. Šele proti koncu septembra, ko se je pričela trgategv okrog Dvora in Žužemberka, je tudi ta skupina zapustila Rog. Spustila se je v dolino, prešla blizu vasi Podgozd Krko in se nato pri Lipovcu srečala s patrolo Gubčeve brigade, ki se je takrat mudila na odseku Ajdovec—Brezova reber. Odtod so šli preko Globodola in Jordanovega kala na Vrhtrebnje in preko železnice na Čatež in proti Primskovem. Pravkar so se pogovarjali, kako zlepa, razumevajoče in odpuščajoče da bo treba ravnati z belogardiste. K sreči ni bilo ne mrtvih ne ranjenih, beli pa so potem še dolgo streljali za njimi, ko so se dokaj urno spuščali k Mišjemu dolu in prišli nato preko Debelega hriba in Temeiške doline tik ob nemški meji in mimo Police na Podlipoglav.

Tudi ta roška skupina je opravila veliko delo. V kratkem času je vpostavila zvezo z vojsko in z vso odločnostjo prevzela njeno reorganizacijo, uredila vprašanje komandnega kadra in s krepko roko odstranila vse, kar je postalo slabo in škodljivo. Drugo, prav tako važno delo je bilo delo z aktivisti, s katerimi se je vršil na Podstenicah velik sestanek. Mnogo različnih letakov, proglasov, opominov je bilo spisanih prav v tem času, in glasilo Osvobodilne fronte, Slovenski poročevalec, je bil v tem času pisan na Rogu z roko v petih izvodih, ki so bili potem odposlani na teren, kjer so jih aktivisti prepisovali, razmnoževali in ponekod celo tiskali.

V Podlipoglavu so bile vzpostavljene potrebne zveze z Ljubljano in Štajersko, več vodilnih članov Izvršnega odbora pa je odšlo prav v Ljubljano, med njimi tudi Kardelj in Kidrič. Zaradi partizanstva na Gorenjskem in Primorskem, ki je povsod začelo zavzemati vedno lepše in večje oblike, Izvršni odbor ni ostal dolgo v tem kraju, temveč se je preselil v Dolomite.

Ta večer smo se pogovorili na dolgo. Polagoma je pogovor ponehal in smrčanje je pričalo, da je ta ali oni že zaspal. Ni pa prenehal dež, ki je vztrajno trkal po strehi.

NA BAZI GLAVNEGA ŠTABA

Jugovzhodno od baze 20—22 je vrh 686 z imenom Kragulji vrh. Tu je izbral bazo Matija, takratni komandant Glavnega štaba. Kot celotna baza 20-22 je tudi ta doživela svoj določeni razvoj. Prvotno je bilo le malo barak, pozneje pa se je štab začel širiti z veliko naglico. Prihajalo je vedno več ljudi in zato so rasle tudi barake. Če si stopil nekoliko pod vrh proti Rampohi, se ti je odprl lep pogled daleč po Dolenjski. Ob lepem vremenu so se videle celo Kamniške planine.

Drugačno življenje je bilo na tej bazi, bil je pač Glavni štab. Baza je bila sicer zakonspirirana, a ne tako kot iojevška in cekajevska. Postavljenih je bilo nekaj straž, v štab pa je vodilo več dobro shojenih poti. Če bi bil štab napaden, bi se s svojim dobrim bataljonom boril in se spretno izmikal po Rogu, če pa je bil sovražnik kje v bližini, je čakal v strogi pripravljenosti. Bunkerjev ta baza ni imela. Italijani so nekoč prišli dokaj blizu. Matija je samo ukazal naj v kuhinji pogase ogenj, bataljon pa je šel na položaje in zaradi tega ni bilo nikakšnega razburjenja. Z goličave tik pod vrhom si lahko opazoval Italijane, kaj počno na komaj 200 metrov niže ležeči Rampohi. Šli so dosti neprevidno in fantje na položajih so se morali zelo premagovati, da niso vžgali po njih. Napadli pa bi jih z vso gotovostjo, če bi Italijani ubrali smer proti Glavnemu štabu. Pač pa je poslal Matija za njimi močno patruljo z naročilom, naj jim nekaj časa slede, nato pa udarijo po njih. To se je zgodilo in Italijani so se hitro pobrali v dolino.

V Glavni štab so se stekala poročila z vseh slovenskih front, ki so bile takrat, od junija do italijanske kapitulacije, v veliki dejavnosti. Slovenske brigade so prehajale v tisto stopnjo, ko niso več nastavljale samo zased in vršile le majhnih diverzantskih akcij, temveč so sprejemale in začenjale že frontalne borbe, jih nekaj časa vodile, nato pa se spretno umaknile. Vrelo in pokalo je na Primorskem, na Štajerskem in na Kranjskem. Brigade so se gibale po svojih odsekih, se spet

nenadoma združile in s silo štirih močnih pesti občutno udarile, kjer jih je sovražnik najmanj pričakoval, in se nato zopet razšle. Ena zadnjih lepih skupnih akcij je bil znani napad na Žužemberk. Prav tisto noč je padel Mussolini. Nato je nastalo za nekaj časa zatišje, a kraljevska italijanska armada je spet začela z ofenzivnimi sunki, ponekod še srditeje kot poprej. Znano je bilo že takrat, da so fašisti pač potrgali liktorske znake in si pod vratove našli savojske zvezde, niso pa menjali svoje miselnosti. Pričakovali in računali smo sicer, da Italija kapitulira, a prav ta neodjenljivost in zagrizenost kraljevske vojske v naših krajih ni kazala kdo ve kaj na kapitulacijo.

Delo v štabu je bilo raznovrstno. Večje vojaške akcije je po razgovorih s komandanti edinic izdelal štab sam, Matija, komisar Janez in načelnik štaba Šaranovič. Jaka Avšič je bil ta čas na Primorskem in je popeljal primorske brigade zmagoslavno celo v Benečijo. Slavko Grum se je neprestano veliko bavil z organizacijo prvih oficirskih tečajev, ki so se vršili tudi na Rogu. Gregor, ki je prišel nekoliko kasneje na bazo, je spočetka pomagal pri organizaciji vojaškega sodstva, pozneje pa je večkrat menjal svoje delo. Duša vse baze je bil konec koncev le intendant Polh, ki ga je poznal prav gotovo vsak partizan. Znal je tudi zanimivo pripovedovati in na vsem svetu se je bal enega samega človeka — Matije. Ker je Matija za svojo bazo zelo skrbel, je razumljivo, da sta imela s Polhom večkrat razgovore svoje vrste.

Neko popoldne je prišel Matija. Naslonil se je na barako in videti je bilo, da ga nekaj teži. Dolgo je molčal, nazadnje pa je le povedal žalostno novico, da so padli Šaranovič, Jevtič in Nande. Resnična in globoka žalost je zajela vso bazo. Istočasno so tako padli načelnik Glavnega štaba, komandant XV. divizije in namestnik komisarja Glavnega štaba. Velika in težka izguba. Zvečer so potem pripeljali in prenesli drage pokojne na bazo in jih postavili na mrtvaški oder. Vso noč je stala ob odru častna straža in naslednjega dne dopoldne je bil pogreb. Zapeli smo jim našo prvotno partizansko žalostinko »Gozdič je že zelen«, govorila sta Vidmar in Kidrič, četa je izstrelila salvo in položili so jih v skupni grob nedaleč od baze v majhni dolini. Grob so skrbno zakrili z listjem. Bratstvo in edinstvo jugoslovanskih narodov ni prazna beseda. V istem grobu so pokopani Črnogorec, Srb in Slovenec. Padli so na

istem kraju, ob istem času in za isto stvar: za Titovo Jugoslavijo.

V začetku julija 1943 je prišlo na bazo tudi angleško vojno odposlanstvo, ki ga je vodil major Jones. Glavni štab je sprejel zavezniškega oficirja z vsem spoštovanjem, zanj in za njegovo spremstvo je dal Matija postaviti posebno barako. Njegovi spremljevalci, amerikanizirani Hrvati, ki so obenem služili tudi kot tolmači in tehniki, so kmalu ujeli zvezo s komando v Kairu. Tako je Jones sprejemal želje zavezniške komande, ki so se nanašale na rušitev prog, mostov in cest v smeri proti Italiji, oddajal pa je tudi želje slovenskega Glavnega štaba, naj zavezniški štab že končno začne pošiljati tolikokrat obljubljeno zavezniško pomoč.

Po nešteti brzojavkah in dolgem čakanju so angleški avioni le prišli. Takrat so prihajali še iz Derne v Severni Afriki. Bilo pa jih je malo in njihova pomoč ni pomenila mnogo. Toda, prileteli so le in tudi to je imelo svojo dobro stran. Mogočno so pozno zvečer zabrenčali veliki Liberatorji nad Rogom in spuščali pri Ribniku vojne potrebščine, predvsem eksploziv 808. Prav to brnenje pa je spravilo belogardistične hujskače v hude škripce. Kmalu po prihodu majorja Jonesa so pričeli lagati, da Jones ni Anglež, temveč kranjski Janez, preoblečen v angleško uniformo. Težje pa je bilo utajiti Liberatorje, ki so krožili nad Novim mestom in Kočevjem. Ta težavni odgovor je salamonsko rešil pozneje šele Rupnik, ki je s svojimi domobranci, poprejšnjimi belogardisti, napovedal vojno tudi Angliji in Ameriki.

Mislim, da ni partizana, ki bi ne poznal majorja Jonesa. Bil je dober človek in eden redkih resničnih demokratov iz zapadnega sveta. Mnogo je bilo pozneje vseh vrst angleških in ameriških oficirjev med nami, mnogo letalcev, ki so jih partizani rešili, mnogo raznih časnikaarjev in obveščevalcev vseh vrst, ki so sicer lepo govorili, a Jonesu so bili kaj malo popodobni. Vse so partizani lepo sprejeli, jim tudi vse pokazali in vse povedali, a z Jonesom so se lahko pogovorili le veliko več.

Jones je bil mož majhne postave, a močan kakor medved. V prvi svetovni vojni je izgubil oko in je zato nosil steklenega, na glavi pa kapo nekega škotskega regimenta s cofom. Bil je prav za prav Kanadčan, poročen. Večkrat nam je kazal sliko

žene in hčere, a kasneje, ko smo se že bolj spoznali, nam je zaupal, da se bo prej ali slej preselil k nam. Ganjen je večkrat slovesno izjavil, da veruje v našo demokracijo in da se edino tam, kjer vlada ta, odpira poštenemu človeku resnično življenje.

Pot do tako lepega in edino pravilnega Jonesovega pojmovanja naše demokracije pa ni bila kratka. Sprva je bil major hladen, zapet oficir, ki je vestno vršil samo svoje posle, za katere ga je poslal njegov štab. Živel pa je z nami isto roško življenje, užival iste ugodnosti, hladno senco roških gozdov, partizansko gostoljubnost in nemoteno in svobodno življenje partizanov. Veliko smo se pogovarjali o njegovi domovini, o naši, o življenju v Kanadi, o gozdovih. Velikokrat je vpletal v povsem preproste pogovore besede in misli o demo-

kraciji, povedali smo mu odkrito, katera je prava, razmišljal je in začel soglašati z nami, sprva v tem ali onem in nazadnje v marsičem. Ničesar mu nismo vsiljevali, bil je pač zavezniški zvezni oficir.

A na Rogu smo živeli skupno, pravo družinsko življenje, ki polagoma odkrije prav vse. Kot se v nobeni družini ne more nihče dolgo pretvarjati in se delati boljšega, kakor je, tako je bilo tudi na Rogu. In to je v isti meri iz neizbežne nujnosti nehote veljalo tudi za Jonesa. Ne sam ne mi, vsi prav za prav nismo dobro vedeli, kdaj ga je začel vezati ta neizprosni zakon in velika moč resničnega partizanstva. Nihče mu ni ničesar ukazoval, bil je vendar zavezniški oficir, a kmalu je čutil sam, ker je bil pošten človek, da ga vežejo zapovedi in cilji demokratičnosti Osvobodilne fronte. Zato ni bilo nič čudnega, če je Jones, povabljen na miting na Suhor v Beli Krajini, šel in da je sam prosil, če sme govoriti. Nihče se ni bal, kaj bo govoril. Nihče mu ni rekel, kaj naj govori. Govoril je isto, kar je govoril takrat vsak aktivist, da je druga fronta nujno potrebna, da se morajo združiti vse demokratične sile sveta, da zlomijo in dokončno uničijo fašizem, obsodil je belo gardo in pozval vse belo- in plavogardistične oficirje, naj se brez odlašanja pridružijo Titovi vojski. Uspehi Jonesovih govorov so bili dobri in poslušali so jih marsikje. Nihče se potem ni več dosti čudil, da je srečal majorja Jonesa bog ve kje s titovko na glavi in da je pozdravljal kot partizani z dvignjeno pestjo.

Angloameriška vojna pomoč je bila še vedno premajhna in v resnici prav za prav ni pomenila ničesar. Partizani so zahtevali pravo in resnično pomoč. Pomoč v puškah, topovih, municiji, hrani, obleki in zdravilih. Vse to je Jones od svojega štaba brezpogojno zahteval, pošiljal je ostre brzojavke in dobival zato ukore iz Kaira. Uspeh je bil majhen in večkrat je bil mož rdeč od jeze in sramu. Toda vkljub taki »demokratični« pomoči, so partizani ostali zvesti zavezniki. Vkljub pičlim desetnam ponošenih čevljev, ki so jih prinašali avioni namesto novih, vkljub samo pičlim desetnam pušk namesto tisočev, ki so jih potrebovali partizani za skupno zavezniško stvar, ni izostala niti ena akcija, ki so jo od partizanov zahtevali zavezniški štabi.

Major Jones je tako s slovenskimi partizani preživel velik del njihovih lepih in velikih dni. Doživel je z njimi prvo za-vezniško zmago, kapitulacijo Italije, in celo čas, ko so se že začeli svitati dnevi svobode in zmage. Potem je bil odpoklican. Slovo je bilo prisrčno in Jones je imel solzne oči. Ob slovesu je dejal partizanom: »Čuvajte to svojo demokracijo in ne dajte, da bi vam jo uničili!«

KAPITULACIJA ITALIJE

Kapitulacijo Italije so slovenski partizani dočakali z eno svojih velikih zmag, s popolnim uničenjem plavogardistov v Grčaricah pri Ribnici. Na tem zadnjem pohodu je plavogardi-
ste zaustavil že Daki nad Ortnekom, a so se umaknili v Grča-
rice, kjer so mislili počakati večjo četniško edinico, ki se je že pomikala proti Brodu na Kolpi. Zlezli pa so v veliko past, iz katere se niso mogli več rešiti. Kapitulacijo Italije so partizani spretno izrabili in prisilili italijansko topništvo v Ribnici, da je moralo streljati na svoje včerajšnje varovance. Ko so trd-
njavo nekaj časa obstreljevali, je bil potreben samo še parti-
zanski juriš in slava in moč kraljevske jugoslovanske vojske v Sloveniji je bila enkrat za vselej končana.

Kapitulacija Italije je prišla nenadoma. Več nas je bilo takrat na velikem mitingu na Maverlenu. Popoldne 8. septem-
bra so začeli streljati na Maverlen težki italijanski topovi iz Črnomlja. Italijani so torej sklepali, da se na Maverlenu nekaj godi, a kaj, niso vedeli. Prav tako tudi niso vedeli, da bodo prav tisti grmeči topovi čez nekaj ur že v naših rokah, mi pa ne, da so bili njihovi streli zadnji italijanski streli, namenjeni naši pogubi. Miting je bil dobro skrit v gozdu in Italijani so te svoje poslednje salve pošiljali prenizko in preveč na desno.

Miting je minil, vrnili smo se v tiste lepe hišice na Maver-
lenu, ki so jih pozneje Nemci požgali. Ves večer in pozno v noč je bilo slišati po vsej Beli Krajini močno streljanje, toda nismo mogli izvedeti, kaj naj bi to pomenilo. Šele zjutraj smo izvedeli, da je Italija kapitulirala. Dolgo pot z Maverlena do baz na Rogu smo prehodili v rekordnem času.

Kmalu nato smo odšli v dolino. Kakšen pogled je bil to v Starih žagah! Poprej je bilo tam vse mirno, videl si pešačiti trudne partizane, tisto popoldne pa so se že vozili z avtomo-

bili in motorji. Kam sedaj? V Novo mesto. Neverjetno se mi je skoraj vse to zdelo, pa je bilo le res. Naložili smo se na kamion in se odpeljali. Srečavali smo mnogo razorožene italijanske vojske. Včeraj so bili še naši sovražniki in če bi se srečali, bi bilo to srečanje drugačno. Danes se ni nihče več spomnil na to. Razorožena vojska, posebno italijanska in pozneje nemška, je izgledala bedno in žalostno. Stala je ob cesti kot trop počivajočih gosi, ki jih bo, ko se bodo odpočile, odgnal z drobno vrbovo šibo majhen pastirček dalje. Italijani so nas pozdravljali. Boječe in nerodno so dvigali pesti, prav tako kot včasih, ko so jih partizani ujeli.

Vozili smo se v Novo mesto. Povsod po poti, ki smo jo poznali le z naših nočnih pohodov, smo se vozili mimo velikih bunkerjev. V Straži so bile topovske cevi še vedno obrnjene proti Ljubnu, pred velikimi lesenimi barakami so se razporejali razoroženi Italijani, partizani pa so z uspešno naglico nakladali na kamione orožje in strelivo. Vse Novo mesto je bilo pokonci, meščani so se zbirali na glavnem trgu, kjer je na mitingu govoril tudi Kidrič. V lepo septembrsko noč so odmevali zmagoslavni klici, vse se je veselilo te prve, resnične svobode.

Velik del Slovenije je postal svoboden. Partizani so se razlili v neposredno bližino Ljubljane, Šercerjevci pa — prva motorizirana slovenska brigada — so udarili čez Mašun in se kmalu zapletli v težke boje z Nemci pri Ilirski Bistrici. Ubogljivo so nas vozili italijanski vojaški in civilni avtomobili in povsod, kamor si prišel, si se moral samo čuditi veliki oborožitvi, zalagam municije in prehrane italijanske vojske. Kapitulacija Italije nas je znova poučila, da še taka množina orožja in drugih vojnih priprav in potrebščin nič ne pomeni, ako ni v pravih rokah in ako teh rok ne vodi pravi duh. Oborožitev slovenskih brigad pred kapitulacijo Italije je bila spričo italijanske sile in moči malenkostna. In vendar, kdo je bil zmagovalec? Kdo je držal Italijane ves čas njihove okupacije tesno priklenjene samo na njihove postojanke, na bunkerje in na kraje, ki so bili lahko dostopni težki motorizaciji? Partizani s svojo oborožitvijo, partizani, ki jih je vodila Osvobodilna fronta in Partija. Izvršni odbor in Glavni štab sta si bila ob kapitulaciji Italije hitro na jasnem. Odločne in jasne besede vsem partizanskim edinicam in aktivistom, neposredni poseg vodil-

nih mož v razvoj dogodkov — Kidrič se je z nekaterimi tovariši takoj odpeljal k novomeški italijanski komandi — vse to je prineslo dragocene rezultate. Hitrost, jasnost in odločnost, te stare partizanske kreposti, pred katerimi se je v tako imenovani Ljubljanski pokrajini v najkrajšem času zlomila do zob oborožena italijanska vojska! Napačno bi bilo misliti, da so Italijani metali orožje sami od sebe in od veselja, da je konec vojne. Večino velike armade je bilo treba k temu prisiliti, čeprav je res, da so ponekod razorožili cele bataljone le šibki vodi partizanskih čet ali celo terenci in kurirji. Macerata pa, ki se je pomikala iz Kočevja in ki je imela s partizani še neporavnane račune iz Jelenovega žleba, je pri Dolenji vasi vodila še več ur trajajoče uporne boje. Nazadnje je položila orožje tudi ta elitna italijanska divizija.

Devetega septembra in kmalu zatem so se pomikale po slovenski zemlji dolge kolone razoroženih Italijanov in nihče ni takrat dvomil, da so med njimi tudi tisti, ki so se, dokler so še nosili orožje, obnašali prevzetno in tudi zločinsko. To partizanov takrat ni prvenstveno zanimalo, pač pa italijansko orožje, tanki, blinde, težko in lahko topništvo, metalci min, težke in lahke brede, bencin in še bencin. Orožje, to je bila partizanska glavna skrb, kajti s tem orožjem so bile izpolnjene davne partizanske želje in potrebe. Za Italijane so se takrat zanimali samo v toliko, kolikor jim je bilo treba dati jesti, obenem pa so jim povedali, da morejo izbrati samo dvoje: pot proti Italiji, ki je z vso gotovostjo pomenila nemško ujetništvo, ali pot s partizani, kar je pomenilo nadaljevanje borbe z Nemci. Odmev na ta zadnji partizanski predlog je bil v Sloveniji tako malenkosten, da ni vreden omembe. Večina Italijanov se je počasi, z dolgimi palicami v rokah, z odpetimi bluzami in porcijami za pasom kot reka brez življenja pomikala preko Kočevske in Notranjske proti Primorski. V novo sužnost iz stare. Žalosten je bil pogled na tako armado brez vsake prave, lepše in svetlejše misli.

Še dolgo potem so morali partizani pojasnjevati ljudem tole vprašanje: zakaj ste pustili oditi Italijane brez vsake kazni? Na to so partizani odgovarjali tako kakor danes: ne sovražimo Italije, pač pa fašizem. Kar je bilo med umikajočo se vojsko zločincev, tem ni bilo odpuščenega ne takrat in jim ni danes. Dolžnost italijanskega demokratičnega ljudstva sa-

mega je, da izsledi te zločince, jih samo kaznuje, večje pa izroči nam. Dokler se to ne zgodi, ostanejo računi pač neporavnani in partizani si še malo ne mislimo, da bo ostalo tako za večno.

Še lepše vesti pa so prihajale s Primorske, kjer se je dvignilo celotno primorsko ljudstvo. To je prišel poročat veliki primorski borec Bebler — z avionom. Odletel je iz Ajdovščine in pristal na zasilnem letališču v Prečni pri Novem mestu. Z Avšičem, ki je bil takrat že generallajtnant, sva bila nekje pri Dvoru. Zagledala sva nizko leteče letalo in hitro sva se zapeljala pod bližnji kozolec. Nemci so se namreč naravnost specializirali v napadih in uničevanju naših avtomobilov. Ogledovala sva nizko leteče letalo, obema se je zdelo, da vidiva na krilih slovenske barve in rdečo zvezdo, a to se nama je zdelo tako nekaj nemogočega, da sva rajši molčala. Šele potem, ko je Bebler pripovedoval o svoji res partizanski vožnji, sva mu povedala, da sva se ga bala. Primorsko ljudstvo je dostojno pozdravilo začetke svoje svobode, zavedalo pa se je, da mora nadaljevati borbo tudi z Nemci. Do konca torej, do popolne in resnične svobode. Tov. Kardelj tega o primorskem ljudstvu v Parizu ni zastoj poudarjal. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte je priključil Slovensko Primorsko k svobodni Sloveniji že 16. septembra 1943. Sredi najhujšega, sredi vojnih viharjev in drugih velikih težav, slovenski narod ni pozabil svoje Primorske. Zato bi bilo napačno misliti, da jo bo pozabil danes. Za nas Slovence drži sklep Vrhovnega plenuma, zakon drugega zasedanja Avnoja in prav nobena francoska črta!

Razumljivo je, da je kapitulacija Italije partizansko delo naravnost postoterila. Izvedba popolne mobilizacije je iz prvotne partizanske vojske naredila veliko armado dveh korpusov. Glede oborožitve ni bilo težav, važno in težje pa je bilo vprašanje discipline, pravilne vzgoje in predvsem: dopovedati novim vojakom, zakaj se bodo morali še boriti, in da je do zmage še dolga in trda pot. Jasno je, da je prišlo v nove brigade tudi marsikaj slabega. Preobraziti vse to, in sicer v kratkem času, je bilo veliko delo.

Vse spodbude, vsi načrti, smernice, vsestranska pomoč je prihajala z Roga. Prav takrat, v tem važnem času, se je iz Otočca, iz Vrhovnega štaba vrnil za nekaj časa Kardelj. Če bi

Kidrič in Kardelj opravila samo delo, ki sta ga takrat, bi opravila življenjsko delo.

V kratkem času je bilo osvobojeno ozemlje povsem normalno. Vodila ga je krepka roka. Vozili so partizanski vlaki, ljudje so po polju opravljali svoja jesenska opravila, vršili so se veliki mitingi in zborovanja. Majhne skupine belogardističnih skrivačev, ki so se po kapitulaciji svojih gospodarjev zatele v gozdove ali pa so se izmikale mobilizaciji, so ponekod poskušale nagajati, a red je bil kmalu vzpostavljen.

Nemci so polagoma začeli kazati svoje namere, a z manjšimi silami niso dosegli ničesar. V Ljubljani je spregovoril tudi Rupnik in pozival pod domobransko zastavo. Stvari so se torej razvijale tako, kot so se morale. Povsod so ležali ostanki italijanske armade. Partizani so z zanimanjem ogledovali njena utrjena oporišča, ki so sama po sebi govorila, da so mislili Italijani za vselej ostati na Slovenskem.

»SLOVENSKI ALCAZAR«

S kapitulacijo Italije je doživel svojevrsten konec tudi del belogardistov. Ni si težko predstavljati strah in obup dolenjskih, ribniških in notranjskih belogardističnih posadk v noči od osmega na deveti september. Njihovi gospodarji so pričeli odhajati in nihče jim tega ni branil. Kdo bo sedaj rešil in odrešil belogardiste? Izvršni odbor je takoj izdal amnestijo, odprla so se torej rešilna vrata dobro zaprte pasti, toda prav vsi belogardisti tem vratom le niso mogli zaupati, kajti imeli so slabo vest. Zato so bežali in poskušali doseči Ljubljano, zavetje pri Nemcih, nekaj pa se jih je zateklo na utrjeni grad Turjak. Partizani so dobro vedeli, da vsi na Turjaku niso ne zločinci ne pravi belogardisti, zatekli so se pač tja, kamor jim je za tiste hitro bežeče ure svetovala ta ali ona oseba. Dobro pa so partizani vedeli, da je na Turjaku tudi zločinsko belogardistično vodstvo, ki v ponudeno predajo in amnestijo ni hotelo privoliti, temveč je na Turjaku pričakovalo neke izredne pomoči, ali od Nemcev ali od koder koli. Ker je to vodstvo s polomom Italije doživelo poleg političnega poloma tudi svoj lastni osebni polom, mu pač ni preostajalo drugega, kakor da je hotelo izsiliti nekaj izrednega, slovenski Alcazar.

Močno zgrajeni srednjeveški grad Turjak bi pomenil za partizane, če bi bili oboroženi samo z lahkim orožjem, precej trd oreh. Ne smemo pa misliti, da bi ga ne mogli zavzeti, kajti zavzeli so že konec leta 1942 enako utrjeni grad Dob v mirenski dolini in še močnejše branjeni Suhor v Beli Krajini. Belogardisti, ki so se zatekli na Turjak, so torej lahko vedeli, da jih more rešiti samo nemška pomoč ali nekaj izrednega.

Partizani so tudi pri Turjaku, preden so začeli grad napadati, pozivali posadko k predaji. Ne samo da s tem niso dosegli ničesar, belogardisti so celo streljali na parlamentarce. Oboroženi predvsem z velikim številom strojnic, so se belogardisti uporno branili iz številnih, dobro zavarovanih in utrjenih gnezd. Upali so, da se bodo spričo bogatih zalog hrane in municije ubranili partizanov in pričakali kakršno koli pomoč. Njihovo streljanje je bilo močno, vztrajno in nadvse zagrizeno. Toda partizani so se gradu lotili s topovi in težkimi minometi. Topovi so imeli z debelimi zidovi dosti opravka, načrtno streljanje pa je bilo debelim stenam le kos in na dveh

krajih so zazijale odprtine. Česar niso opravili topovi, so dokončali minerci in Dule je vdrl s Prešernovo brigado v grad. V gradu so bile potem še hude borbe, divjale so iz enega porušenega nadstropja v drugo in po kleteh. Nazadnje so začeli belogardisti prihajati na dan. Visoko so dvigali roke, bili so premagani, brez baretk na glavah, razmršenih las, silno prestrašeni in obupani. Razumljiv je bil njihov strah in obup, če pomislimo samo na del tega, kar so jim njihovi voditelji lagali o partizanih. Veliko ujetnikov so pozneje še videli partizani, a tako obupanih in prestrašenih ne več zlepa. Vse jih je pustilo na cedilu, nemška in druga pomoč, obljuba nesmrtnega junaštva in viteštva.

Obračun s tem, kar naj bi postalo slovenski Alcazar, je bil tak, kakršen je moral biti. Pošten, pravičen in do pike natančen. Po zaslišanju je bila brezglava raja izpuščena, nekateri iz nje so stopili celo v partizane, a so pozneje domala vsi dezertirali. Uboga raja s hinavskimi in mežnarskimi obrazi je mislila, da jo bo rešilo domobranstvo. Pa je ni.

Kar je bilo voditeljev obrambe, hujskačev k odporu in zlasti tistih, ki niso hoteli ničesar slišati o predaji, so prav kmalu prejeli zaslužen kaznen. Pravi in idejni voditelji in organizatorji bele garde pa so bili v Kočevju postavljeni pred sodišče. V okupirani Evropi je bil slovenski narod prvi, ki je obračunal z izdajalci pred rednim ljudskim sodiščem. O tem procesu se je veliko pisalo celo v inozemstvu. Eni so ga hvalili, drugi so ga grajali, tretji pa so se ga bali.

Na Turjaku je bilo zajetih tudi več duhovnikov in bogoslovcev. Vsi so, ne da bi jih kdo prosil ali celo zahteval, sestavili in podpisali izjavo, v kateri govore o zapeljanosti, obtožujejo svojega škofa, obžalujejo svoje zločine in izdajalsko početje in obljublajo odslej dalje sodelovanje z borečim se narodom. Da so v tej svoji izjavi lagali, so pokazali pozneje.

Žalostno je videti današnje kupe razvalin nekdanjega Turjaškega gradu. Kar je bilo že dolgo nazadnjaškega, je dokončno propadlo. Zato na teh turjaških razvalinah ne more in ne bo nastala nobena pravljica. Še hujši poraz kot na Turjaku, je bela garda in vsi ostali izdajalci doživela že z amnestijskim cdlokom Izvršnega odbora, ki jih je pozval na predajo. Le kdor je ubogal, se je rešil.

NEUNIČLJIVI TEMELJI SLOVENSKE DRŽAVNOSTI

Z vso silo se je po italijanski kapitulaciji razvilo življenje na Rogu. Neprestano so brneli avtomobili v Rog, zavili pri Tretjem ovinku na Červanovo cesto in se ustavljali tam, kjer pride pot iz Starih žag. Baza 20—22 je rasla, rasle so barake, raslo je delo. Da je bila takrat vsepovsod izredno lepa jesen, na to ni nihče pomislil in nihče ni zvečer kuril ognja pri iojevski baraki. Vsak je ali delal ali pa bil bog ve kje po deželi. Osvobojena dežela se je močno razgibala, ljudje so začeli razumovati marsikaj in vsak si je želel, da bi tako ostalo. Jasno pa je bilo vsem, da bodo Nemci še pridrli. Tega so se ljudje bali, a zaupali so partizanom. Partizanska armada je na mejah svobodne zemlje bila včasih hude boje. Nemci so zbombardirali več krajev in mest, posebno hudo Novo mesto.

Ljudem na osvobojenem ozemlju je vedno bolj postajalo jasno, da ima beseda ljudska oblast resnično in globoko vsebino. To so dobro pokazale volitve.

Od prvega do tretjega oktobra 1943 je v Kočevju zasedal prvi slovenski parlament. Kdor pozna stavbo resnično demokratične države, kdor ve, da so osnove nove slovenske državnosti črpale svojo moč in uspešnost le v zvezi s skupno narodno osvobodilno borbo vseh jugoslovanskih narodov, ta si lahko predstavlja, da je bila pot do zasedanja prvega slovenskega parlamenta težka in dolga.

Položaj je v Sloveniji s porastom svobodnega ozemlja po kapitulaciji Italije in spričo položaja in razvoja v ostalih predelih Jugoslavije tako dozorel, da se je mogla začeti graditi lastna državnost. Razkrinkana je bila bela in plava garda, razkrinkana slovenska klika v begunski londonski vladi, moč in ugled Titove vojske pa je rasel. Na osvobojenem ozemlju so se pričele volitve odposlancev. Ljudje so prav dobro vedeli, za kaj gre, zato so tudi navdušeno in odkritosrčno volili. Težje je bilo v neosvobojenih predelih, v delih Primorske, Štajerske, Slovenske Koroške in v Ljubljani. Toda tudi tod so se izvedle neke vrste volitve. Sicer v veliki konspiraciji, a izvedle so se, in v Kočevju so bili zastopani vsi Slovenci bodisi kot izvoljeni ljudski odposlanci, bodisi kot delegati Osvobodilne fronte. Jasno, da so se morale izvršiti ponekod volitve zelo

posredno, toda v danih prilikah in razmerah je ustrezala tudi ta demokratična oblika.

Dnevi v Kočevju, ko je v današnjem Šeškovem domu zasedal prvi slovenski parlament, so nepozabni. Od vsepovsod so prihajali odposlanci, stari in preizkušeni borci-partizani, aktivisti, kmetje, žene in dekleta. Odposlanci junaške Ljubljane so bili sprejeti z nepopisnim navdušenjem. Prišli so Štajerci iz sredine Hitlerjeve trdnjave, prišli so koroški delegati, Primorci in Primorke. Samo še enkrat sem videl podobne prizore: v Jajcu, na drugem zasedanju AVNOJ-a. Glava se je tiščala

glave, vse oči pa so bile uprte na oder, na katerem je sedelo v težki ilegali izbrano in določeno vodstvo slovenskega naroda, Izvršni odbor in ostali člani delovnega odbora. Govoril je Kardelj, govoril je Kidrič, govorila sta Breclj in Polič, govorili so drugi. Dvorana je odgovarjala kot živ in iskren človek, saj je predstavljala najboljše, kar je bilo slovenskega. Vsi so se zavedali, da bo vse, kar bodo sklenili in izglasovali, prvi osnovni temelj slovenske državnosti. Velika čast, pa tudi velika odgovornost je bilo stati ob zibeli prve slovenske države.

Nihče ne bo pozabil govora tov. Kardelja. Ta veliki Slovenec in Jugoslovan je govoril povsem mirno, a ker so bile njegove besede polne globoke resnice, poštenosti in prave ljubezni do naroda in domovine, so vžgale in pozneje tudi rodile tako lepe sadove. To je bilo takrat nesporno, da čakajo slovenski narod in ostale jugoslovanske narode še hudi časi, težke in neizprosne naloge, a Kardelj je govoril o vsem tem tako prepričevalno, da je vsakemu srcu jasno dopovedal, da je prenesti vse napore in opraviti vse naloge osnovna dolžnost vsakega resničnega Slovenca. Večjega govora v večjih okoliščinah na Slovenskem še nisem slišal.

Zasedanja so se udeležili tudi visoki gostje. Predsednik AVNOJ-a dr. Ribar, zastopniki Hrvaške in Srbije, zastopniki Vrhovnega štaba in CK KP Jugoslavije. Ne samo, da so bili sprejeti z iskreno ljubeznijo, v njih so odposlanci že tudi pravilno videli voditelje nove, Titove Jugoslavije, sobojevnike in zastopnike ostalih jugoslovanskih narodov

Delo zasedanja je bilo v glavnem dvoje. Izvoljeni so bili člani najvišjega slovenskega zakonodajnega in izvršilnega telesa SNOO-a, izvoljeni so bili odposlanci za AVNOJ, in drugič, zasedanje odposlancev je potrdilo dotedanje delo Izvršnega odbora. Poročilo o tem je podal sekretar Kidrič. Dvorana je šumela in odmevala v ploskanju in vzklikih. Vse skupaj je bilo ena sama velika zahvala in priznanje vodstvu, ki je slovenski narod rešilo.

Nekaj let je že minilo od Kočevskega zbora. Časi, ki jih je bilo videti že v Kočevju, dobivajo vedno trdnejše in boljše oblike. Vsi pa temelje na osnovah, postavljenih v Kočevju, potrjenih in razširjenih februarja 1944 v Črnomlju.

Še so vidni v Šeškovem domu napisi na stenah, ki so bili napisani prav za te velike dni. Celo okupatorji in domobranci

jih niso popolnoma uničili, samo delno so jih skvarili. Morda so se le ustrašili globoke vsebine napisa na čelu dvorane: Narod si bo pisal sodbo sam!

V Kočevju izvoljeni SNOO je imel svoje prvo zasedanje 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju že kot SNOS. Izmed SNOS-ovih sklepov je vsekakor najvažnejši tisti, ki gradi in izpeljuje slovensko državnost dalje, deklaracija o vzpostavitvi Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije in sklep o volitvah v narodnoosvobodilne odbore, s katerimi je pričelo ljudstvo prevzemati na svobodni zemlji svojo usodo v lastne roke.

VELIKA OFENZIVA

Koncem oktobra in v začetku novembra so pričeli Nemci proti osvobojenemu ozemlju z že dalj časa pričakovano ofenzivo. Skovali so svojevrsten načrt. Zaprli so Kolpo in nato udarili od nje v dveh smereh, hkrati pa tudi iz Brežic proti Novemu mestu. Mislili so tako pritisniti partizansko armado k Ljubljani in južni železnici in jo spotoma uničiti. Za to svojo ofenzivo pa so smeli porabiti točno določene dneve, kajti divizije, ki so bile namenjene na italijansko fronto, so hotele ta posel opraviti mimogrede. Prekratko število dni, partizanski odpor, spretno manevriranje, vse to je rešilo glavnino partizanske vojske.

Nemci so na svobodno ozemlje od Kolpe zabili dva velika klina. Prvemu, ki je prodril iz Delnic in prešel Kolpo pri Brodu, so se partizani postavili v bran z uspehom in so ga pod vodstvom Jake Avšiča zadrževali več dni. Tako je prvi klin prodril do Kočevja že z veliko zamudo. Drugi klin je bil zabit proti Novemu mestu, kjer se je spojil s klinom iz Brežic. Kmalu je bilo jasno, da velja prvi udarec Rogu. Nemci so udrli tudi čez Mašun in se razlili po Loški dolini.

Ali se bo ponovila roška ofenziva iz leta 1942? Ne, ker za to Nemci niso imeli več niti vojske niti časa, čeprav so udarjali v Rog z elitnimi in motoriziranimi enotami. To pot torej ni bilo pričakovati takega čiščenja kot pri Italijanih. Vendar, kaj vse je bilo takrat na Rogu! Izvršni odbor, večji del plenuma OF, bogata skladišča municije, zdravil, bolnišnice in več tehnik. Kam z vsem tem? Ali je dovolj zakonspirirano

in na varnem? Operativnih edinic vojske tudi to pot ni bilo na Rogu.

Na bazi 20—22 je zavladala mrzlična delavnost. Ljudem je bilo jasno, da se morajo poskriti v bunkerje, ki jih je bilo dovolj za vse. Vprašanje je bilo, kako dolgo bo ofenziva trajala in kako bodo, zlasti starejši, prenesli bunkerje. Bazo bodo torej spraznili! Mrzlično so pospravljali važne akte, listine in stvari iz pisarn v nalašč za to pripravljene bunkerje. Nič ne sme priti sovražniku v roke, iz česar bi, če bi bazo le odkril, lahko sklepal, kaj vse je bilo tam. Paziti je bilo torej treba na vsak listek in kuverto. To pa je dalo ljudem veliko dela. Nazadnje je bilo vse pospravljeno in težko je bilo slovo od baze. Ali bo ostala cela? Ali jo bo odkril sovražnik in požgal zgodovinske barake in hišice? Baze sovražnik ni odkril, potegnila ga je pač pot naprej proti Podstenicam in tudi vsi bunkerji so srečno prebili ofenzivo.

Nemci so okrog Roga naredili veliko zanko kot nekdam Italijani. Vprašanje je bilo samo, v koliko posameznih predelov bodo razdelili Rog in v koliko bodo potem te predele natančno preiskali. Nemci so se mudili v Rogu več kot teden dni. Prevozili so s tanki in drugimi motornimi vozili vse ceste, pa tudi pota in steze, ponekod so šli tudi v strelcih. Odkrili niso nobene izmed glavnih bolnišnic, pač pa neko zasilno, kjer so pobili nekaj ranjencev. Odkrili so tudi mnogo skladišč municije, zdravil in zdravniških potrebščin. To, kar je bilo skrito po vseh predpisih partizanske konspiracije, je ostalo skrito, živo in zdravo.

Povsem drugače pa se je godilo Glavnemu štabu, ki je bil ves čas svobodnega ozemlja v soteškem gradu. Ker se je en del že nekaj dni pred ofenzivo preselil, ostali del pa je ostal v Soteski tako dolgo, da jih je rešil samo še urni premik v Rog — s tako naglico so udarili Nemci v Sotesko — in ker je bila cesta Dvor—Kočevje že zasedena po Nemcih, je ostal štab do konca ofenzive razpolovljen. Del, ki je ostal na suhokrajinskem svetu, je preromal veliko pot, preden se je vrnil na Rog.

Del, ki so ga sestavljali domala vsi štabni odseki in oddelki, se je že nekaj dni poprej preselil iz Soteske na Hinje in od tod na Lopato, kjer se je mudil nekaj dni. Takrat je bila ofenziva že v teku in ljudje so nas gledali po strani, posebno ženske. Nekaj je že bilo res, da nismo bili prav vsem

povšeči, glavni vzrok pa je bil strah pred ofenzivo, kajti tod so ljudje vedeli vsemogoče stvari, ki jih počenjajo Nemci s civilnimi prebivalci. Na Lopati smo se prvič razdelili, nekaj tovarišev in tovarišic je odšlo v brigade, drugi pa smo se proti jutru pomaknili na Vrbovec. Nekaj dni poprej so Nemci močno bombardirali Polom in lahko smo spotoma videli učinke nemške težke bombe. Kjer je poprej stal kozolec, ki ga je bomba zadela v polno, ni ostalo prav ničesar, niti trske.

Čudno se nam je zdelo, kaj pomenijo na hišah izobešene rjuhe, brisače in celo srajce. Ali so si to izmislili iz strahu ljudje sami, ali pa je bilo dogovorjeno, češ, izobesite bele zastave in Nemci vam ne bodo storili ničesar. Nemci so se na izobešene srajce kaj malo ozirali, kakor se niso na listke, ki so jih trosila njihova letala in ki so veljali kot nekaka nemška propustnica do njihove najbližje komande. Na teh listkih je bilo partizanom obljubljeno, da se jim ne bo nič zgodilo, ako

se predajo. Nekateri so temu verjeli, a zelo pogosto si lahko videl takega nepravega partizana, ki so ga Nemci ustrelili, čeprav je v rokah še vedno krčevito držal tako nemško propustnico. Ko so nas ljudje zagledali v Polomu, so nas na vse načine in z glasnim jokom prosili, naj se takoj umaknemo iz vasi. Precej govorjenja je bilo treba, da so se pomirili, mi pa smo nadaljevali pot na Vrbovec. Belih zastav pa niso hoteli sneti.

Zveze z Rogom ni bilo mogoče dobiti, čeprav so kurirji to večkrat poskusili. Godilo se nam nikakor ni slabo, jesti smo imeli dovolj, dela nobenega in čakali smo, kako se bo ofenziva razvijala. Kje in kako se razpostavlja sovražnik, nismo mogli zvedeti. Šele iznad Vrbovca smo čez nekaj časa lahko gledali prve nemške tanke, ki so pričeli patroljirati po cesti med Smuko in Starim logom. Tudi tu se jih je odločilo več od naše skupine, mi pa smo se premaknili na Malo goro. Odslej dalje je še vedno veliko skupino vodil Gregor. Z nami je ostalo tudi nekaj zavezniških oficirjev in njihovih spremljevalcev. Dobro se spominjam podpolkovnika Moora. Z Male gore smo se pomaknili na Makoše, kjer smo se za dalj časa utaborili v prijazni gozdni dolini. Novic ni bilo nobenih, zato smo hodili poslušat radio na Otavce. Tudi tod nismo zvedeli nič posebnega. Nemcev v ribniški dolini še ni bilo, česali so takrat Rog.

Dnevi so bili lepi, čeprav je bilo že konec oktobra. Tudi noči še niso bile hladne. Novic še vedno ni bilo nobenih, jasno je bilo samo to, da se je treba nekje prebiti skozi obroč in priti ofenzivi za hrbet. Šele ko so začeli voziti tanki po cesti proti Dolenji vasi in Ribnici, je bilo očitno, da so Nemci z Rogom opravili in da pride zdaj na vrsto naš sektor. Bilo je možno dvojje: poizkušati se prebiti nazaj na Rog ali manevrirati vzporedno z Nemci proti Jelenovemu žlebu. Zakaj je obveljala druga rešitev, ne vem. Popoldne — bila je nedelja 30. oktobra — so začeli prihajati tudi kamioni z vojaštvom in nekaj izmed njih jih je zavilo proti Otavcam. Zato smo se premaknili po pobočju Male gore vse tja do Ribnice. Zvečer smo se spustili v dolino, nismo pa vedeli, ali so v Ribnici že Nemci ali ne. Zato smo počivali. Patrole so se vrnile z vestjo, da je Ribnica prosta. Nemci so se torej umaknili in ko smo prekorali progo in cesto, ni bilo nikjer žive duše. Šli smo do Dan in drugo jutro smo se nad Novo Štifo povzpeli na strmo

Travno goro. Počivali smo nekje na vrhu, bil je lep dan, nebo jasno, vsepovsod so ležale jesenske barve, v zraku so brneli avioni in nekje daleč stresali svoje ognjene tovore. Tudi nad nami je zakrožila štorcklja in vrgla nekaj lahkih bomb. Šli smo dalje in potem dalj časa počivali nekje globoko v gozdovih v smeri proti Jelenovemu žlebu. Delala se je že noč, ko smo naleteli na štab XIV. divizije. Tudi divizija je bila brez vsake zveze z Glavnim štabom in Slavko Grum ji je naročil, naj operira po svojih načrtih. Takrat sem se poslednjič srečal z Bračičem, komandantom divizije. Povabili so nas k večerji, jedli smo makarone in ubito mulo. Od tod smo odšli proti Glažuti. Veliko vojske je bilo tam, podirala je drevje za tankovske prepreke. Vsepoovsod so švigale v zrak rakete, zname-nje, da so Nemci blizu. V Glažuti smo prespali ob ognjih, zgodaj zjutraj se je ločilo od nas še nekaj tovarišev in tova-rišic, mi pa smo odšli dalje. Hoteli smo priti nekam na Bo-rovško goro. Po poti smo srečali zadnjo zasedo ene izmed bri-gad XIV. divizije. Gregor je pravilno povedal, da so sedaj pred nami samo še Nemci, in to dokaj blizu. Nismo šli dolgo, ko smo mogli nedaleč pod seboj slišati: Vorwaerts! Bergauf!

Nemce smo ubogali tudi mi. Zapustili smo pot in se po stezi začeli vzpenjati strmo v breg. Gregor je sicer pazil, da

se je sled za nami vsaj kolikor toliko zabrisala, vendar so Nemci pozneje naše sledove odkrili. Prišli smo v bližino Treh luž, se v strelcih razšli po gorskem grebenu — in ker niso vsi vedeli za dokaj kočljivi položaj, je večina brezskrbno posedla. Dobili smo dva kurirja iz ene izmed TV stanic, ki se je tudi premaknila v ta kraj. Gregor je kurirja, ki je dobro poznal te kraje, odposlal z nekim posebnim naročilom, a fant se ni vrnil, ker so ga Nemci ujeli in ubili. Tega pa takrat še nihče ni vedel. Bolj ko se je bližal mrak, bolj smo postajali brezskrbni. A Gregor je razposlal patrole na vse strani. Prespali smo noč, zgodaj zjutraj pa smo se v strelcih pomaknili daleč naprej. Marsikomu se je zdel ta premik čuden, a Gregor je prav dobro rešil vso kolono. Brezskrbno smo spet preležali dan, Nemci pa so bili tisto jutro prav kmalu za nami. Lahko so otipali še toplo praprot, na kateri smo spali, niso pa mogli ugotoviti, kam smo se premaknili, in zato nas niso zasledovali. Kmalu je Gregor odredil premik. Ker so bili Nemci še v dolini Draga—Podpreska, je izbral smer proti Goteniškemu Snežniku.

Prišli smo zopet na pot, ki so je pred kratkim zapustili Nemci. Gregor je pravilno sklepal, da Nemcev verjetno ne bo pred nami, ako so se vrnili v Glažuto. Hodili smo hitro, a zelo previdno. Naleteli smo na prazna taborišča naših brigad, Nemce pa smo čutili samo še v dolini na desni. Znočilo se je, pot se je vlekla in bili smo trudni. Gregor je bil mnenja, da Nemcev ni več pred nami, počivali smo, zakurili celo ogenj in šli potem dalje. Postajalo je vedno bolj mrzlo. Na Medvedjeku smo prišli na dobro cesto, ostali del noči pa smo prebili v razbiti hiši v Dragi pod Borovško goro. Zakurili smo velik ogenj, si kuhali in se greli. Proti jutru, a še v temi, smo se dvignili na Borovško goro. Tu smo naleteli na terence in na neko bolnišnico ter izvedeli, da je ofenziva na Kočevskem v glavnem končana. Nemci razen v Kočevju niso nikjer pustili večjih postojank, po cesti Brod—Kočevje pa so samo patroljirali. Ostali smo ves dan na Borovški gori. Bilo je hladno, ležala je megla, kurili smo ognje in se greli. Ko smo se zjutraj zbudili, smo bili pokriti s snegom.

Odšli smo po znani poti preko Brig na Zdihovo in v Turkovo Drago, nato pa krenili preko Verdrenga proti Rogu. Ponekod je bilo že precej snega in tudi že prav mrzlo. Srečno smo prišli na nekdanjo bazo Glavnega štaba. Ves Izvršni odbor

je bil tam in čez dobri dve uri sva jo s Poličem, ki je pretolkel isto pot in bil celo močno bolan, mahala z ostalo slovensko delegacijo v Jajce. Bila sva torej od druge polovice oktobra do nekaj dni pred božičem stalno na potu.

Ko so Nemci končali ofenzivo na Kočevskem, so se premaknili dalje. Težki boji so bili v Loški dolini in deloma tudi okrog Stične in na Ilovi gori. Zaradi posebnih okoliščin — po kapitulaciji Italije je prišlo v partizane mnogo inteligentov — se borbam na Ilovi gori rada pripisuje neka posebnost, ostrrost in velik format. Vendar Ilova gora močno zaostaja za borbami XIV. divizije v Loški dolini, v Iški, na Krimu in v Leskovi dolini na Mašunu. Da niso bili Nemci na Ilovi gori občutno tepeni, je kriv samo eden izmed bataljonov, ki se je na lastno pest umaknil s položajev. Pokalo in grmelo je seveda tudi na Ilovi gori, a poka vselej in povsod, kjer koli je vojna.

Rog se je ponovno izkazal in vodstvo slovenskega naroda, kolikor ga ni odšlo v Jajce, je ostalo na njem. Zaradi bližajoče se zime se je skraja preselilo v eno izmed zapuščenih, a ne še požganih kočevarskih vasi nad Črmošnjicami, na Seč. Ker pa so Nemci delali iz Novega mesta neprestane sunke, se je izkazalo, da Seč ni prikladen, zato se je bilo treba preseliti nazaj na bazo 20—22. Barake so znotraj obili s papirjem, postavili so peči, da je bilo toplo in prijetno. Delo je teklo nemoteno dalje.

POLKOVNIK PATRAHALJCEV IN PODPOLKOVNIK BOGOMOLOV

Sneg je ležal vsepovsod, bilo ga je precej celo v Beli Krajini. Svobodno ozemlje v Beli Krajini je živelo in delalo. Brigada za brigado se je pomikala preko te dežele, sedaj branit meje na Kolpi, sedaj meje pri Kočevju in Novem mestu. Sovražnik ni miroval, neprijetno mu je bilo, ko je pomislil na partizansko svobodno ozemlje.

Kot blisk se je razneslo po vsej svobodni zemlji: Rusi pridejo, sovjetsko vojaško odposlanstvo. Ljudje so bili tega tako veseli, da so prepevali in vriskali. Veliki ruski bratje niso pozabili svojega najmlajšega in najmanjšega brata, prišel je čas, ko so mogli tudi slovenski partizani upati na pravo in resnično vojaško zavezniško pomoč. To je z drugimi besedami pomenilo: bliža se konec vojne in njenega gorja.

Sprejem ruske misije v Metliki je bil svečan in prisrčen. Prihajali so zvesti tovariši v vojni, zvesti in nesebični v naših najhujših časih. Od povsod so se zgrinjali ljudje, peš in na vozovih, po slabih cestah, s slabimi čevlji in slabo oblečeni. Vsakdo je hotel videti odposlance in zastopnike slavne Rdeče armade, edinega poroka boljših in srečnejših dni.

Morda so bili ljudje le nekoliko razočarani, ko so videli tihe in skromne sovjetske oficirje. Nič bleščečega ni bilo na njih, nobenih praznih obljub niso dajali, vendar si bral na njihovih obrazih neuničljivo voljo po zmagi. Niso veliko govorili, zato pa so več storili. Delali so noč in dan. Veliki učitelji so bili to.

Rog jih je sprejel kar mogoče slovesno. Ves je bil takrat zasnežen in drevje je svoje veje sklanjalo globoko do tal, kot se je spodobilo pred odposlanci največje in najsilnejše vojske na svetu. Svečano in prisrčno je bilo pri tem roškem sprejemu. Čeprav so bili ruski gostje skromni, tihi in mirni, se jim je na obrazih le videlo, kako globoko so ganjeni. Videli so, da je na Rogu ista miselnost kot v njih samih: bolje umreti kot živeti v sužnosti; videli in spoznali so, v kako težavnih okoliščinah se bore partizani, brez zaledja, brez magazinov, brez pravega orožja, prehrane in obleke.

Kar so delali slovenski partizani, so bile velike stvari, in ker so to videli veliki ljudje, so to delo tudi pravilno razumeli. Zato iz ust ruske misije ni bilo slišati nobene prazne obljube. Govorili so mirno in odkrito: »Toliko in toliko časa je še nemogoče.« Ko pa so dejali: »Danes zvečer,« so zvečer res zabrnela ruska letala, ki so preletela daljne in nevarne Karpate, fronte in utrjene črte, in začela metati potrebščine za partizansko vojsko. Začela so izpolnjevati svojo zavezniško dolžnost in izpolnila so jo do pike natančno. Brez sabotaž, brez namernega norčevanja, kot se je to velikokrat dogajalo s strani zapadnih zaveznikov.

Tisto skrivnostno nočno brnenje sovjetskih avionov je torej pomenilo izpolnjevanje dane besede svojim zaveznikom, Titovim partizanom. Da je bilo to brnenje bolj pogosto, močnejše in razločnejše kot zvoki Halifakov in Liberatorjev, je bil samo dokaz, kdo je mož beseda, kdo je resnični zaveznik.

Vselej bosta človeku živo pred očmi šef te misije in njegov pomočnik. Oba, polkovnik Patrahajcev in podpolkovnik Bogo-

molov, sta bila po postavi majhna in neverjetno prijetna ter duhovita človeka. Ker sta bila globoko izobrazena, sta mogla veliko povedati. Vse pa sta naravnost očarala, to poudarjam še enkrat, s svojo veliko skromnostjo.

Skrbno je sovjetska misija pazila, da bi ne stopala preveč v ospredje pred drugimi zavezniškimi oficirji. To se je v načelu in teoriji sicer moglo zgoditi, nikakor pa ne v praksi, kajti ljudje se na meščanske spodobnosti niso dosti ozirali. Če so se ob slovesnostih pokazali sovjetski oficirji skupno z ostalimi zavezniki, so ljudje Ruse navdušeno pozdravljali, jih nosili celo na rokah. Ljudje so sami od sebe že takrat spoznali, kdo je njihov pravi in iskreni vojaški zaveznik. Pravilno so sklepali, da je pravi tovariš v orožju, tudi pravi tovariš v miru. Niso se zmotili.

TRIDESET TISOČ

Danes malokdo ve, da so partizanske bolnišnice sprejele okrog trideset tisoč ranjencev. Ni moj namen opisovati vse partizanske bolnišnice in partizansko zdravništvo, kajti prepričan sem, da se bodo o tem pisale še debele in učene knjige. Dotakniti se hočem tega samo v toliko, v kolikor je nerazdružno zvezano z Rogom.

Velikokrat sem šel mimo roških bolniških postojank in srečaval kurirje, o katerih sem vedel, da so s te ali one postojanke, a nikdar se mi ni posrečilo, da bi sam našel vhod v postojanke. Prav ti vhodi so bili najstrože zakonspirirani, kar je v obeh velikih roških ofenzivah postojanke tudi rešilo. Zato je ravnal dr. Luka popolnoma pravilno, da je naravnost pedantno pazil na vsako rožo ali bilko: če ju je našel pohojeni kje v bližini postojank, se je takoj sklonil in skušal rast popraviti, če pa se mu ni posrečilo, je rožo ali travo odtrgal. Bližina postojank je morala imeti videz, kot da tam ni še nikdar stopila človeška noga.

Zlepa ne čutim do koga večjega spoštovanja, kot prav do prvih partizanskih zdravnikov in zdravnic. Priznati moram, da me do njih ne veže samo iskreno partizansko prijateljstvo, temveč v enaki meri tudi globoko spoštovanje spričo vsega, kar so dobrega in velikega storili partizanom. Z vso požrtvovalnostjo in resničnim razumevanjem so opravljali svoj vzvišeni poklic.

Skromni, kot so bili na Rogu ali v brigadah, so ti prvi partizanski zdravniki še danes. Kot na Rogu so tudi še danes mirni in tihi konspiratorji svojih človekoljubnih in nesebičnih dejanj. Težko je v današnjem Igorju spoznati nekdanjega graditelja roških postojank, težko si ga je predstavljati, kako prenaša tramove in kako prvi izmed partizanskih zdravnikov na Rogu skrbno urejuje svoje postojanke. Težko si je danes misliti, da je Cedrik prebil vso težo prvih partizanskih maršev, da vkljub slabemu zdravju niti za hip ni prenehalo njegovo prizadevanje za izboljšanje partizanske zdravniške službe, skrb za izboljšanje strgane obleke ali čevljev. Imel je dober dar opazovanja, pripovedovanja, znal je sešiti novo obleko in napraviti čevlje. Veliko ljudi srečuje danes Natašo, a nihče ne ve, da so to drobno ženo ubogali komandanti in komisarji. Ne

morda samo zato, ker je naravno, da bolnik uboga zdravnika, temveč iz spoštovanja do volje, moči in dela te partizanske zdravnice. Dvomim, če kdo ve, da sta se Miketu pustila risati medvedka in mladič in da je še danes prepričan, da žival dobro ve, ali ji želiš dobro ali slabo. Malokdo ve, kje je kraljeval Peter, do katerega bi sam ne prišel, pa če bi še tako dobro poznal partizansko konspiracijo. Vedno smehljajoči se Luka z daljnogledom kot zvezdogled, Niko, Ivan, Bogdan, Borut, Lojze, Tine, Mihelčič in nazadnje še Jerič, to so roški partizanski zdravniki-pionirji. Kanonija pozna marsikdo. Naj ga vpraša, kaj vse je doživel v Istri in kdo je takrat na Doblški gori koga potegnil, on nas ali mi njega. Prvega gotovo ne bo povedal, drugo pa prav lahko.

Bolnišnice na Rogu so obiskali tudi zdravniki zavezniških držav. Vsi so se čudili in priznali, da kaj takega niso videli še nikdar in nikjer. Brez zaledja, brez komunikacij, brez laboratorijev, brez sto in sto stvari. A vse je nadomestila zdravniška partizanska iznajdljivost, brezprimerna požrtvovalnost, pa tudi pomoč celokupnega borečega se naroda. Marsikje in marsikdaj je v Ljubljani izginil eter. Odšel je na dolgo, včasih zelo zapleteno pot. Čez dva ali tri dni je bil včasih že na Rogu in je služil tam plemenitemu namenu.

Partizanska zdravniška služba se je pričela že pri ranjencu na položaju. Če ni imela brigada zdravnika, je imela dobre bolničarke, požrtvovalne in junaške tovarišice. Že na položaju ali takoj za položajem je bil ranjenec obvezan. Transport v bolnišnico, to težko in odgovorno opravilo, je bila sveta naloga brigade. Za prenos je osebno odgovarjal komandant. Recimo, da je bilo več tovarišev ranjenih nekje pri Sv. Križu pri Litiji. Že z vozom ali avtomobilom bi ne bila kratka pot na Rog, v partizanih pa je bilo treba ranjence samo nositi. Če je imela brigada več ranjencev, je bila njena udarna sila za nekaj časa okrnjena, kajti za prenos ranjenih tovarišev je bil potreben najmanj bataljon. Nekaj za nošnjo, vse drugo pa je služilo za varno in močno oboroženo spremstvo. Sledimo enemu takih transportov.

Mrači se že, ranjenci leže na nosilih, vsi so obvezani. Kdor sme jesti, je tudi že nahranjen. Za ranjence se je namreč mleko moralo dobiti. Bolničarke in borci so bili v iskanju mleka naravnost občudovanja vredni. Komandant transporta skrbno urejuje borbena edinica, določa izvidnico, predhodnico, partizane, ki bodo šli v zasedo, zaščitnico. Ranjenci leže vdano na nosilih in povsem zaupajo svojim tovarišem.

Kolona se premakne. Sprva stopa dokaj hitro. Pot je znana in še varna, zato ne moti niti gosta tema. Zveza se ne trga. Čez dobro uro bodo šli čez močno zastraženo progo. V bližnjih vaseh bo treba izpraševati zanesljive vaščane in dobiti poštene vodnike. Odidejo patrolje, odide zaseda in z njo sam komisar brigade. Kolona počiva, bolničarke prinašajo iz sosednje vasi mleka, pogovarjajo se z ranjenci in jih tolažijo. Komandant transporta je sicer miren, toda videti je, da ga pot skrbi. Drugačna, močno drugačna je od one na juriš. Velika odgovornost je spremljati in voditi tak transport. Deset ranjenih tovarišev, brez vsake moči — kaj bi bilo, če bi padli sovražniku v roke. To je gotovo, da bi se tolkel cel bataljon in bi moral zmagati. Vendar bi vsaka taka zmaga pomenila spet nove ranjence. Zato je iskrena želja vseh v koloni preiti nevarne predele čim hitreje in neopaženo. Vsaj v dveh nočeh, podnevi pa se nekje »zabiti«.

Patrulja se vrne z vodičem in pove, da sovražnik čez dan sicer močno kontrolira progo, ponoči pa se zabije v bunkerje. Vodič je zanesljiv in pozna pot preko proge. Zaseda s komisar-

jem pa je gotovo že na progi. Kolona se dvigne, uredi in krene. Popolna tišina, je povelje, razmik po pet metrov, puške pripravljene na strel! Gozd se konča, v vasi lajajo vsi psi, neke blizu mora biti proga. »Kolona stoj!« ukazuje komandant. Neslišno se prenese povelje, vse obstane in nosači odložo ranjence.

»Patrulja naprej do zasede!« Šest partizanov se loči od glavnine in tiho zdrsi proti progi. Kolona čaka nestrpno in v popolni tišini. Ne slišiš samo svojega lastnega srca, temveč tudi srce svojega soseda. »Naprej, popolna tišina, pazi na zvezo, odstojanje!« Kolona se premakne, vse gre v redu. Zaseda leži ob progi, prvi ranjenci so preko proge, vse poteka neslišno, urno. Kolona je srečno prešla progo, že zavija v gozd. Sledi ji zaseda. Proga je mrtva, bunkerji so brez življenja.

Kolona počiva, vse je zadovoljno, kajti prva nevarnost je minila. Ura je dve, veliki voz se je čudovito zasukal okrog severnice, mesec julij je in čez uro in pol bo že svetlo. Zato naprej iz nevarnih krajev, više in globlje v gozdove. Spet se

premakne kolona, ranjenci dremljejo, eden je pravkar umrl in treba ga bo pokopati.

»Hitreje!« ukazuje komandant, kajti ni mu všeč še vedno prevelika bližina nezanesljivih vasi. Pot se vedno bolj lušči iz teme, oglašajo se ptiči, ki pozdravljajo mladi dan s tako veselim vriščem kot otroci konec šole. Vstaja sonce, drevje se prebuja. Zbudila se je veverica, začudeno je obdržala smrekov storž v tačicah, ni si ga upala vreči na partizansko kolono z ranjenci. Predanili bodo in večerne zvezde jim bodo spet kazale dolgo pot: Globodol—Brezova reber—Dolenja Straža—Zalog—Krka.

Že se dani, ko je prepeljan zadnji ranjenec preko Krke. Kolona se hitro premika preko nevarne ceste in se skriva v gozdovih proti Drganjim selom. Tu šele je na varnem, in ko pride proti poldnevu na bolniško sprejemnico pri Podturnu, se komandant oddahne. Prenesli so vse razen tistega, ki je po poti umrl in so ga pokopali pod Repčami pri Trebnjem. Partizani počivajo, nato pa v mraku odidejo nazaj v sestav brigade.

Pred bolniško postojanko odvežejo ranjencem oči. Začudeno in utrujeno gledajo ranjenci nov svet okrog sebe, mogočno drevje, skale, mah in jelenov jezik, ki raste po skalah. Prične se težavno delo prenosa v postojanko. Ob poti leže hlodi. Voznik jih nemara ni več utegnil spraviti v dolino, tako si misli vsak, ki jih še danes tam lahko vidi. Prav ti hlodi so vhod v postojanko. Da bi jih žebliji na čevljih ne opraskali, se je treba sezuti. Paziti je treba na travo, na listje, da, celo na dračje. Ostati mora celo in nezdobljeno, kot da je pravkar padlo z drevja.

Zdravnik ranjence takoj pregleda, dela in dela, dokler ni vse opravljeno. Partizana je treba rešiti za vsako ceno. Ako ne zmore zdravnik sam, gre ure in ure daleč po specialista. In ta nič ne premišlja, takoj se odpravi na pot. Partizanska življenja so nadvse dragocena, zato nobena pot in napor ni preveč. Srečen smehljaj igra na obrazu zdravnika, ko ve, da je ranjenec rešen, razumljiva pa je tudi žalost vse postojanke, ko se izkaže, da je vsaka pomoč zastoj. Žalostni odneso umrlega na prav tako zakonspirirano partizansko pokopališče.

Obisk v kateri koli postojanki je bil vselej doživetje. Ranjenci so ležali na vzorno čistih pogradih, na belih rjuhah, pokriti z lepimi odejami, ki so bile po večini delo bolniških

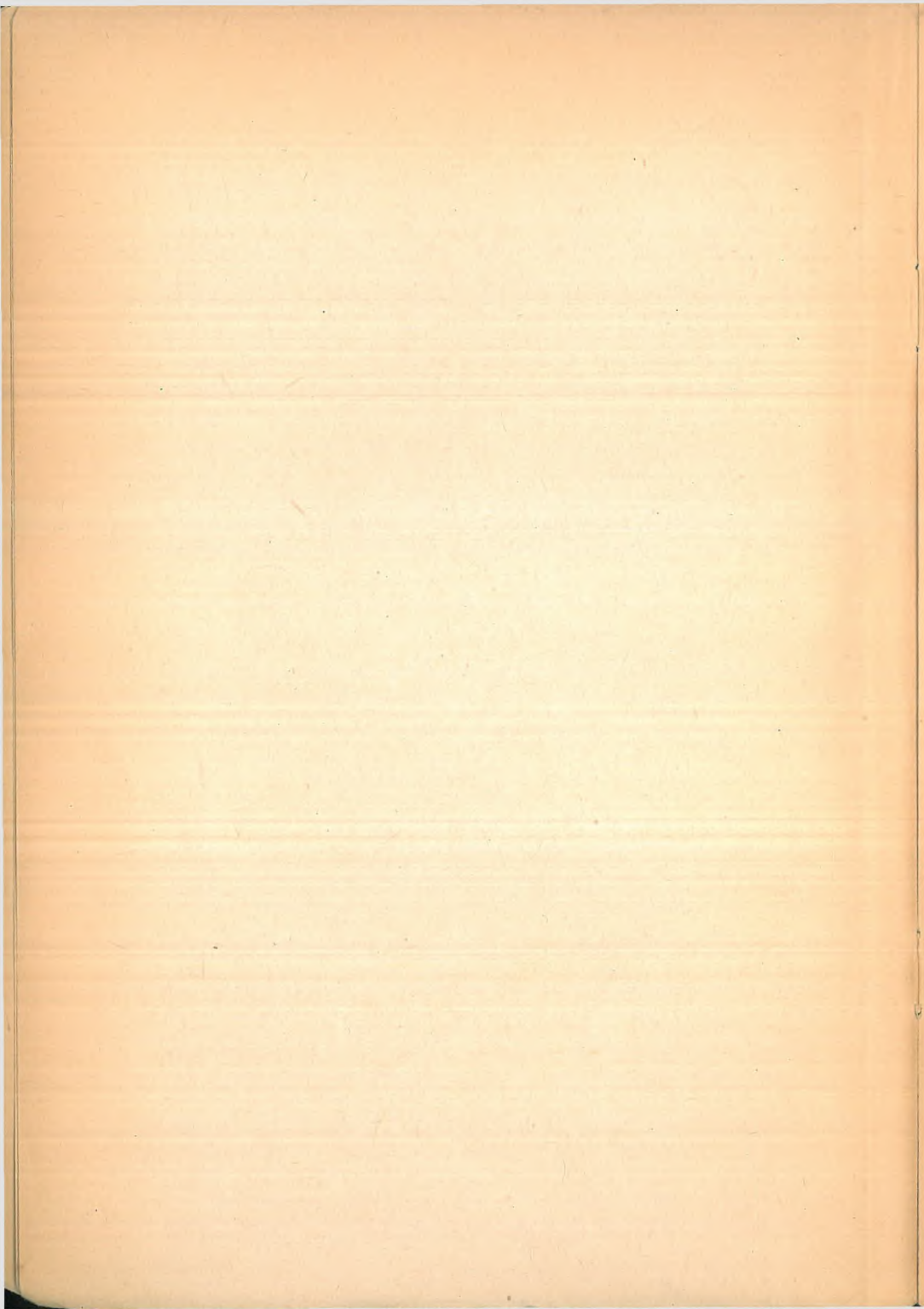
delavnic. Povsod red, čistoča, zdrava disciplina in pravo tovarništvo. Lepi kolektivi so to bili in velika zasluga zanje gre zdravnikom in ostalemu osebju na postojanki. Nepozabni ostanejo v spominu bolniški mitingi, njihove gledališke predstave, za katere so pisali tekste bolniki sami in igre tudi sami igrali. Nihče se ni obregoval, da je to ali ono premalo umetniško, vsak je sprejemal vse z dobro voljo in razumevanjem. Pretresljivo je bilo gledati, kako je igrala mlada partizanka lepo dekle, ki se po vojni srečno poroči s svojim fantom partizanom. Partizanka je bila res lepa, a njene oči je za vselej ugasnila težka mina.

Borni so bili početki roških bolniških postojank, a ponekod so sčasoma nastala cela zdravilišča s paviljoni, stezicami in parki. Poprej namesto operacijske mize klop, pozneje moderna operacijska miza, ne morda iz inozemstva, temveč izdelana v partizanskih zdravniških delavnicah.

Lepi so bili obiski na postojankah. Šel si po Červanovi cesti z zdravnikom, ki je vedel za postojanko, ali s človekom, ki jo je smel obiskovati. Lepo speljana cesta, ki je vodila k zdravju ali vsaj k upanju na zdravje tisočere, se vije po Rogu. »Zdaj pazi,« pravi zdravnik, »začenja se stroga konspiracija«. Zakaj

neki bi pazil, si misli človek, cesta je cesta, zvožena in shojena, na obeh straneh je gozd, listje, trava, mah in roške rože. Začudeno gledam zdravnika, morda je samo na glas pomislil na svojo večno in z njegovim roškim življenjem tako tesno zvezano konspiracijo. Pa ni. »Previdno stopi na ta kamen,« pravi zdravnik, »z drugo nogo na tole trsko, primi se za to vejo, a pazi, da ji ne osmukaš listja. Prestopi se na to poleno, pazi, da ne odlomiš veje mladi smreki«. Ubogal sem in delal po zdravnikovih ukazih. Če bi naju danes kdo gledal, bi mislil, da se nama je zmešalo, takrat pa sva morala paziti še na to, da naju ni nihče videl. Nenadoma je po tej najini čudni telovadbi zrasla pred nama steza, ki je vodila do bolnišnice. Kot duh je zrasel pred teboj stražar, a ker je poznal zdravnika, je tudi kot duh izginil. Dragocena življenja partizanskih ranjencev so bila dobro zavarovana.

Vsepovsod je vladal mir, kakršen je potreben za bolnišnice. Nenavadna okolica, brez pogleda na nebesno modrino in sonce, ki si je moralo trdovratno utirati pot skozi mogočne vrhove dreves. Visoko v smrekah so se pasle divje čebele in čmrlji,

nekje prav daleč se je oglašal srnjak, še dalje nekje je nekdo pripravljajl drva. Slišal si, kako počasi pada sekira, in čutil, kako se rana v deblu veča, kako se drevo žalostno stresa, ker čuti svoj konec. Od severne strani so grmeli topovi.

Mnogo, mnogo partizanskih oči je videlo Rog, a mnogo teh oči je na Rogu ugasnilo. Morda je ljudem pred smrtjo stopila pred oči mati, žena ali otroci, morda jih je obiskal samo sončni žarek, ki se je prikradel skozi sto vej in visoka bolnišnična okna in jim nadomestil mrliške sveče. Življenje je ugasnilo, sončni žarek je od mrtvega partizana veselo preskočil na soseda. Prijazno ga je pobožal in mu tovariško povedal: »Prijetelj, čez teden dni se spet vidiva na položajih«. Sonce je staro, sonce je modro, sonce vse ve. Rad bi pobožal partizan veselega glasnika, a soncu ni do hvale. Žarek drsi nad bolnikovo glavo in že se izgubi.

Trideset tisoč partizanov. Koliko od teh je danes še živih. Dvomim, da je kdo pozabil na Rog. Če je, to ni prav. In koliko izmed teh tridesetih tisočev je ostalo na Rogu. To so večne, neuklonljive mrtve straže, ki jih ne more ne odpoklicati ne zamenjati nobeno povelje. Trdni in neuklonljivi čuvarji Roga ostanejo. Rad sem obiskoval skrita in skrivnostna roška pokopališča. Mnogo grobov, ki so bila zaznavna le vajenim očem, je preraščala že trava, na njih so hitele cveteti bele roške roževetnice. Drugi grobovi so bili še sveži in zemlja se še ni popolnoma sesedla. Takrat se mi je zdelo, da stojim na najtrdnjših tleh slovenske zemlje. Kaj vse je že pognalo iz teh grobov in kaj še bo.

12. ČRNA UMETNOST

Od listkov, ki so jih stresali aktivisti in simpatizerji Oslobojilne fronte po ljubljanskih ulicah, od ciklostiranega ljubljanskega Poročevalca, od letakov, od gesel in parol, ki so noč za nočjo preplavljale slovenski svet, pa do po vseh tiskarskih in uredniških pravilih izišlih Slovenskih Poročevalcev, Ljudske Pravice, nešteti brošur in knjig, je dolga pot in dolga zgodovina. Z velikim spoštovanjem je svet pred stoletji sprejel prve črke in tiskarne, velika dragocenost se pripisuje inkunabulam, prvim tiskanim knjigam. Ne dosti manjšo vrednost imajo že danes prvi Poročevalci, Pravice, Kmečki glas, brošure in knjige, pisane in tiskane na Rogu ali kjerkoli v globoko ilegalnih

tiskarnah. Že pred stoletji je bilo izumljeno tiskarstvo, l. 1551 je izšla prva slovenska knjiga. Na Rogu in drugod pa so izšle prve tiskane slovenske besede, ki so narodu pokazale nov svet in pot do njega. Niso bile te knjige morda nove po zunanosti in videzu, črka je črka, vrsta je vrsta, temveč nove po duhu, nove, ker so kakor spregovorjena beseda in puška ustvarjale nov svet in novega človeka. Zato so tudi bile tak kamen spote in tako velik trn v peti ljudem starega sveta.

Ko so začeli izhajati na Rogu in drugod prvi pisani partizanski časopisi, je bil to velik praznik, ko so se tiskali, je bilo veselje še večje. Dobiti si mogel v roko knjigo ali brošuro, o kateri bi vsekakor podvomil, da je bila tiskana na Urški, partizanski tiskarni na Rogu, če bi ne vedel, da si jo pisal sam v tem in tem času, na tem in tem mestu. Do velike popolnosti se je povzpelo partizansko tiskarstvo. Raslo je iz malega, kot partizanstvo samo, se z brigadami večalo in stopnjevalo, dobilo od razpadu Italije nove in večje stroje, kupovalo za časa nemške okupacije matrice in črke v samem Milanu. Partizani so vdrli k Piatniku pri Radečah in na kamionih odpeljali dragoceni papir. Papir je prihajal sicer tudi po skrivnih kanalih iz Nemčije, Italije in Ljubljane. Marsikdo pozna partizanski denar, bone, pobotnice in podobno. Primerja naj jih s plačilnimi sredstvi takratnega okupatorja, ki je imel na razpolago vso tehniko, in moral se bo vprašati, kako je bilo vse to mogoče? Videl bo, da se tudi to vprašanje zliva v osnovno vprašanje o Titovem partizanstvu sploh: kako je bilo mogoče začeti borbo golih in praznih rok in jo zmagovito končati s tanki, avioni in težkimi topovi?

Če stopi danes človek v moderne tiskarne naših vodilnih dnevnih časopisov, vidi pri delu četo izurjenih urednikov in drugih ljudi, vidi mogočne in urne stroje, vse, kakor je prav in potrebno. Od dne do dne se naše tiskarstvo izboljšuje in spopolnjuje. Če danes obiščem starega prijatelja in partizana Štrajzlja v uredništvu Kmečkega glasu, se nadvse živo spominim, kako je bil ta človek po veliki večini sam urednik in pisatelj svojega zgovornega poljudnega lista. Z ostalima listoma Poročevalcem in Pravico je bilo dostikrat isto. Ziherl, Bregar, Vilfanova, Vida, Primož, to so bili glavni uredniki naših roških in sedanjih vodilnih dnevnikov. Koliko dela, koliko skrbi in velike odgovornosti je bilo z eno samo številko! Vse, razen

poročil s terena, je bilo napisano na Rogu, in razumljivo je, da je duša Osvobodilne fronte, Peter, imel tudi pri časnikarstvu levji delež. Kljub svojemu ogromnemu delu je prav v tem času napisal svoje najvažnejše stvari.

Pisali so tudi drugi. Polno odgovornosti je vsako resnično pisanje. Pri vsaki besedi in misli ima človek pomislek, ali je zapisal tako, kot je res, kot mu veleva pamet in vest, kot mora biti res. Takemu človeku se ni bilo bati, ne takrat ne danes, da bi pogrešil, da bi »skrenil z linije«, kot se danes velikokrat skuša opravičevati slabo in brezpomembno pisanje. Pisati je treba vselej tako, da te bodo ljudje razumeli in da bodo od pisanja zato tudi nekaj imeli. Tega pa ne znaš naenkrat, kot ne pridobiš vsestranskega znanja, ki je za vsakega, kdor se ukvarja s pisanjem, neogibno potrebno. Zakaj se v današnjem časopisju tolikokrat ponavljajo iste besede in iste misli. Zato, ker pisec ne zmore svojih lastnih, ne zmore pa jih, ker premalo ve in premalo vidi. Naroda, ljudstva ne poznaš, če se pelješ na miting, tudi ne, če enkrat pogledaš tovarno, še manj, če se mimogrede ustaviš pri kmetu.

Kolikokrat sva videla z Bevkom, kako stopa proti najini baraki Marija Vilfanova. Spogledala sva se, Bevk se je popraskal za ušesi in si predel cigareto iz desnega kota ust v levega, morda je zamrmral še kaj po primorsko, a pisal je naprej. Marija je vstopila, včasih je potrkala, včasih tudi ne, bila pa je vidno razveseljena, da je našla oba ptiča skupaj. Bila je vztrajna. Kot vsak pravi, resnični partizan in še partizanka povrhu ni znala odnehati. Po kratkem boju sva z Bevkom pričela popuščati, Marija pa je dejala: »Še to. Jutri gre v tisk!« Nato je vzela na mizi najino veliko bogastvo — zadnjo cigareto in z običajnim »Smrt fašizmu!« odšla. Kaj je bilo torej teže, pogrešiti zadnjo cigareto ali napisati res nekaj dobrega, lepega in koristnega?

Rokopis je iz uredništva šel v tisk v partizansko tiskarno na Urško, skrito, zakonspirirano bazo na Rogu, ali kam drugam. Tu se je začelo drugo težko delo. Po navadi se je rokopis zakasnil, list pa je moral iziti točno ob določenem dnevu. Stavili, tiskali, opravljali korekture, lomili so na Urški pač tako, da je list izšel pravočasno. In izšel je kljub temu, da je celotna baza omedlevala od neprestanega, prenapornega dela in skromne, slabe prehrane. Danes morda le preradi pozabljamo

na te velike, sijajne partizanske borce, na te junake partizanske nove besede, na te neodnehljive in tihe umetnike naše črne umetnosti.

Ker imam zgodovino rad in jo spoštujem, z veliko ljubeznijo in spoštovanjem prebiram stare listine, jemljam v roke na pol razpadle urbarje in dragocene rokopise. Toda vse drugačno spoštovanje in ljubezen me obideta, če zagledam časopis, knjigo ali brošuro, tiskano na Rogu. Kaj vse se drži tega tiska! Naponi, brezprimerna požrtvovalnost, iskreno tovarišstvo in morda celo kri. Tako je, priznam: na Rogu sem se začel zavedati, kaj nam bo pomenila nova slovenska knjiga.

Kakor druge baze, leži tudi Urška v roških gozdovih. Tudi okrog nje so stoletna drevesa, ki dihajo tiho, a nenehno življenje. V baraki pa je življenje glasno, živo in nepretrgano. Tiskarski stroji hite, stavci imajo umazane roke in neprespane oči, prav tako njihovi pomočniki in pomočnice, stroji požirajo beli, nedolžni papir in pišejo nanj preproste, a žive resnice. Odkar hodi sonce po slovenskem nebu, se kaj takega ni godilo. Kadar začne groziti sovražnik, pospravi baza svoje dragocenosti po bunkerjih, a komaj odteče sovražna nevarnost, že so stroji spet na mestu.

Nič se torej ne moremo čuditi, s kakšno ljubeznijo so prebirali ljudje partizansko besedo, kako se je trgala zanjo partizanska Ljubljana. Rojena je bila v krvi, težavah in neverjetnih naporih, bila je pisana iz srca in je zato tudi našla pot v sleherno pošteno srce.

EN DAN V DVANAJSTIH MESECIH

Na bazi 20-22 dan ni bil nikdar podoben dnevu. Morda je sonce res sijalo po več dni, a življenje je teklo vsak dan drugačno pot. Zapadel je sneg ali pa je neprenehoma lilo iz megle in oblakov, da so deževne kaplje odskakovale od skal kot drobne, nagajive žoge. Toda vsak dan na Rogu je šel svojo drugačno pot in se ni več vračal. Zato se je tudi sleherni dan tako nerad poslavljaj. Sonce je že zdavnaj zašlo in najvišje drevo vrh Roga je že zdavnaj zaspalo, niso pa še legli k počitku ljudje na bazi. Barake so svetile pozno v noč.

Čez noč se je spremenila situacija, zunanja ali notranja, v širokem svetu ali v Jugoslaviji. Vse je bilo treba podrobno analizirati, tudi navidezne malenkosti. Vladati se pravi predvidevati, je zapisal tov. Kardelj. Dolgo časa in uporno je ob takih prilikah razmišljal Peter, a obenem živahno sledil razgovorom. Nato je povzel besedo, spravil spregovorjene misli v sklad, popravil in obrazložil nejasnosti, utemeljil analizo. Seja je bila končana, zaropotali so pisalni stroji, časniki so čakali na poročila, kurirji so odhiteli v dolino na TV 15, v štab, v Črnomelj ali pa po tisti čudoviti poti preko Kolpe na zvezo s kurirji Vrhovnega štaba, Tita in Kardelja. Prišli so novi kurirji iz doline, položaji so se menjavali in spet se je začelo delo, ki ni nikdar vprašalo za uro ali čas.

Obiščimo — seveda zelo na hitro — bazo v zgodnji jeseni 1944. Nemara se nam bo posrečilo videti nekoliko več, kot če jo obiščemo danes, ko že dolgo samevajo barake in ko je marsikatero skalo že zopet pokrtil mah. Pri vhodu je treba paziti na svoje korake. S stražo smo se hitro pomenili, a če smo bili neprevidni, je takoj za nami popravila vhod, poravnala listje in dračje, da je bilo spet videti, kot da tja še ni stopila človeška noga. Po dobro shojeni stezi gremo nekoliko navkreber. Dobro izgajene skale same opozarjajo, da je treba paziti na korak. Drsi, ko bi hodil po ledu. Srečamo prve partizane, ki jih pošilja zaščitni bataljon na vsakodnevne obhode na Podstenice, Ribnik in proti dolini.

Pri prvi baraki se ne bomo ustavljali, ponoči in podnevi je v njej dežurni. Bataljon prebiva v veliki, lepo urejeni baraki na desni. Že od daleč vidiš velik zemljevid. Bataljon si je vedno na jasnem o položaju na frontah. Partizani, kar jih ni na vojaških dolžnostih, pravkar podirajo veliko bukev. Bliža

se zima. Vemo, da je zadnja, a vendar je treba pripraviti kurjavo. Ker ni dolgo tega, kar so prejeli partizani svoja prva vojaška odlikovanja, se blesti na vsakih prsih zlati red hrabrosti. Dobri partizani so to, med njimi mnogo takih, ki so na bazi že od vsega začetka. Kje vse so že hodili in kaj vse so doživeli na svojih potih, ko so spremljali prebivalce baze. Če bi opisali samo Lukovi spremljevalci svoja pota po Primorski ali Štajerski, bi zrasli dve veliki knjigi. Marsikdo se s take poti ni več vrnil, ker je s svojim življenjem reševal tistega, ki ga je spremljal.

Steza se odcepi, ena vodi na desno, druga proti veliki baraki, postavljeni na rob brega. Baraka z lepim stopniščem ima svojo zgodovino. V njej prebiva Luka, kadar je na Rogu. Če vidi prihajati na bazo znanega človeka, potrka vselej na okno ali pa stopi na prag. Sedaj stoji celo na stopnicah. Eno roko drži v žepu, z drugo si gladi brke. Za prebivalca baze je to znamenje, naj stopi bliže, in nihče se takrat ne obotavlja. Čeprav je Luka večje postave, je nastal običaj, da sem podedoval njegove obleke. Ta običaj ni bil slab, in Don, naš dobri krojač, ti je obleko pre naredil, da je bila kakor nova.

Niže od Lukove barake je stara cekajevska, ki bi vedela veliko povedati. Njeni prebivalci so se hitro menjavali. Ta čas lahko obiščemo Vido, ki urejuje Ljudsko Pravico in vodi partizanski tisk. Z nobenim urednikom se nisem nikdar poprej in nemara se tudi v bodoče ne bom tako hitro sporazumel kot z Vido ali z Lidijo. Dve važni lastnosti sta imeli in jih še imata: znali sta povedati, da piši tako, kot ti dá zdrava pamet in partizansko srce. Hodi naravnost. Če zdrkneš, ti bodo pomagali na nogo vsi tisti, ki vedo, da partizanstvo ne bo nikdar umrlo. Stopimo do Petra, čeprav ima veliko dela. Na mizi leži kup rokopisov, nekaj njegovih, nekaj tujih in nekaj takih, ki jih Peter išče že vse dopoldne, a jih ne najde. Njegovi lastni rokopisi so pisani s široko, vezano pisavo, polni so popravkov in dostavkov, misli, ki so se ob prebiranju na novo utrinjale. Besedo in misel je treba večkrat pretehtati, posebno táko, ki se bo prepisovala v sto in tisoč izvodih in ki bo vodila na pravo pot. Velikokrat na dan je Peter moral slišati dvoje vprašanj: kaj je novega in kdaj, misli, da bo konec. Prerokoval ni nikoli, analiziral pa je stvar po navadi tako, da je držalo. Imel je velik pregled čez dogodke in trenutne položaje. Nje-

gova življenjska sila se je v Domovinski vojni do skrajnosti razgibala v sekretariatu Osvobodilne fronte in v Glavnem štabu. Za oboje je bilo potrebno veliko znanja in visoke osebnostne moralne kvalitete. Če je užitek govoriti s kom, je nedvomno s Petrom, prav zaradi teh dveh kvalitiet vodilnega človeka. Smelo in brez vsakega pretiravanja zapišem, da Peter zna in ve ogromno, da pa se z njim lahko tudi pogovoriš kot prijatelj s prijateljem.

Tudi zunanji videz govori o Petrovi neizčrpni sili, disciplinirani pozornosti in vztrajnosti. Dolgi razgovori so to jasno pokazali. Petim ljudem je bilo jasno, kaj je Peter povedal, ni pa bilo šestemu. Zato je začel Peter skraja in razlagal še na drugačen, bolj otipljiv način, upoštevajoč razumske zmožnosti šestega. A izkazalo se je, da sedaj prvi ne razume vsega, in spet je bilo treba začeti znova, dokler ni bilo jasno vsem.

Petrova baraka je ena najmanjših na Roga, stoji pa najviše. Zato ni nič čudnega, če je nekoč treščilo prav blizu nje. Od Petrove barake se vidi najnovejša in zadnja baraka partizanskega stavbarstva, nova cekajevska, pod njo v globeli stoji elektrarna, nad njo nova iojevska baraka in baraka Ljudske Pravice.

Obiščimo staro iojevsko barako, ki je še vedno taka, kakršna je bila. Iz nje diha velika zgodovina, mnogo ljudi je romalo skozi njo. Težko bi jih bilo vse naštet. V času našega obiska je baraka le mešel ostanek nekdanje slave. Njeni prvotni prebivalci, med njimi Andrej in Pavle, so se že preselili na Vis, Gašper, Drejče, Miha B. pa v novejše barake. Na »vrtu« te barake sta bili včasih dve mizi, nekaj skal, več bukev, smreka in češnja. Po tleh je ležalo listje in se razraščal mah. Ne daleč je majhna jasa. Tam je sijalo sonce, tam si videl modro nebo. V prav majhni baraki na koncu jase je skraja stanoval Saša. Bila je najbolj skrita in najbolj oddaljena od središča, zato je hrup prve slovenske prestolice le redko segel do nje. Lep je javor pri tej hišici, lepe so bele skale.

Mimo skal vodi pot do pisarne Izvršnega odbora in Predsedstva SNOS-a. V pisarni stanuje Miha B. Moremo ga slišati že od daleč, to pot rešuje z nekom z baze morda kaj zapleteno državniškega ali drobno osebno zadevo. — Voditi

in upravljati bazo s sto prebivalci, ko se včasih ni vedelo, ali bo sovražnik nadaljeval z ofenzivnimi sunki v Rog in bo torej treba zlesti v bunkerje, vedeti, ali bo jutri dovolj prehrane, kajti ekonom Henrik ne poroča nič ugodnega iz doline, to niso bile malenkosti. Včasih je Mihov adlatus Elko resnično prebledel in si na tihem želel, da bi bil v taki hudi uri kjer koli, a vedno se je vse gladko rešilo. Ko je bilo največ dela, je prav rado potrkalo na barako. Po navadi je šlo za drobno malenkost. Ko je bilo to opravljeno, je prišel kurir iz doline, za njim zopet drugi z baze, z najvišje ležeče barake pa je nad vso bazo prevladoval glasni Petrov »Mihaaaa!« In ko hiti Miha k Petru s kupi papirja v rokah, ga ustavi spotoma prebivalec: »Kaj pa vendar mislite, Elko že dva dni ni delil cigaret!« Približno tak dnevni red je imel Miha, mimogrede še skok v Črnomelj, v dolino ali na bazo 80, in šlo je kar dobro.

Od Mihe B. pridemo do središča baze. Dolga miza stoji pod smrekami poleg stare plenumaške barake, ki je hitro menjavala prebivalce. V začetku 1944 je bival v njej nekaj časa tudi dr. Ribar in Moša Pijade. Tej baraki nasproti je baraka Agitpropa, kjer najdeš vseh vrst časopise, letake in brošure, seveda tudi sovražne. Više od plenumaške prebiva Saša. Spet prevaja Molièra in prerokuje s tem, da bo spet hajka. Res, kadar je vzel Saša v roke Molièra, vselej se je bilo treba premakniti.

Obiskali bi še časnkarje, a zaslišali bi strašni glas Marije Vilfanove: »Članek, in sicer do jutri!« Zato je bolje, da se barake ognemo v velikem loku. Poglejmo rajši k uradnemu poslušalcu radia Albinu. Vrtil aparat, posluša, piše, a vedno napiše premalo. Včasih je že tako kazalo, kot bi bil Albin kriv, da se je ustavila ruska ofenziva ali da je Hitler začel z zadnjo ofenzivo na zapadni fronti. Še to smolo je imel Albin, da smo navadni amaterji na svojih vse prej kot spodobnih aparatih zvedeli za dva velika dogodka pred njim, za drugo fronto in za osvoboditev Beograda. To nam je hudo zameril in se obregnil: »Seveda, lovili bi same senzacije.«

Poldne je in nad nami se vračajo zavezniški avioni s svojih bombardiranj nekje na severu. Že zdavnaj se vračajo v lepo urejenih vrstah, brez izgub, ne pa raztepeni, kot so se včasih, ko so še nad Rogom morali voditi borbe z zasledujočimi nemškimi lovci. Tudi to urejeno vračanje pomeni bližnji konec.

Micka in Angelca nas ne bosta gledali po strani, če se povabimo h kosilu. Pri kosilu moremo videti vse prebivalce baze. Včasih je bilo tako, da si sedel, kamor je pač nanese, danes so že stalne družčine. Tudi to pomeni bližajoči se konec.

DOBLIŠKA GORA

Bolj ko je šlo na zimo 1944, bolj je kazalo, da baza 20-22 na Rogu ne more več ustrezati vsem nalogam. Zato se je večina ljudi preselila v Črnomelj, nekaj pa na Doblško goro.

V vojnem času je bil človek sicer pripravljen na vse, vendar je bilo slovo od starega kraja le težko. Vsakega, ki je bil na bazi od začetka, je vezalo nanjo veliko spominov. Mnogokrat sem se v življenju že selil, a vselej prav lahko, z

baze na Rogu pa ne, in vem, da se še marsikdo ni. Spomini so le spomini, in kar je lepo, je in ostane lepo tudi v težkih vojnih časih. Kot nalašč je tisti dan rosil drobni, nežni roški dež, ki se je spočetka prijemal las kot solze, potem pa je začel lesti za vrat in preko obraza. Zato je marsikdo prav lahko skrtil solzne oči in bil dežju hvaležen.

Spravili smo skupaj svoje borne osebne stvari. Micka je tisto opoldne, 12. XII., zadnjikrat skuhala, a nihče ni veliko jedel. Kurirji so odnesli naše stvari na vozove in jih odpeljali. Kar nas je bilo starih prebivalcev, smo v naglici še enkrat pretaknili znane kraje, preden smo odšli. Baza 20-22 je na starem kraju doslužila in ostala je sama. Rosil je dež in zbijal z drevja še zadnje listje.

Šli smo po lepi poti preko Toplega vrha do Črmošnjic. Bilo je sicer blato, a nismo se zanj zmenili. Na znanih stezah so se poslavljalje od nas vse tiste veje, ki so se nas tolikokrat dotikale. To pot so bile mokre in človek je za slovo prenesel tudi to ljubeznivost. Potem smo prehodili košček Červanove ceste in kamenje nam je pelo pod nogami. Kmalu smo zavili na kolovoz proti Toplemu vrhu, ki se nazadnje strmo spusti do odprtih senožeti nad vasjo. Od tod je lep razgled po črmošnjiški dolini. Čeprav se to pot ni videlo mnogo, smo si vso lepoto razgleda lahko predstavljali, saj je vsak dobro poznal te kraje. Topli vrh je požgana in porušena kočevarska vas. Iz Črmošnjic smo nadaljevali pot proti Srednji vasi in dalje na Brezje. Tam se cesta prevesi. Blizu Vrčic se odpre lep pogled na Belo Krajino, ki je dobro znan vsakemu partizanu. Proti večeru je že šlo in nad Belo Krajino je vladal tak mir, da ga ni mogel zmotiti niti dež, ki je neprenehoma padal. Cesta se je spustila po velikem klancu in zdelo se je, da se ji zelo mudi v lepo belokranjsko deželo.

Iz Kota nad Semičem smo šli po porušeni železniški progi do Otovca. Pod vzhodjem velike vinorodne gore smo prišli mimo Tuševega dola do Jelševnika, od koder ni več daleč, vendar močno navkreber na Doblisko goro. Tam sicer še ni bilo vse pripravljeno, vendar smo se vselili v novo bazo, mokri od dežja in potu. Spet je padal večer, delala se je noč. Vreme se drugi dan ni nič zboljšalo, vendar se je Bela Krajina kopala v lepih barvah. Ozimina je bila skoraj vijoličasta in kamor si pogledal, povsod si sredi zime in zimskega dežja občudoval

tople in nežne barve. Tisto ozimino so ljudje želi že v svobodi.

Dobliška gora leži kot strmo dvignjena dlan nad znano partizansko vasjo Dobličami, spada torej še k našemu Rogu. Na njej raste vino, polna je zidanic, in če jih gledaš iz doline od Črnomlja, so podobne vaškim hišam, ki jih je bog ve kakšna hudomušnost nametala v strme bregove. Pravijo, da je na Dobliški gori najlepša pomlad v Beli Krajini. Bilo pa je tam lepo tudi pozimi. Pomladi je gora res vsa zavita v barve. Breskve cveto, kot bi goreli kresovi, in barvajo zidanice, trsje, goro samo. Da pa je pogled še lepši, vzcete toliko češenj, da je podoba, kot bi poleg breskev - kresov zapadel goro težki, južni sneg. Od cvetja in čebel se šibe veje.

Ko je pred božičem zapadel sneg, je bila baza v glavnem že urejena. Barake so zamenjale tod zidanice, večje in manjše, zidane in lesene. V njih so bile velike kmečke peči, ki so jih kurirji včasih tako zakurili, da so ti šli lasje pokonci. Povsod je ležal sneg, vasi na ravnini pod nami in gozdovi so bili kot črni madeži na belem prtju.

Ker se je večina ljudi preselila v Črnomelj, smo ostali na Dobliški gori spčetka samo stari znanci. Pozneje so prišli še drugi in spet je bilo kot včasih na Rogu. Skoraj vsak dan so nas preleteli zavezniški avioni in kmalu nato je začelo grmeti nekje na severu. Tudi avioni iz Barija so pričeli pristajati v Beli Krajini. Eno izmed neverjetnih partizanskih del je bilo tudi partizansko letališče v Krasincu ob Kolpi, torej na meji NDH. Čeprav so ga ustaši hoteli večkrat uničiti, jim ni uspelo. Za veliko noč 1945 je bilo s tega letališča odpeljanih 1500 civilnih oseb v osvobojeno Dalmacijo.

Lepo je bilo gledati avione, ki so nosili takrat že podnevi dogovorjeno zavezniško pomoč. Nenadoma so prihajali, vedno več jih je bilo v zraku, mogočno so zakročili nad Belo Krajino in začeli metati svoje dragocene tovore. Odpirala so se padala, včasih je bilo vse nebo posejano z njimi. Takrat je šla vojna res h kraju.

VELIKA POMLAD

Ko se je umaknil sneg, je prišla ena najlepših pomladi, kar sem jih kdaj videl. Isto trdijo vsi, ki so bili takrat z nami. Ker je bil v zraku jug, so gozdovi v Rogu zgodaj zašu-

meli in se pričeli pripravljati na pomlad. Najprej so se lepo oblekle češnje, za njimi dren, potem divje hruške in nazadnje je zazelenela vsa hosta.

Dan za dnem so letali nad našimi glavami Titovi avioni, ki so v nizkem poletu prizadejali sovražniku toliko škode in strahu. Dan za dnem so prihajale boljše novice in Stalin je večkrat izdal kar po več dnevnih povelj. Kaj je vse to pomenilo? To, kar smo želeli, hoteli in trdno verovali vsa štiri leta: konec vojne in začetek novih dni. Titove armade so prehajale v svoj zadnji, neustavljivi napad.

Padla je Budimpešta, padel je Dunaj, začeli so se zadnji boji za Berlin, Titova IV. armada se je bližala Sloveniji. A nenadoma je nastal nekakšen zastoj, kot vselej pred velikimi in odločilnimi dogodki. Zadnja preizkušnja partizanskih živcev je bila to. Že je Bela Krajina postavljala mostove, ceste in slavoloke IV. armadi, a armade ni bilo od nikoder, kot bi se vdrla v zemljo. Nemci, ustaši, domobranci in še druga svojat pa je od vseh strani silila v Belo Krajino, ki jo je branil VII. korpus. Imel je težke in krvave borbe. Sovražnik pa je bil močnejši, lezel je v Rog, preko Gorjancev, preko Kolpe. Takrat je dobil VII. korpus povelje iz Generalnega štaba, naj se premakne z vsemi silami na Kočevsko. Bela Krajina je tako ostala vojaško nezaščiten in treba jo je bilo na hitro izprazniti. Vse se je pomaknilo v Gorski Kotar.

Četrta armada je oblegala v velikem loku Reko. Vsak je bil prepričan, da se bo po likvidaciji Reke pomikala armada deloma proti Trstu in Istri, z desnim krilom pa vsekakor proti Sloveniji. Pa ni bilo tako. Reko je armada res oblegala, s svojimi najboljšimi edinicami pa se neopaženo prebila preko Delnic in preko Mašuna ter zabila neuničljiv klin naravnost proti Trstu. Presenečenje, da je padel Trst tako hitro, je bilo na vseh straneh veliko. Zapadni zavezniki so bili takrat še na Piavi. Ljubljana je bila kasneje osvobojena kot Trst.

Tisto pomlad je šlo vse z veliko naglico in če je človek še tako hitro mislil, je s težavo sledil vsem dogodkom.

Ne vem več dobro, kako se je preselil Izvršni odbor iz Skrada in drugih vasi, ker sem odšel poprej proti Trstu. V tistih velikih dneh je vstajala Primorska, povsod so visele zastave, vse se je zbiralo ob cestah, po katerih so ropotali veliki tanki, topovi in kamioni. Dolge vrste nemških ujetnikov so se

vlekle po cestah. Kar sami so se vozili Nemci v ujetništvo, le na prvem in zadnjem vozu transporta je sedel partizan in se od srca smejal, ker je šlo vse tako prav in gladko. Istrske in kraške trte so pravkar začele cveteti, vsepovsod je ležal sladki vonj cvetočega vina. Obetala se je dobra letina. V Trstu smo radi hodili k morju. Tiho in mirno je ležala ta široka vodna pot.

Petega maja zjutraj mi je dejala Lidija, naj grem z njo v Ajdovščino. Nisem vprašal po kaj, kot nikdar ne v partizanih, ker take stvari se zvedo ali po poti ali na mestu samem. Peljala sva se po lepi cesti proti Devinu. Vedno več zavezniške vojske smo srečavali. Blizu je bil že konec vojne, ljudje so sicer pozdravljali zavezniško vojsko, zdela pa se jim je nepotrebna. vzdolž vse ceste tja do Gorice je bila razpostavljena ameriška vojska. Eni so postavljali šotore, drugi jih zopet razdirali, tretji so nakladali kamione, četrti šele prihajali. Tako je bilo videti, kot da sami ne vedo, kaj bi. Dela res niso imeli nobenega, vse je opravila Titova armada.

Zelo sem se oddahnil, ko je zavil avtomobil na Kras. Kras je bil zelen in v cvetju. Na njem so ležale take barve kot pri nas za veliko noč. Mnogo porušenih vasi sem videl, vojska je divjala tudi tod in zahtevala velike žrtve. Po dolgi vožnji se je nazadnje le odprla lepa Vipavska dolina. Nad njo se je dvigal mogočni Nanos. Šele takrat sem se spomnil spet na Rog.

V Ajdovščini smo se spet videli stari znanci. Iz Beograda so prišli Kardelj, Kocbek in Rus, stara baza 20-22 je bila torej popolna. Prisostvovala je velikemu dnevu slovenske zgodovine, zaprisegi prve vlade. Veličasten dogodek je bil to, zaprli so se krvavi listi Domovinske vojne in slovenska zgodovina se je pričela pisati na novih straneh.

Čakali smo samo še, kdaj bo osvobojena Ljubljana, od koder so prihajala najboljša poročila. Slednjič smo dobili v roke prvi v Ljubljani tiskani Poročevalec in tisti večer je bil naš zadnji partizanski večer. Peli smo pozno v noč do samega jutra. Zadnjikrat so oživel naš roški ognji, naše pesmi in pogovori, ki so se končavali z jutranjim svitom. Svetilo se je že nad Vipavo, vstajal je dan in prenehalo je naše skupno roško življenje. Zato smo se v Ljubljano prav lahko vračali kot ljudje, ki je tako dolgo nismo videli.

KAZALO

Na pot

Pomlad v Dolomitih	7
Babna gora — Ljubljanski vrh	12
Ljubljanski vrh	19
Zavrh in bloške senožeti	26
Jelenov žleb	30
Podpreska in Draga	32
Pot po Kočevskem	36
Bela Krajina	43
Pred vrati Ljubljane junija 1943	45

R o g

Roške gore	51
Roški ljudje	57
Kurirji in pot na Rog	60
Pogovori s tovariši in prijatelji	64
Na bazi Glavnega štaba	88
Kapitulacija Italije	93
»Slovenski Alcazar«	98
Neuničljivi temelji slovenske državnosti	100
Velika ofenziva	103
Polkovnik Patrahajcev in podpolkovnik Bogomolov	109
Trideset tisoč	112
Črna umetnost	120
En dan v dvanajstih mesecih	124
Dobliška gora	130
Velika pomlad	132

Natisnjeno decembra 1947
v 3000 izvodih

